

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАБІЧЕНКО НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 373.5.018.54:78].016:784(043)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК ПІДЛІТКІВ У
ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

13.00.02 – теорія та методика музичного навчання

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і тексти інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Н.О.Бабіченко

Науковий керівник:

Болгарський Анатолій Георгійович,
кандидат педагогічних наук, професор

КИЇВ – 2018

АНОТАЦІЯ

Бабіченко Н.О. Формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 “Теорія та методика музичного навчання”. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2018.

Дисертація присвячена проблемі формування вокально-хорових навичок підлітків у процесі хорової діяльності в позашкільних навчальних закладах художньо-естетичного спрямування із застосуванням мультимедійних технологій та інноваційних методів навчання. Вокально-хорові навички формуються в процесі набуття знань і вмінь на вокально-хорових заняттях в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах та центрах дитячої і юнацької творчості, удосконалюються в процесі засвоєння спеціальних вправ та вокально-хорових творів, набувають автоматизму в процесі навчальної та концертно-виконавської діяльності. Вокально-хорові навички трактуються як автоматизовані дії співака, які забезпечують інтонаційно чисте та художньо-виразне виконання своєї хорової партії, слуховий самоконтроль власного голосу та голосу інших, ансамбль з іншими хоровими партіями відповідно до хорової звучності певного музичного твору та вимог диригента.

У дослідженні теоретично обґрунтовано компонентну структуру вокально-хорових навичок, виявлено особливості формування вокально-хорових навичок учнів підліткового віку, здійснено аналіз ключового поняття “вокально-хорові навички” та наведено авторську дефініцію цього феномена, розкрито освітній потенціал вокального й хорового мистецтва та з’ясовано його роль у формуванні особистості учня-підлітка.

Визначено та реалізовано методологічні підходи – аксіологічний, компетентнісний, праксеологічний, що забезпечило: якісний розвиток індивідуальних вокально-хорових навичок підлітків (співацька постава,

співацьке дихання, атака співацького звука, звуковедення, дикція, артикуляція, темброве забарвлення голосу); формування музично-слухових уявлень (розвинений внутрішній слух, ладове чуття, мелодичний і гармонічний слух, координація слуху й голосу); усвідомленість навичок сольфеджування (спроможність читати нотний текст своєї ансамблевої або хорової партії та вірно його інтонувати голосом з назвою нот); опанування навичок ансамблевого й хорового співу (здатність до унісонного та багатоголосного співу, чистота інтонування в акордах, метро-ритмічна синхронність, вірне темброве забарвлення голосів у партії, ансамблева дикція та артикуляція, збалансованість звучання ансамблевих або хорових партій); розуміння диригентського жесту (ауфтакту, різних метричних схем, штрихів, динамічних відтінків); засвоєння музично-історичних і музично-теоретичних знань (відчуття епохи, авторського стилю, форми й жанру музичного твору); стимулювання художньо-образного мислення засобами мультимедійних технологій; формування естетичного смаку, ціннісних орієнтацій, духовності й толерантності підлітків засобами вивчення та професійним виконанням високохудожніх творів класичної, народної, джазової і сучасної хорової музики; збагачення музично-виконавського досвіду та формування сценічної культури підлітків.

Обґрунтовано основні етапи формування вокально-хорових навичок підлітків: мотиваційно-пізнавальний, когнітивно-процесуальний, творчодіяльнісний, коригувально-оцінний.

У дослідженні визначено педагогічні умови ефективного формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах, а саме: створення позитивно-мотиваційної та творчої атмосфери хорових занять; забезпечення систематичності та інтегративності хорового навчання підлітків у єдності з постійним спонуканням його до самоконтролю і самооцінки; підтримка творчої ініціативності, самостійності, індивідуальності та креативності; сприяння розширенню музичного досвіду

та творчого потенціалу підлітків; постійна спрямованість учнів на оприлюднення результатів вокально-хорової роботи.

У дисертації представлено діагностику досліджуваного феномена, а також виокремлені критерії та показники сформованості кожного структурного компонента вокально-хорових навичок підлітків (критерієм емоційно-мотиваційного компонента визначено ступінь сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва (показники: наявність інтересу до вокально-хорового навчання; прояв позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва; здатність до вияву емоційно-психологічного настрою у вокально-хоровій діяльності). Критерієм когнітивно-процесуального компонента – ступінь оволодіння вокально-хоровими навичками (показники: наявність вокально-хорової компетентності; точність звукоутворення; чистота інтонування; володіння чіткою дикцією та ясною співацькою артикуляцією; уміння використання ансамблевого звучання в хорі; розкриття композиційної побудови твору). Критерієм діяльнісно-виконавського компонента визначено міру здатності підлітків до майстерного виконання вокально-хорових творів (показники: уміння сценічного втілення художнього образу вокально-хорового твору; спроможність до емоційно-художньої виразності під час концертних виступів; прояв творчої активності в навчальній та концертно-виконавській діяльності). Критерієм оцінювально-самостійного компонента – ступінь власного оцінювання виконання вокально-хорових творів (показники: здатність до правильного оцінювання якості звучання власного голосу та голосу інших (співставлення, порівняння, слуховий самоконтроль та самооцінка); інтерпретація та коригування виконання хорових творів; наявність артистичних умінь), що забезпечує повноцінне діагностування вокально-хорових навичок підлітків в умовах навчальної та концертно-виконавської діяльності в позашкільних навчальних закладах.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів

теоретичного, емпіричного і статистичного рівнів. *Теоретичні* – аналіз філософської, психологічної, науково-педагогічної, мистецтвознавчої, історичної, методичної літератури з метою наукового обґрунтування сутності досліджуваної проблеми; аналіз та узагальнення вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду для виявлення основних тенденцій вокально-хорового навчання підлітків; аналіз навчальних програм, типових навчальних планів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, посібників, підручників, нотних хрестоматій та репертуарних збірок з метою виявлення суперечностей вокально-хорової підготовки підлітків; педагогічне проектування й моделювання для розроблення теоретичної моделі авторської методики; класифікація та порівняння з метою визначення критеріїв і показників сформованості вокально-хорових навичок у підлітків. *Емпіричні* – діагностування (анкетування, педагогічне спостереження, опитування, оцінювання) для виявлення реального стану сформованості вокально-хорових навичок підлітків у процесі навчання в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах та визначення можливих способів удосконалення досліджуваного процесу; розроблення та експериментальне впровадження творчих завдань для розвитку вокально-хорових навичок підлітків з метою перевірки доцільності запропонованого педагогічного репертуару; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) для перевірки ефективності наукових підходів та запропонованої методики. *Методи математичної статистики* для обробки отриманих даних педагогічного експерименту, їх аналізу, верифікації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

вперше обґрунтовано принципи, педагогічні умови та методи поетапного формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах із застосуванням мультимедійних технологій; розроблено та експериментально перевірено методику поетапного формування вокально-хорових навичок підлітків в позашкільних мистецьких навчальних закладах на засадах аксіологічного,

компететнісного та праксеологічного підходів; визначено критерії, показники та рівні сформованості досліджуваного феномена.

Уточнено сутність, зміст та структуру вокально-хорових навичок, специфіку їх формування в підлітковому віці.

Доведено ефективність використання мультимедійних технологій навчання та кращих зразків українського дитячого хорового мистецтва в процесі формування вокально-хорових навичок підлітків на хорових заняттях в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах.

Подальшого розвитку набули методичні засади формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільній діяльності з урахуванням вікових особливостей розвитку голосового апарату в мутаційний та постмутаційний період; методичне забезпечення та засоби комплексної діагностики вокально-хорової підготовки підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах; ідеї використання інтерактивних методів навчання та мультимедійних технологій у процесі вокально-хорового навчання підлітків; методичні моделі організації та проведення репетиційної і концертно-виконавської діяльності учасників підліткових вокально-хорових колективів.

Ключові слова: навички, хоровий спів, вокально-хорові навички, вокально-хорове навчання, підлітки, мутація, мутаційний період, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, центр дитячої та юнацької творчості, школи мистецтв, мистецькі школи, хорові студії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Атамасенко Н.О. Вокально-хорові навички підлітків у позашкільних навчальних закладах: категоріальний аналіз проблеми. / Н.О. Атамасенко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. – Ялта, 2014. – Вип. 45. – Ч. 2. – С. 5 – 10.

2. Атамасенко Н.О. Теоретичні аспекти формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах / Н.О. Атамасенко //

Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : збірник наукових праць. – Вип. 16 (21). – Ч. 2. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014 – С. 182 – 187.

3. Бабіченко Н.О. Особливості вокально-хорового навчання підлітків у позашкільних навчальних закладах / Н.О. Бабіченко // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Професійна мистецька культура: виклики XXI століття”. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – С. 488 – 495.

4. Бабіченко Н.О. Початкові спеціалізовані навчальні мистецькі заклади в системі неперервної мистецької освіти / Н.О. Бабіченко // Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі : науковий журнал / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; редкол.: Олексюк О.М. (наук. ред.), Хоружа Л.Л. (заст. наук. ред.), Бондаренко Л.А. (відп. секр.), Кевішас І. та ін. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – С. 54 – 58.

5. Бабіченко Н.О. Методичні засади формування вокально-хорових компетенцій підлітків у позашкільних навчальних закладах / Н.О. Бабіченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : збірник наукових праць. – Вип. 22 (27). Частина 2. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – С. 153 – 158.

Статті в іноземних наукових фахових виданнях:

6. Babichenko N.O. Forming of vocal-choral skills of teenagers in extra-curricular activity / N.O. Babichenko // Proceedings of the International Scientific Conference "Topical Issues of Science and Education" (July 17, 2017, Warsaw, Poland) Vol.5. – P. 103 – 108.

7. Бабіченко Н.О. Народні пісенні традиції у формуванні вокально-хорових навичок підлітків в позашкільних навчальних закладах / N.O. Babichenko // Zbiór artykułów naukowych obiecujące osiągnięcia naukowe pedagogika. Warszawa (PL) 30.09.2017. – P. 6 – 10.

Матеріали науково-практичних конференцій

8. Бабіченко Н.О. Особливості вокально-хорового навчання підлітків у позашкільних навчальних закладах / Н.О. Бабіченко // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Професійна мистецька культура: виклики XXI століття”. – К. : Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – С. 488-495.

9. Бабіченко Н.О. Початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади – основа культурно-музичної та креативної індустрії / Н.О. Бабіченко // Культурні і креативні індустрії: історія, теорія та сучасні практики : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24 квітня 2017 р.), Київ. – К. : Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2017. – С. 7 – 9.

10. Babichenko N.O. Forming of vocal-choral skills of teenagers in extra-curricular activity / N.O. Babichenko // Proceedings of the International Scientific Conference "Topical Issues of Science and Education" (July 17, 2017, Warsaw, Poland) Vol.5. – P. 103 – 108.

11. Бабіченко Н.О. Народні пісенні традиції у формуванні вокально-хорових навичок підлітків в позашкільних навчальних закладах Международная научно-практическая конференция “Перспективные научные наработки” / Н.О. Бабіченко // Międzynarodowa konferencja naukowo-praktyczna Obiecujące osiągnięcia naukowe Pedagogika 30. 09. 2017, Warszawa. – Warszawa, 2017. – S. 6 – 10.

ABSTRACT

Babichenko N.O. Forming of vocal-choral skills of teenagers in extra-curricular educational establishments. – The Manuscript.

The Dissertation for a degree of the Candidate of Pedagogical Science by specialty 13.00.02 “Theory and Methods of the music education”. – Boris Grinchenko Kyiv University. – Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to the problem of formation of vocal and choral skills of adolescents in the process of choral training in out-of-school educational institutions with the use of multimedia technologies. Vocal-choral skills are formed in the process of acquiring knowledge and skills at vocal and choral classes in art schools and centers of children's and youthful creativity, are perfected in the process of mastering of special exercises and vocal choral works. Vocal choral skills are interpreted as one of the musical competences of a participant in the teenage choir, as the automated performances of the singer, which provide intonationally pure and artistically expressive performance of their choir party, auditory self-control and ensemble with other choral parties according to the choral sonority of a particular musical composition and requirements conductor.

In the research the component structure of vocal-choral skills is theoretically substantiated, the peculiarities of the formation of vocal-choral skills of pupils of adolescence have been revealed, the analysis of the key concept of vocal-choral skills has been analyzed and the author's definition of this phenomenon has been presented, the educational potential of vocal and choral art has been revealed and elucidated his role in shaping the personality of a student-teenager.

The methodological approaches – axiological, competence, activity, which provided: qualitative development of individual vocal-choral skills of adolescents (singing posture, singing breath, attack of the singer's sound, sound behavior, diction, articulation, timbre of voice) are determined and implemented. the formation of musical-auditory concepts (developed internal hearing, the flair of the senses, melodic and harmonic hearing, coordination of hearing and voice); awareness of the skills of solfinging (the ability to read the musical text of his ensemble or choral party and correct it intonation with a voice with the title of music); mastering of ensemble and choral singing skills (ability to unify and multi-voiced singing, purity of intonation in chords, metro-rhythmic synchronicity, correct timbre of party voices, ensemble diction and articulation, balance of sound of ensemble or choral bands); Understanding of the conductor's gesture (autofact, various metric schemes, strokes, dynamic shades); assimilation of musical-

historical and musical-theoretical knowledge (feeling of an era, author's style, form and genre of musical work); stimulation of artistic thinking by means of multimedia technologies; formation of aesthetic taste, value orientations, spirituality and tolerance of adolescents by means of studying and professional execution of high-art works of classical, folk, jazz and modern choral music; enriching the musical performance experience and shaping the stage culture of adolescents. The thesis substantiates the main stages of formation of vocal-choral skills of adolescents: organizational-motivational, cognitive-search, systematic-sequential; consciously-effective; visual-practical; personally oriented; Individually differentiated approach; concentric, emotional and aesthetic, creative-activity, analytical and productive.

The research determines the pedagogical conditions for the effective formation of vocal and choral skills of adolescents in extracurricular educational institutions, namely: creation of a positive-motivational and creative atmosphere of choral activities; ensuring systematic and integrative choral education of adolescents in unity with constant induction of self-control and self-esteem; support for creative initiative, autonomy, individuality and creativity; promoting the development of musical experience and creative potential of adolescents; constant focus of the students on the publication of the results of vocal and choral work. The dissertation presents the diagnostics of the investigated phenomenon, as well as the distinguished criteria and indicators of the formation of each structural component of the vocal and choral skills of adolescents (emotional and motivational - characterizes the level of emotional perception and the retrieval of music and the motivation direction of students to master vocal and choral skills, cognitive - determines the intellectual development knowledge, skills and abilities, depth of emotional comprehension, comprehension and expressiveness of performance of vocal and choral work, activity - visas begins vocal and choral work in the process of educational and concert activity; the evaluation – reflects the ability to evaluate musical phenomena, analyze and compare the actual performance with other members of the choir collective), which provides a

complete diagnosis of vocal and choral skills of adolescents in terms of educational activities in extracurricular primary specialized artistic educational institutions.

The scientific novelty of the obtained results is that: for the first time, the essence, content and component structure of vocal-choral skills of adolescents are determined and the author's definition of this concept is given; the methodology of their formation in the process of extracurricular musical and creative activity on the basis of axiological, computational and activity approaches is developed; the content and methods of vocal-choral training of teenagers with the use of multimedia technologies have been improved. The pedagogical repertoire for vocal and choral groups has been proposed, the assimilation of which contributes to the effective formation of vocal-choral skills in adolescents in extracurricular educational institutions of arts education.

Practical knowledge of the obtained results of the dissertation research is the possibility of introducing in the educational process of extracurricular educational institutions the author's programs on vocal and choral education of adolescents and methodical recommendations on the formation of vocal and choral skills of adolescents, taking into account age characteristics of the development of the vocal apparatus; application of methods of diagnosing the level of formation of vocal-choral skills of adolescents in centers of children's and youth creativity, primary specialized artistic educational institutions.

Key words: skills, choral singing, vocal and choral skills, vocal and choral skills, vocal-choral training, teens, mutation, mutational period, extracurricular educational institutions, centers for children's and youth creativity, initial specialized artistic educational institutions, schools of arts, musical schools, choral studios.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	23
1.1. Аналіз розвитку вокально-хорового мистецтва в Україні.....	23
1.2. Сутність та структура вокально-хорових навичок підлітків.....	38
1.3. Особливості формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах	74
Висновки до першого розділу	91
Список використаних джерел до першого розділу	93
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК ПІДЛІТКІВ	107
2.1. Критерії та показники сформованості вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах	107
2.2. Модель формування вокально-хорових навичок підлітків у процесі вокально-хорового навчання в позашкільних навчальних закладах..	114
Висновки до другого розділу	138
Список використаних джерел до другого розділу	142
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	152
3.1. Діагностика рівнів сформованості вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах.....	152
3.2 Зміст та етапи методики формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах	179
3.3. Результати дослідно-експериментальної роботи	184
Висновки до третього розділу	196
Список використаних джерел до третього розділу	199

	13
ВИСНОВКИ	202
ДОДАТКИ	207

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Кардинальні зміни в системі позашкільної освіти України потребують оновлення форм і методів художньо-естетичного виховання підростаючого покоління. Питання розвитку естетичної культури і художніх здібностей дітей та юнацтва актуалізуються в директивних освітніх документах: Законах України “Про освіту” [39], “Про культуру” [38], “Про позашкільну освіту” [37]; “Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді” [49], галузевій Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти [21], “Концепції сучасної мистецької школи” [50], “Положення про початковий спеціалізований мистецький навчальний заклад (школа естетичного виховання)” [92], “Типових навчальних планах початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів” [114] та ін.

Особливої значущості набуває проблема художньо-естетичного виховання учнів-підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах (школах естетичного виховання) засобами вокально-хорового навчання на матеріалі народної творчості та українських вокально-хорових творів. Залучення підлітків до активної вокально-хорової діяльності на засадах національного мистецтва сприяє всебічному, гармонійному розвитку особистості, креативності, духовності, толерантності, формуванню ціннісних орієнтацій, естетичних смаків, музичних компетентностей і високих моральних якостей особистості.

Наукові аспекти музичного навчання та художньо-естетичного виховання учнів у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах ґрунтовно досліджують: О. Воронцова, Л. Гавриленко, В. Гаврилук, М. Давидова, Н. Гузій, О. Коваль, С. Ліпська, Л. Ліхіцька, Т. Сідлецька, Т. Танько, Г. Шостак, О. Щолокова та ін. Психолого-педагогічні питання музичного навчання учнів-підлітків висвітлено в наукових працях Ю. Алієва, Л. Виготського, І. Гадалової, С. Науменко, Ж. Піаже, В. Петрушина,

Б. Теплова, Дж. Уотсон, Г. Ципіна та ін. Багатоаспектність формування особистості підлітка засобами хорового співу розглянуто в працях А. Болгарського, О. Васильєвої, О. Раввінова та ін. Проте, проблема формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих навчальних закладах майже не актуалізувалась.

Проблему психологічних особливостей підлітків досліджено у наукових працях таких психологів і педагогів, як М. Бернштейн, Л. Виготський, П. Гальперін, Л. Ітельсон, П. Лесгафт, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, Дж. Уотсон та ін.

Психологія музичної діяльності стала предметом наукових досліджень В. Петрушина, Б. Теплова, Г. Ципіна та ін., в яких виокремлено низку психолого-педагогічних проблем, характерних для підліткового віку, коли в учнів формуються вольові якості, витримка, самоконтроль.

Науково-методичні основи музично-естетичного виховання дітей та юнацтва широко висвітлено у працях О. Апраксіної, Б. Асаф'єва, М. Леонтовича, В. Шацької та ін.

Проблеми формування особистості школяра засобами хорового співу розглядалися у наукових працях Ю. Алієва [2], А. Болгарського [16], О. Васильєвої [18], О. Раввінова [96] та ін. Хоровий спів допомагає підліткам знайти себе у світі мистецтва та життя, розвиватися, ставати респектабельними, креативними, майстерними, толерантними та духовно збагаченими особистостями. Унікальність сенсу українського хорового мистецтва для учнів підліткового віку полягає у згуртованості, духовності, патріотичності, якісному виконанні та піднесенні кращих світових, класичних, джазових, сучасних та народних вокально-хорових творів на новий вищий рівень.

Різні аспекти формування вокально-хорових навичок вже досліджено вітчизняними науковцями та педагогами-практиками (В. Антонюк [4], Н. Гребенюк [26], Н. Добровольська [32], А. Козир [45], Т. Овчиннікова [81], Д. Огороднов [83], К. Пігров [88], О. Раввінов [96], К. Тевліна [112],

Л. Гоцька [117] та ін.) Процес формування спеціальних здібностей, умінь і навичок досліджено у психолого-педагогічних працях М. Бернштейна [14], О. Леонтєва [58], В. Петрушина [87], К. Платонова [89], Б. Теплова [113] та інших.

Аналіз вокально-педагогічного досвіду, наукові основи процесу співу та функціонування голосового апарату розкрито у працях Д. Аспелунда [8], Н. Гребенюк [26], Л. Дмитрієва [31], Д. Євтушенка [35], І. Левідова [55], Д. Локшина [65], Д. Люша [66], М. Микиші [72], В. Морозова [78], К. Нікольської – Береговської [80], О. Прядко [94], О. Стахевича [107, 108], Г. Стулової [110], Р. Юссона [137] та інших.

Науково-методичні основи вокальної підготовки вчителя музики, який забезпечує процес формування вокально-хорових навичок учнів, розроблено у працях А. Менабені [71], М. Микиші [72], Чен Діна [129], Ю. Юцевича [138, 139] та ін.).

Вивчення досвіду вокально-хорової роботи з підлітками в позашкільних навчальних закладах виявили низку існуючих *суперечностей* між: зростаючими потребами суспільства у духовно-естетичному вихованні підростаючого покоління і традиційній вокально-хоровій підготовці підлітків; посиленням процесів інформаційно-комунікаційних технологій в освіті і низьким рівнем розробки та впроваджень сучасних інтерактивних методів і мультимедійних технологій у процес вокально-хорового навчання підлітків; високими вимогами до вокально-хорової виконавської майстерності учнів і нерозробленістю методичного забезпечення формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах.

Актуальність та недостатня розробленість обраної проблеми в теоретичному і науково-методологічному аспектах, її теоретична і практична значущість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: ***“Формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах”***.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та методики музичного мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка і становить частину наукових тем: “Теоретико-методичні засади та інноваційні технології компетентнісно-орієнтованої мистецької освіти”, “Розвиток духовного потенціалу особистості в неперервній мистецькій освіті” (РК № 0116U003993). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 2 від 27.02.2014 р.) та узгоджено в Бюро Міжвідомчої Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 4 від 29.04.2014 р.).

Мета дослідження полягає в розробці, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці методики формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах.

Об’єкт дослідження – процес вокально-хорового навчання підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах.

Предмет дослідження – методичне забезпечення формування вокально-хорових навичок підлітків у процесі навчання в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах.

Відповідно до мети, об’єкта і предмета дослідження були визначені такі **завдання**:

- проаналізувати стан та розвиток досліджуваної проблеми в науковій літературі;
- розробити зміст і компонентну структуру вокально-хорових навичок з урахуванням вікових особливостей підлітків у процесі вокально-хорового навчання в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах;
- обґрунтувати критерії, показники та встановити рівні сформованості вокально-хорових навичок підлітків у процесі навчання в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах;

- окреслити принципи, визначити методи та педагогічні умови ефективного формування вокально-хорових навичок підлітків у процесі навчання в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах;
- розробити організаційно-методичну модель формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах;
- розробити, теоретично обґрунтувати, експериментально перевірити ефективність поетапної методики формування вокально-хорових навичок підлітків із застосуванням мультимедійних технологій на хорових заняттях в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах (мистецьких школах).

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять філософські концепції художньо-естетичного виховання (В. Андрущенко, Г. Коломоєць, О. Лосєв, В. Огнев'юк, Г. Сковорода та ін.); мистецтвознавчі та музично-педагогічні праці (Б. Асаф'єв, Б. Бобровський, Н. Герасимова-Персидська, Н. Гузій, В. Медушевський, Є. Назайкінський, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Сокол, О.Щолокова, Б. Яворський та ін.); теоретико-методологічні та психолого-педагогічні дослідження проблем формування особистості підлітка (Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Бондар, І. Бех, І. Блонський, І. Кон, С. Полгородник, Т. Танько та ін.); дослідження психології музичних здібностей і музичної діяльності (А. Готсдинер, Г. Єржемський, Б. Теплов, В. Петрушин, Г. Ципін та ін.), особливостей вокально-хорового навчання підлітків (Л. Гавриленко, Н. Добровольська, О. Єременко, Д. Локшин, Н. Маслов, О. Михайліченко, Т. Овчиннікова, К. Пігров, В. Попов, В. Тевліна, П. Чесноков та ін.); педагогічні теорії загального музичного, вокально-хорового виховання, формування й удосконалення вокально-хорових навичок підлітків (В. Антонюк, А. Болгарський, Л. Гавриленко, Н. Гребенюк, Н. Добровольська, О. Єременко, А. Козир, Л. Ліхіцька, В. Морозов, Т. Овчиннікова, Д. Огороднов, Н. Орлова, К. Пігров, О. Раввінов, В. Соколов, В. Тевліна, Л. Тоцька, Г. Шостак та ін.).

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних **методів** теоретичного, емпіричного і статистичного рівнів. *Теоретичні* – аналіз філософської, психологічної, науково-педагогічної, мистецтвознавчої, історичної, методичної літератури з метою наукового обґрунтування сутності досліджуваної проблеми; аналіз та узагальнення вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду для виявлення основних тенденцій вокально-хорового навчання підлітків; аналіз навчальних програм, типових навчальних планів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, посібників, підручників, нотних хрестоматій та репертуарних збірок з метою виявлення суперечностей вокально-хорової підготовки підлітків; педагогічне проектування й моделювання для розроблення теоретичної моделі авторської методики; класифікація та порівняння з метою визначення критеріїв і показників сформованості вокально-хорових навичок у підлітків. *Емпіричні* – діагностування (анкетування, педагогічне спостереження, опитування, оцінювання) для виявлення реального стану сформованості вокально-хорових навичок підлітків у процесі навчання в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах та визначення можливих способів удосконалення досліджуваного процесу; розроблення та експериментальне впровадження творчих завдань для розвитку вокально-хорових навичок підлітків з метою перевірки доцільності запропонованого педагогічного репертуару; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) для перевірки ефективності наукових підходів та запропонованої методики. *Методи математичної статистики* для обробки отриманих даних педагогічного експерименту, їх аналізу, верифікації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

вперше обґрунтовано принципи, педагогічні умови та методи поетапного формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах із застосуванням мультимедійних технологій; розроблено та експериментально перевірено

методику поетапного формування вокально-хорових навичок підлітків в позашкільних мистецьких навчальних закладах на засадах аксіологічного, компететнісного та праксеологічного підходів; визначено критерії, показники та рівні сформованості досліджуваного феномена.

Уточнено сутність, зміст та структуру вокально-хорових навичок, специфіку їх формування в підлітковому віці.

Доведено ефективність використання мультимедійних технологій навчання та зразків українського дитячого хорового мистецтва в процесі формування вокально-хорових навичок підлітків на хорових заняттях в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах.

Подальшого розвитку набули методичні засади формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільній діяльності з урахуванням вікових особливостей розвитку голосового апарату в мутаційний та постмутаційний період; методичне забезпечення та засоби комплексної діагностики вокально-хорової підготовки підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах; ідеї використання інтерактивних методів навчання та мультимедійних технологій у процесі вокально-хорового навчання підлітків; методичні моделі організації та проведення репетиційної і концертно-виконавської діяльності учасників підліткових вокально-хорових колективів.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та впровадженні в освітній процес позашкільних навчальних закладів методики поетапного формування вокально-хорових навичок підлітків. Основні теоретичні положення дисертації та результати експериментального дослідження можуть бути використані для оновлення змісту навчальних програм з вокально-хорового навчання підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах; для розробки методичних рекомендацій з формування вокально-хорових навичок підлітків в умовах вокально-хорового навчання. Матеріали та результати дослідження можуть використовуватись у підготовці підручників та посібників, а також у практичній роботі викладачів хорових відділень ЦДЮТ та початкових спеціалізованих мистецьких

навчальних закладів під час викладання вокально-хорових хорових дисциплін: “Хоровий клас”, “Постановка голосу”, “Сольфеджіо”, “Музичний фольклор”, “Постановка музичних спектаклів”, “Початковий курс історії мистецтв” та ін., вчителями музики загальноосвітніх шкіл у процесі позакласної вокально-хорової роботи з учнями.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження здійснено в освітній процес Мар’янівської дитячої музичної школи імені І.С. Козловського (довідка № 62 від 31.10.2017 р.), Васильківського районного центру дитячої та юнацької творчості (довідка № 19 від 17.04.2018 р.), Куп’янської музичної школи №1 (довідка № 86 від 22.05.2018 р.), Добромильської дитячої музичної школи (довідка № 50 від 02.07.2018 р.), Калинівської дитячої школи мистецтв (довідка № 5/02-13 від 30.05.2018 р.).

Апробація результатів дослідження проводилась у процесі виступів та обговорень результатів дисертаційного дослідження на *міжнародних* науково-практичних конференціях: II, III і IV Міжнародні науково-практичні конференції “Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття” (м. Київ, 2016, 2017, 2018 рр.); VII Міжнародна науково-практична конференція „Гуманістичні орієнтири мистецької освіти” (м. Київ, 2017 р.); Міжнародна конференція “Культурні та креативні індустрії: історія, теорія та сучасні практики” (м. Київ, 2017); Proceedings of the International Scientific Conference “Topical Issues of Science and Education” (Warsawa, Poland, 2017); Международная научно-практическая конференция “Перспективные научные наработки” /Międzynarodowa konferencja naukowo-praktyczna Obiecujące osiągnięcia naukowe Pedagogika (Варшава/Warszawa, 2017); *всеукраїнських*: I Всеукраїнська науково-практична конференція “Іван Козловський і Україна” (м. Київ, 2015); Всеукраїнська науково-практична конференція “Народна художня творчість у соціокультурному просторі України: історія та сьогодення (м. Київ, 2016); на засіданнях кафедри теорії та методики музичного мистецтва та щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і докторантів Київського

університету імені Бориса Грінченка; на обласних засіданнях секції вокально-хорових дисциплін методичного об'єднання викладачів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання) Київської області (м. Київ, 2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дослідження висвітлено в 7 одноосібних науково-методичних працях, з них 5 - у фахових виданнях України з педагогіки, 2 статті у зарубіжних наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (всього 255 найменувань). Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 257 сторінок, із них основного тексту – 187 сторінок. Робота містить 9 рисунків, 10 таблиць, що разом з додатками становлять 45 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

*“Музика – єдина всесвітня мова,
її не треба перекладати, на ній душа говорить з душею”*

(Бертольд Авербах)

1.1. Аналіз розвитку вокально-хорового мистецтва в Україні

Удосконалення процесу формування вокально-хорових навичок підлітків передбачає ретельне вивчення накопиченого у цій сфері історичного, науково-методичного і музично-творчого досвіду.

Аналіз філософської літератури з означеної теми засвідчив, що музичному вихованню юнацтва надавали важливого значення ще у давні часи. Епоха Античності стала важливою сходинкою в соціально-економічному та духовному розвитку людства. Створені в цю епоху духовні скарби стали основою європейської культури. Античним системам музично-естетичного виховання притаманний естетико-педагогічний максималізм, що виявляється у використанні мистецтва переважно з виховною метою. Музика вважалась важливим засобом та метою суспільного виховання, а музикальність людини розглядалась як соціально-цінна та визначальна якість особистості (спартанці, Піфагор, Платон, Арістотель). Серйозним ставленням було до музики як до заняття, що не поступається за важливістю медицині. Арістоксен говорив, що піфагорійці здійснюють очищення тіла лікувальними засобами, а очищення душі – засобами музики як поєднання мистецтва співу зі словом. у Давній Греції всі громадяни до 30 років повинні були навчатися співу та гри на музичних інструментах, співати в хорі. Розуміючи важливість хорового співу, яке за словами Платона Афіського, є “божественне і

небесне” заняття, що укріплює все добре і благородне в людині”, давні греки вважали його одним із елементів освіти, а слово “неосвічений” трактували як “невміючий співати в хорі”. Арістотель, Квінт Горацій Флакк, Марк Фабій Квінтіліан підкреслювали гуманістичну, миротворчу силу музичного мистецтва [2, с. 7]. Філософи надавали музичному мистецтву головну роль у формуванні духовних, естетичних, розумових і виховних цінностей людини.

Твердження Томи Аквінського в “Коментарі до Арістотелевої “Політики” про виховання та навчання юнаків актуальні і в наш час: “<...>Виховуючи юнаків, необхідно привчати їх до тих звичаїв, які дають користь державному ладові; інакше, навчені не таких звичаїв, вони згодом знищать цей державний устрій <...>. Навчати юнаків музики необхідно не для того, аби використовувати її заради розумового розвитку. Не слід вивчати її і мов щось практичне чи доконечне для чогось. Слухаймо і користуймося музикою на дозвіллі, тому що вона неабияк розвиває інтелект. Такий предмет найбільшою мірою годиться для хлопчиків, з огляду на їхній вік, оскільки вони нічого не хочуть вивчати, коли це не дає радості. Музика ж саме з тих предметів, що за своєю природою здатні дарувати радість <...>. Вивчати музику корисно не тільки для співу, а й для поліпшення стану здоров’я. Адже неможливо, не опановуючи самого предмета, судити про нього поглядом знавця” [1, с. 89 – 92].

Ми погоджуємось із деякими з цих висновків Томи Аквінського, що музика – це радість, натхнення, виховання, що сприяють розвитку інтелекту, здібностей, досвіду підростаючого покоління у житті. Особливо це стосується хлопчиків, юнаків. Але, на нашу думку, мистецтво хорового співу повинно не тільки виховувати, розвивати й надихати, а й формувати високі морально-естетичні і духовні цінності. Залучаючи якомога більше учнів підліткового віку до вокально-хорового мистецтва, згуртовуючи їх у вокально-хоровий колектив або навчаючи гри на музичних інструментах цілком якісно, природно і досконало, важливим, на наш погляд є формування вмінь і навичок, що забезпечать якісне звучання вокально-хорового чи

інструментального твору. Ці філософські критерії навчання музики дуже актуальні й нині. Оскільки, важливим є не навчання високої майстерності володіння голосом або гри на музичному інструменті, а формування в юнацтва художніх музичних смаків засобами музичного мистецтва. Слухання, виконання та сприймання народних, духових, класичних, якісних сучасних хорових, симфонічних, інструментальних творів музичного мистецтва розвиває світогляд, цінності, сприйняття, підкреслює значення, розкриває сутність музики для людини, сприяє всебічному розвитку особистості, виховує культуру й духовність підростаючого покоління, допомагає знайти своє місце у цьому житті та розкрити свій потенціал для подальшого осмислення життєвих критеріїв і цінностей.

Зазначено, що “у класичний період Античності склалася концепція навчання і виховання. Вона включала в себе обов’язкові заняття музикою на початковому (від 7 до 13 років) і середньому (від 13 до 18 років) етапах навчання. Особливо піклувалися про музичне виховання юнаків, вважаючи, що розуміння музики й любов до цього мистецтва формують у майбутніх громадян мужність, розсудливість та нездатність до поганих вчинків” [25, с. 71 – 72].

Для розвитку емоційно-позитивної якості підлітків у процесі навчання хоровому співу важливо активізувати такі філософські категорії, як *відношення*, яке у філософії, на думку Арістотеля, трактується як “те, що воно є, лише у зв’язку з іншими, або знаходяться в якомусь іншому відношенні до іншого” [6, с. 66].

Поняття “відношення” в сучасному тлумачному словнику [131, с. 52] трактується, як “суб’єктивний бік відображення дійсності, результат взаємодії людини із середовищем. <...> Формування свідомого відношення до об’єкта пізнання та дії пов’язане із розвитком усіх компонентів системи стимуляції. Усвідомлення свого ставлення до навколишнього породжує відповідні почуття та емоції, які, в свою чергу, стимулюють діяльність та впливають на розвиток спрямованості особи”. Отже, у контексті нашого

дослідження, відношення відіграє важливу роль у розвитку взаємоособистісної, навчальної, творчої діяльності учнів підліткового віку в позашкільних початкових закладах, оскільки музичне навчання і виховання спрямоване, передусім, на всебічний розвиток особистості, його емоційно-вольової сфери, музичної обізнаності, досвід та сенс музично-мистецького спрямування. Саме відношення має глибоке значення для розвитку, навчання та виховання учнів у школах мистецтв. Формування позитивного ставлення до музичного мистецтва, колективного музикування, співу, міжособистісних відносин у мистецьких творчих групах, сприяє розвитку високодуховної, всебічно розвиненої особистості.

Давні пам'ятки культури слов'ян свідчать, що мистецтво співу посідало почесне місце в житті наших предків. Музичній освіченості надавали великого значення в період найбільшого політичного та культурного розквіту давніх слов'ян – князювання Володимира та Ярослава. Саме з цього часу друкуються перші співацькі книги й на Русі, з'являються перші князі співу. Але надзвичайно важливе значення співу приділялося в народному (родинному) вихованні. Сімейні цінності передавались поступово із покоління в покоління. Народна сімейна освіта була першою освітньою ланкою у формуванні життєвих цінностей, зокрема таких, як духовність, добро, освіченість, всестороння обізнаність, традиційність.

Це твердження підкреслено доктором філософських наук, професором В. Огнев'юком [122]. Використовуючи поняття “поступ”, учений підкреслює, що внаслідок нарощування змін та їх поширення відбувався супроводжуваний позитивними змінами цивілізаційний розвиток. Зважаючи на філософське осягнення історичних реалій та логіки розвитку освіти, відбулося шість, а нині відбувається сьомий еволюційний поступ освіти. Філософи, педагоги та історики практично одностайні в тому, що першою ланкою освіти завжди була *сім'я*. Найдавніші батьки, вводячи дітей у контекст життя, прагнули передати їм свій досвід, зрештою вони хотіли, щоб діти успадковували їхній спосіб життя та діяльності, вірування і традиції.

Відтак вони навчали дітей усього, що вміли і знали самі. На цьому етапі у зародковій формі виникла педагогічна діяльність, виділилися навчання і виховання. Власне сім'я сформувала ідею школи і стала її прообразом. Зародження ідеї навчання, виховання й розвитку дитини у сім'ї, виокремлення відповідних функцій та ролей стали першим еволюційним поступом освіти [122, с. 299].

Родинне музичне виховання було основою тогочасного навчання, відіграло значну роль у формуванні національної свідомості, культури, цінностей, досвіду. Відомо, що пісня – душа українців, це ціла епоха страждального народу, який вміло передавав свій біль, емоції, знання, звичаї, традиції засобами вокально-хорового мистецтва. Ці традиції музичного родинного навчання потрібно зберігати та розвивати. Так, якщо в родині хтось грав на музичному інструменті або співав у хорі, то обов'язково навчить співати і грати наступне молоде покоління – своїх дітей, онуків та приведе навчатися до музичної школи чи школи мистецтв. Тобто, *традиційний* спів у родині мав особливе значення для українців, що не тільки об'єднував родину, а й збагачував духовну культуру кожного, хто знав та співав багато пісень.

Цінні погляди на гуманістичну сутність народно-музичної творчості висловлювались представниками вітчизняної педагогіки та культури в різні історичні періоди. Так, відомий український філософ, музикант, мандрівник Г. Сковорода вважав її основою духовного формування гармонійно розвиненої “істинної” людини. Мандруючи Слобожанщиною, його вірними супутниками та помічниками були сопілка й українська народна пісня. У такий спосіб мислитель-гуманіст спілкувався з народом, висловлював свою любов до людей, до пісні, закликав виховувати дітей у дусі народних традицій та ідеалів, наголошуючи на необхідності постійно вивчати народну мудрість, черпати з її глибинних джерел матеріал для самовдосконалення, навчання і виховання людини. Г. Сковорода був прибічником самопізнання “сродних” нахилів і здібностей шляхом використання різних жанрів і форм

народної музики. Розкриваючи сутність пісні, як і трудового життя, він наголошує на доброті: “Не красна долготою, но красна добротою, как песнь, так и жизнь” [118, с. 84].

Українські народні пісні – це найцінніше наше надбання, що дозволяє передавати традиції народу через фольклор. Одні вважають, що народний спів – це специфічний спів, більш галасливий. На наше глибоке переконання, український спів несе в собі незламний дух, силу та натхнення, передає історичність народу, розкриває пісенні традиції, звичаї, несе в собі всю мудрість українців крізь призму століть. Народна пісенна творчість має міцне коріння і передавалася із покоління в покоління, тому українська пісня увібрала весь колорит життя людей нашої країни. Заслуговує шани таке виконання пісні, яке було б природно-професійним: невимушеним, негаласливим, спокійним, багатоголосним, мелодійним і душевним. Релігійні і духовні пісні йдуть від душі, від серця, дають можливість оберігати голос, використовуючи природність та невимушеність голосових можливостей. Саме духовність є надзвичайним піднесенням вокально-хорового мистецтва, змушуючи співаків-виконавців відчувати духовне піднесення.

Аналізуючи джерела української наукової думки щодо значення хорового співу у козацько-гетьманській державі, варто зазначити, що за підтримки гетьманату склалися сприятливі соціальні та матеріальні умови для розвитку вокальної культури й підготовки фахівців у галузі музичного мистецтва. Всі козаки повинні були знати й виконувати козацькі пісні, пісні про Україну та родину. На той час навіть існували найдавніші спеціалізовані музичні заклади України, серед яких була Січова співацька школа, яка діяла останньої чверті XVII ст. до 1775 р. Хлопчиків навчали не лише військової козацької майстерності, а й хорового співу, якому приділяли особливу увагу. Особливістю виховання та навчання хлопчиків – майбутніх козаків було вивчення ними та якісне виконання історичних дум, балад, козацьких і військово-патріотичних пісень, що надихали на патріотизм, боротьбу із загарбниками, зміцнювали силу волі й загартовували дух.

Науковцем С. Горбенко визначено свідчення про історичні дані, що “музичне виховання дітей в Україні (хоровий спів) бере свій початок з монастирських і церковних шкіл XI століття. Вони були провідниками музичної культури, музичних знань. У цей же період зароджуються приватні школи, де одним із предметів був спів, причому діти тут навчалися і індивідуально” [25, с. 154].

Слід зазначити, що важливим у розвитку вокально-хорового мистецтва були церковно-приходські школи, недільні, в яких діти, особливо підліткового віку виховувалися на кращих світових зразках духовної музики. Вони вчилися не тільки співати, а й художньо-емоційно передавати через спів любов до Бога, до життя, до родини, до Батьківщини. Священники навчали хоровому співу здебільшого хлопчиків, тому що їхні голоси до мутаційного періоду були природно-красивими дискантами та альтами, а після мутації – насичено-барвистими тенорами, баритонами і басами. У їхньому виконанні духовні піснеспіви ставали більш насиченішими, виразними та духовно збагаченими. До сьогодні залишається нерозривний зв'язок народності й духовності, що зумовлюють достойне піднесення юнацького вокально-хорового виховання до вершин професійного музичного мистецтва.

Аналіз досліджень показав, що Україна здавна славилася хором мистецтвом та хором виконавством. У XVII столітті виникає багатоголосний (партесний) церковний спів схвально охарактеризований багатьма іноземцями. Про це читаємо у сирійського архідиякона Павла Алеппського, який у середині XVII століття чув цей спів в українських церквах. Він писав: “Ніщо так не дивувало нас, як врода як маленьких хлопчиків, так і їхній спів, що линув із самого серця, у гармонії зі старшими. <...> Ми були захоплені чистотою голосу і співу” [118, с. 5].

Досліджуючи ретроспектив розвитку хорового мистецтва, становлення професійного мистецтва на українських землях почалося з церковної музики, яка стала розвиватися після прийняття християнства в Києві. Спочатку це був

одноголосний церковний спів (монодія). Подібно до того, як григоріанський хорал у Західній Європі був важливим інтонаційним джерелом для розвитку багатоголосної музики, так і інтонації української церковної монодії використовувалися творцями церковної музики та кантів. Розквіт української духовної музики припадає на епоху Бароко (XVII – перша половина XVIII ст.). Українські композитори, творячи в бароковому стилі, писали багатохорні композиції (партесні концерти), які в найкращих зразках (творчість Миколи Ділецького, Симеона Пекалицького та ін.) за мистецьким рівнем не поступалися тогочасній духовній західноєвропейській та польській музиці, з якою українська музика підтримувала тісні зв'язки. Ще вищий етап розвитку духовної музики припадає на другу половину XVIII ст. (творчість видатних композиторів М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя) [118, с. 7].

Ці композитори стали відомими завдяки Глухівській музичній школі, яка була на Лівобережжі першим вітчизняним центром професійної вокально-хорової та музично-педагогічної освіти. Задовго до її офіційного відкриття в Глухові існувала практика набору та навчання співаків під контролем гетьманів та генеральної старшини. *Глухівська співова школа* дала значний музичний поштовх для подальшого становлення українського хорового мистецтва. Випускниками школи були такі визначні особистості, як мандрівний філософ-музикант Г. Сковорода, композитори Д. Бортнянський та М. Березовський, які після закінчення Глухівської школи продовжували своє навчання в італійських музичних школах, що були центрами тогочасної європейської музики. Поєднання традицій партесного співу і сучасних технік європейського письма обумовило унікальність творчості цих композиторів.

Для подальшого дослідження історичного аспекту розвитку вокально-хорового навчання, ми виокремили основні види співу та їхні функціональні зв'язки, що відображено на рисунку 1.1:

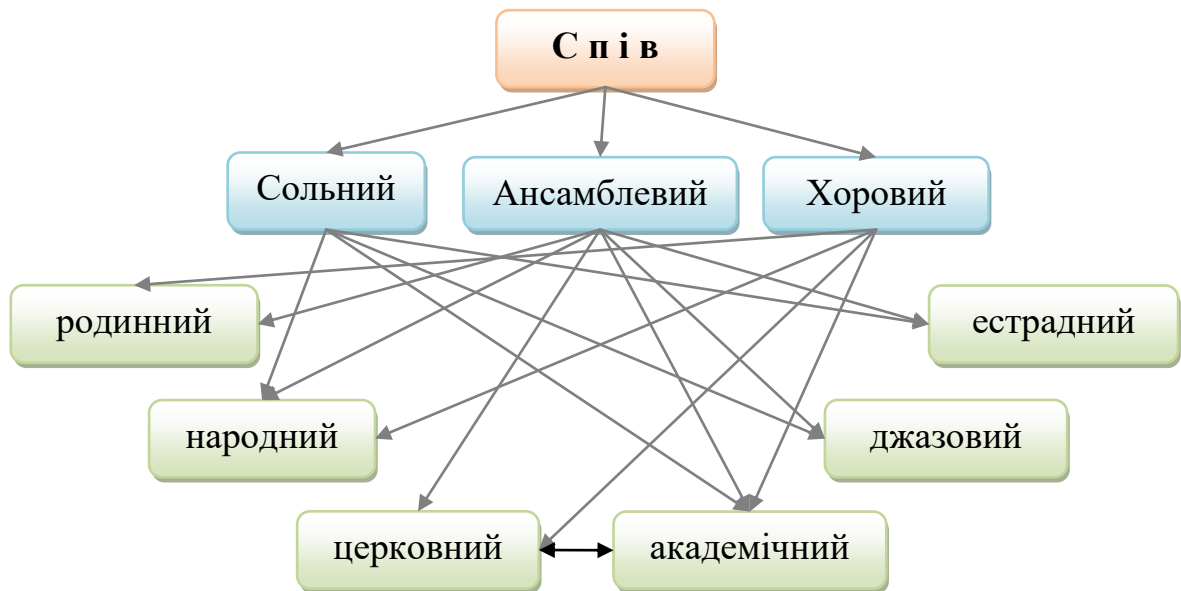

Рис. 1.1. Різновиди співу

Аналіз історичної літератури щодо методики вокально-хорового навчання надав змогу виокремити методику роботи з хором Я. Калішевського [56]. Навіть визначний хормейстер О. Кошиць [51] відзначав учнів Калішевського як найкращих співаків та цікавився методами вокально-хорової роботи з хлопчиками, якістю вокально-хорової звучності та чистотою інтонування. П'ятдесятиріччя плідної творчої діяльності Я. Калішевського як диригента-новатора, митця і майстра в історії українського хорового виконавства знаменує особливу фазу піднесення музичної культури. Подібно до скрипальської школи П. Столярського в Одесі, хоровий вишкіл Калішевського на межі XIX – XX ст. дав унікальний синтез артистизму з новаційною технологією постановки голосів, відновленою “яскравою тембральністю” прадавньої київської традиції. Його досвід і художні здобутки склали чудові взірці, справжні еталони художньої якості для кількох поколінь наших хормейстерів та співаків, естетично-звуковий ідеал для славетних художніх колективів України – Національних хорів, Хорового товариства ім. О. Кошиця, республіканської капели О. Кошиця, Наддніпрянського хору Д. Котка. Виплекана майстрами традиція і досі вирізняє багату палітру українського хорового виконавства, живлячи

легенди й бувальщини про неповторну якість співочих голосів України. Серед сотні подвижників і творців української хорової культури особливу шану маємо скласти великому митцеві й майстрові Якову Калішевському [56].

У дисертаційному дослідженні О. Васильєвої “Формування морально-естетичної культури учнівської молоді засобами хорового мистецтва на Слобожанщині (кінець XIX – початок XX століття)” [23] встановлено, що провідні освітяни й педагоги-музиканти кінця XIX – початку XX ст. вважали головним призначенням хорового мистецтва у формуванні морально-естетичної культури молоді розвиток її естетичних почуттів та художнього смаку, прищеплення моральних цінностей та етичних норм поведінки. Доведено, що провідна роль хорового мистецтва у формуванні морально-естетичної культури учнівської молоді була зумовлена наявністю в ньому різноманітних засобів (хорові твори різних стилів і жанрів, репертуарні збірки та методичні посібники для занять хоровим співом, музично-педагогічні видання, хоровий спів, концертно-хорова практика), а також посилювалася його демократичністю, багатофункціональністю, гнучкістю в утворенні різних форм співацьких колективів, синтетичною та колективною природою хорового співу, глибоким емоційним впливом на особистість, глибинними національно-культурними традиціями та центральним місцем у музичній культурі українського народу. Дослідницею з’ясовано, що на формування морально-естетичної культури молоді засобами хорового співу впливали розвиток професійного та аматорського хорового руху; виникнення численних хорових товариств і поширення їх музично-просвітницької діяльності; організація вокально-хорової освіти; критичне ставлення музично-педагогічної громадськості до негативних явищ у постановці хорової справи в освітніх організаціях (нерозуміння з боку урядових установ виховного значення хорового мистецтва, низький професійний рівень та соціальний статус викладача співу, недостатнє методичне забезпечення навчального процесу); заходи урядових установ, спрямовані на покращення

викладання хорового співу та організацію учнівських хорових колективів (обов'язкове викладання хорового співу в усіх навчальних закладах, організація музично-педагогічної освіти, видання методичних та репертуарних збірок, надання дипломованому викладачеві співів рівних прав з викладачами інших предметів) [18].

Дослідження історичного розвитку музичних шкіл висвітлено у монографії О. Михайличенка “Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.” [76]. Зокрема, вченим доведено, що у другій половині XIX ст. Україна не мала ефективної системи, яка б забезпечувала поступове культурне зростання нації. Водночас просвітницька та музично-педагогічна діяльність композиторів створювала певні умови для активізації цього процесу. Широко відомий той факт, що за відсутності можливості професійної музичної підготовки в Україні композитори та виконавці здобували музичну освіту за її межами. Переважно навчання музики здійснювалося при церковних хорах, що існували у багатьох великих містах України та поділялося на елементарне (аматорське) та професійне музично-естетичне виховання дітей і молоді. Музичне життя в Україні було розвинуте завдяки музичним гурткам, що були створені на базі первинних організацій “Просвіти”, а “керівники музичних гуртків при сільських читальнях працювали на добровільних засадах. Участь у них співаків і музикантів вважалася *почесним* і *престижним* заняттям. Диригенти хорів і оркестрів частково були самоуками, але більшість із них вчилася у приватних школах співу, на спеціальних курсах, організованих “Просвітою”. <...> успіх музичного колективу читальні прямо залежав від його керівника. Саме їм завдячуємо тим, що музичне життя на селі розвинулося і не згасло у 1930-ті рр., коли цензура польської влади стала нестерпною [76, с. 133]. “Водночас для дітей бідних селян і робітників не тільки навчання музики, а й загальна освіта залишалася недосяжною мрією. Лише завдяки старанням окремих демократично налаштованих музикантів-педагогів і композиторів (К. Стеценко, М. Леонтович, О. Кошиць, Ф. Попадич), які працювали в селах

і невеликих містах, виникали дитячі шкільні хори, поступово в широких масах пробуджувалося прагнення до навчання музики” [76, с. 172].

Вивчення фольклорних багатств для формування світосприйняття людини, її *духовної* культури та моральних переконань особливої актуальності набуло в період революційних подій 1917 р. Своєчасною виявилася доповідь К. Стеценка “Українська пісня в народній школі”, виголошена 25 квітня 1917 р. на з’їзді вчителів народних шкіл Ямпільського повіту на Поділлі. Доповідач відстоював значення українського фольклору як важливого фактора пробудження у дитини художнього почуття, підкреслював необхідність вивчення зразків *народної музичної творчості*. Вважаючи спів одним із найдоступніших видів мистецтва, композитор стверджував, що саме він покликаний стати потужним знаряддям для естетичного й морального виховання дітей [76, с. 177].

Починаючи із 30-х років ХХ ст. в Україні посилюється розвиток та виховання підростаючого покоління засобами вокально-хорового мистецтва. Створюються хорові гуртки, секції у позаурочний час, позашкільні навчальні заклади, що відіграли значну роль у формуванні хорових колективів. Практично в кожній школі був хор, і це допомагало згуртовувати учнів до спільної праці, надихало на творчість, виховувало вокально-хоровими заняттями стійкість, терпіння, збагачувало музичними знаннями кожного учасника хору. Це стверджувало важливість національного виховання засобами хорового мистецтва. Якщо дитина співає у хорі – це значить, що вона духовно збагачена, вихована, толерантна та музично-освічена. Співати в хорі було завжди престижно, тому що співаки були освіченішими та розумнішими за інших людей, знали багато мов, музичну грамоту, вміли користуватися своїми голосовими можливостями, передавати почуття засобами вокально-хорового мистецтва, вміли висловлювати свої почуття через музику, чого не вміли інші.

Продовжуючи ретроспективний аналіз хорового мистецтва, слід зазначити, що У ХХ ст. високе українське хорове мистецтво стало відоме у

світі завдяки виступам протягом 1920-х – 1940-х рр. української республіканської капели та інших хорів під орудою О. Кошиця, які гастролювали в різних країнах Європи й Америки. Як свідчать тогочасні численні рецензії, успіх був тріумфальний. Цю традицію популяризації вітчизняної хорової музики у світі продовжують сучасні хорові колективи, якими керували А. Авдієвський, Є. Савчук та ін. Неперевершеним, унікальним і колоритним є колектив під орудою М. Гобдича, який виконує український хоровий репертуар в оригінальних сучасних аранжуваннях.

Українські вокально-хорові колективи завжди дивували світову спільноту професійним та душевним виконанням музичних творів. Проте, у часи УРСР перервався зв'язок вокальних традицій та втрачено роль покоління для подальшого розвитку музичного співочого мистецтва. Вузкопрофесійний підхід викладачів до вокально-хорового навчання у позашкільних музичних колективах та потреба формування у підлітків естетичних і духовних цінностей, необхідність формування у підлітків художньої компетентності та відсутністю відповідного методичного забезпечення цього процесу у позашкільних навчальних закладах спонукають до впровадження нових методик роботи з підлітковими вокально-хоровими колективами.

На підставі аналізу історичного розвитку співочого мистецтва, зазначаємо, що хоровий спів з давніх часів є традиційним для України і відродити його можна тільки кропіткою систематичною працею. Це мистецтво унікальних можливостей як виконавських, так і освітніх. Він завжди був, є і буде невід'ємною частиною вітчизняної і світової культури, незамінним, століттями перевіраним фактором формування духовного, творчого потенціалу суспільства. Багатовікові хорові традиції, глибокий духовний зміст, величезний вплив на емоційний, моральний настрій як виконавців, так і слухачів, залишається випробуванням засобом музичного виховання. Хоровий спів формує найважливіші індивідуально-психологічні якості: увагу та її стійкість, волю – уміння володіти собою, підкорення

особистих інтересів колективним, розвиток уяви, емоційної та логічної пам'яті, загальну культуру, естетичний смак, впливає на емоційну, фізіологічну та інтелектуальну сферу учнів [2, с. 48].

Відродження українських співочих народних традицій має велике значення для розвитку й виховання високоосвіченої, всебічно та духовно розвиненої особистості. Виховання підростаючого покоління на основі традицій української народної пісенної творчості нашого народу, духовних творів, джазових та сучасних якісних естрадних пісень зміцнить, піднесення музичної та, насамперед, духовної культури всіх українців. Провідну роль у відродженні вокально-хорового мистецтва в Україні повинно мати вокально-хорове навчання у Концепції національно-патріотичного виховання учнів та молоді, адже спів українських патріотичних пісень є і має бути основою національного виховання, саме в хорових студіях шкіл мистецтв, центрах творчості під час вокально-хорового навчання, згуртованого об'єднання учнів краще виховується духовно-патріотичний потенціал молодого покоління засобами вокально-хорового співу українських пісень, що несуть у собі невичерпне джерело мудрості та сили нашого народу. На нашу думку, державна підтримка мистецьких закладів освіти, позашкільних закладів освіти, розвиток матеріальної музично-інструментальної бази, залучення всіх верств населення до музичного, вокально-хорового та інструментального навчання – запорука успішності нашої країни. Відроджуючи вокально-хорове мистецтво та впроваджуючи його у програми позашкільних навчальних закладів, ми матимемо багату країну на талановиту та інтелектуально-розвинену молодь, всеобізнану, навчену неординарно мислити, співпереживати, розуміти та передавати свої почуття засобами вокально-хорового мистецтва.

Аналіз філософських концепцій у галузі освіти й мистецтва (В. Андрущенко, Г. Коломоець, О. Лосєв, В. Огнев'юк, Г. Сковорода та ін.) зумовив усвідомлення та підкреслення важливості музичного та хорового мистецтва у вихованні духовно-ціннісної та гармонійно-розвиненої

особистості. На основі вивчення та аналізу наукових праць (О. Михайліченко, О. Васильєва, О. Єременко, С. Горбенко та ін.) розкрито особливості вокально-хорового навчання підлітків, визначено сутність традиції хорового співу, розкрито глибоке значення українського хорового мистецтва для розвитку підрастаючого покоління. З'ясовано, що вокально-хорові навички, певним чином розвивались і формувались завдяки методу наслідування, співу в родинному колі, у процесі хорового навчання та виховання в період козацько-гетьманської доби, музичного навчання в братських школах, співу духовних творів на богослужіннях в церковних недільних школах, в хорових студіях та гуртках при центрах дитячої та юнацької творчості, в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах (школах естетичного виховання).

Отже, ретроспективний аналіз вокально-хорового мистецтва дав змогу виокремити суттєве значення у розквіті та становленні професійного вокально-хорового навчання підлітків в Україні: родинних співочих традицій, церковного співу, козацького навчання та виховання хлопчиків та юнаків українсько-патріотичними піснями, Глухівської співочої школи, Києво-Могилянської академії та хорових студій при загальноосвітніх школах і позашкільних навчальних закладах. Також, дослідження історичного аспекту розвитку вітчизняного вокально-хорового мистецтва та сучасних тенденцій вокально-хорового навчання підлітків дає змогу констатувати, що початкові мистецькі навчальні заклади мають важливе значення в системі неперервної мистецької освіти для загального та професійного мистецького розвитку учнів. Вокально-хорове навчання розкриває широкі можливості розвинути весь мистецько-культурний потенціал учнів підліткового віку шкіл мистецтв, зумовлює збагачення музичної і вокально-хорової культури, духовності, музично-творчого досвіду, прагнення зберігати і примножувати національні пісенні традиції та духовні цінності українського народу.

У наступному підрозділі буде досліджено сутність та структуру вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах.

1.2. Сутність та структура вокально-хорових навичок підлітків

Відповідно до “Концепції сучасної мистецької школи” [63] належну увагу у вітчизняній системі музичного навчання й виховання приділено питанням розвитку мистецтва як складової культури, що впливає на свідомість народу і збагачує духовність суспільства. Його природа – це творча діяльність, в якій втілюються прагнення людини змінювати світ на краще. З давніх часів народ України, як нація обдарованих людей, створював свій неповторний культурний простір із традиціями й ознаками, властивими суспільству європейської держави. Яскравим прикладом цього є культура Київської Русі з її співочими школами, архітектурою і писемністю. Унікальні надбання в історії української культури й мистецтва представлені кантовою народною творчістю, “київською квадратною нотою”, “Музикійською граматикую” М. Ділецького і, безумовно, архітектурним стилем українського (“козацького”) бароко, Глухівською співочою школою, творчістю видатних українських композиторів А. Веделя, Д. Бортнянського та М. Березовського [50].

Художньо-естетичне виховання як одна з основних форм духовного розвитку особистості є водночас необхідним аспектом інших елементів виховання, формування світогляду особистості. Специфіка такого виховання полягає в тому, що його кінцевою метою виступає гармонійно розвинена особистість. Воно спрямоване на активізацію творчих здібностей людини, на підвищення її загальної культури. Тому сьогодні художньо-естетичне виховання набуває особливого значення. На загальнотеоретичному рівні художньо-естетичне виховання розглядається як цілеспрямована діяльність, завдяки якій формуються та задовольняються естетичні, головним чином, художні інтереси та потреби підлітків.

Формування музичної культури особистості є основою естетичного виховання, без якого неможливо виховати освічену особистість. Проблеми

формування музичної культури висвітлено у наукових працях: Ю. Алієва [2], А. Болгарського [16], Н. Гузій [27], Л. Корній [118], А. Мащенко [70], І. Огієнка [82], О. Олексюк [84], Г. Падалки [85], О. Стріхар [109], Л. Хлебнікової [126], О. Щолокової [134]. Однак це питання потребує більш глибокого дослідження, тому що саме підлітковий вік характеризується прагненням до дорослості, до самоствердження, пошуку власного місця в житті, до самооцінки. Саме в цьому віці відбувається становлення певних ціннісних орієнтацій, формуються художньо-естетичні переваги, зокрема – музичні смаки й уподобання.

Загалом, ідеї гуманізації і демократизації є першочерговими завданнями перебудови виховної роботи у сучасних позашкільних навчальних закладах. Гуманізація позашкільної роботи з підлітками полягає у визнанні цінностей дитини як особистості, її права на свободу, щастя та соціальний захист, стимулювання та спрямування її внутрішніх сил на самовиховання і самовдосконалення. Тому протягом останнього десятиліття істотно зріс інтерес до вивчення зазначеної проблематики в Україні (С. Горбенко [25], О. Олексюк [84], О. Рудницька [73], Т. Фурсенко [124] та ін).

Дослідження окремих аспектів позашкільної роботи з підлітками здійснювали такі провідні дослідники в галузі педагогіки, як Ю. Алієв [2], А. Болгарський [16], Г. Кондратенко [48], О. Маруфенко [106], О. Ростовський [97], О. Стахевич [107, 108], О. Стріхар [109], С. Ліпська [63], Г. Шостак [133], О. Юрко [135] та ін.

Визначення сутності поняття “навички” зумовили потребу проаналізувати значення терміну у багатьох словниках. Зокрема у великому тлумачному словнику сучасної української мови, поняття “навичка” визначено, як “схильність чи потреба діяти, вести себе певним чином; звичка. Уміння, набуте вправами, досвідом; навик. Вміння вирішувати той чи інший вид завдання, доведене до автоматизму”.

У психолого-педагогічному аспекті дослідження феномену “навичка” було започатковане всередині XIX століття у зв’язку з дослідженнями вченими-біхевіористами проблем поведінки. Біхевіористи (Дж. Уотсон) зводили інтерпретацію поведінки людини до простої асоціації “стимул – реакція”. Біхевіористична теорія підкреслює роль вправ для закріплення матеріалу, і знаходить останнє подібним до процесу формування рухових навичок під час наочіння (Уотсон). Встановлено також, що закріплення відбувається шляхом поступового підвищення ефективності, проте з негативним прискоренням (Ховланд). Зокрема, через певний час настає затримка ефективності. Таке явище, напевне, пояснюється закономірними стрибкоподібними змінами, що наростаючи, супроводжують формування навички (Бернштейн). У процесі закріплення має місце перенесення навичок – позитивний (позитивне перенесення) або негативний (негативне перенесення) вплив результатів попереднього навчання на наступне. Впливає також на успішність закріплення також інтервал між вправами, міра подібності та обсяг матеріалу, ступінь наочіння, вік та індивідуальні відмінності між людьми [67, с. 280].

Уточнюючи поняття “навички”, ми виокремили та підкреслили значення перекладу в англійсько-українському словнику “skill”, що перекладається, як “*майстерність*, вміння, вправність, навичка” [3].

На нашу думку, майстерність – це вміння володіти основними спеціальними суттєвими професійними знаннями, здібностями, уміннями та навичками в процесі мистецької вокально-хорової діяльності. Тому вокально-хорове навчання у позашкільних навчальних закладах вимагає суттєвих змін щодо інтерпретації хорових творів та якості ансамблевого звучання.

У сучасному тлумачному психологічному словнику В. Шапара [131], поняття “навичка” – (дія автоматизована, автоматизм вторинний) – дія, сформована шляхом повторення, яка характеризується високим ступенем освоєння та відсутністю поелементного свідомого регулювання та контролю. Розрізняють навички перцептивні, інтелектуальні й рухові, а також:

1) первинно автоматизовані навички, що формуються без усвідомлення їхніх компонентів; 2) вторинно автоматизовані навички, що формуються з попереднім усвідомленням компонентів дії; вони легше стають свідомо контрольованими, швидше удосконалюються та перебудовуються. Серед неусвідомлюваних автоматизмів група навичок найбільш велика та цікава. Завдяки формуванню навичок досягається подвійний ефект: дія виконується швидко і точно, внаслідок чого відбувається вивільнення свідомості, яка може бути спрямована на засвоєння більш складних дій. Цей процес має фундаментальне значення і лежить в основі розвитку всіх умінь, знань та здібностей [131, с. 266]. Найчастіше навички формуються шляхом наслідування або вироблення умовних рефлексів, а також шляхом спроб та помилок, причому із збільшенням числа останніх їх стає усе менше [131, с. 267].

На формування навичок впливають такі емпіричні фактори: 1) мотивація, навченість, прогрес у засвоєнні, вправа, підкріплення, формування в цілому або частинами; 2) для з'ясування змісту операції – рівень розвитку суб'єкта, наявність знань, умінь, спосіб пояснення змісту операції (пряме повідомлення, непряме наведення тощо), зворотний зв'язок; 3) для оволодіння операцією – повнота з'ясування її змісту, поступовість переходу від одного рівня оволодіння до іншого за певними показниками (автоматизованість, інтеріоризованість, швидкість) тощо. Різні сполучення цих факторів створюють різні картини процесу формування навички: швидкий прогрес на початку та уповільнений наприкінці, або навпаки; можливі й змішані варіанти [131, с. 267].

Обґрунтування механізмів формування навичок найточніше здійснив М. Бернштейн [14, с. 267], який розглядав формування навичок через рухові дії, цілеспрямовані вправи, що внаслідок багаторазового повторення доводяться до необхідної якості. А саму навичку вважав активною психомоторною діяльністю, складною структурою. Теоретична концепція

формування навичок (за М. Бернштейном) відбувається у два основних етапи.

На першому етапі: координація м'язових рухів процесу, встановлення провідного рівня; визначення основних компонентів руху на основі зовнішнього спостереження та аналізу м'язових рухів; виявлення адекватних корекцій (як “внутрішнє самовідчуття”), перенесення технічних компонентів руху на “фонові рівні” (точне та автоматичне їх виконання), *стадія початкового вивчення дії*.

На другому етапі – стабілізація навичок: опрацювання різних “фонових рівнів” (за синергетичним принципом на першій фазі), стандартизація (варіативна корекція рухів на другій фазі), *стадія деталізованого відпрацювання*, та їх стабілізація – на третій, *стадія закріплення та подальшого удосконалення рухової дії* [14, с. 169].

Проекція концепції М. Бернштейна підтверджує що формування навичок підпорядковується об'єктивним процесам, з огляду на систему вправ створює умови якісного звучання голосу.

Проаналізуємо поняття “вокально-хорові навички”. Науковці трактують навичку як автоматизовану дію зі свідомим контролем. У музичній педагогіці виділяють музичні навички. Ми їх розуміємо як певні уміння, набуті досвідом у процесі якоїсь конкретної музичної діяльності. До них відносимо: навички гри на різних музичних інструментах, читання нот з аркушу, вокально-хорові, ансамблеві навички, створення музики, аранжування, диригування тощо. Головну увагу у науковому дослідженні ми приділяємо аналізу співацьких навичок. Так, А. Менабені [90] у психологічному механізмі навички розрізняє дві основні частини: орієнтовну і виконавську. Перша визначає способи виконання дії, а інша їх реалізує. Причому успішність виконання дії залежить від орієнтовної частини, так званого регулюючого образу [71, с. 112 – 121].

У дисертаційному дослідженні Чен Діна визначено, що “сучасними психологами навички трактуються як дії, складові частини яких у процесі

формування стають автоматичними. Формування умінь проходить кілька стадій. Спочатку – ознайомлення з умінням, усвідомлення його смислу. Потім початкове оволодіння ним. Нарешті, самостійне й дедалі точніше виконання практичних завдань. У педагогіці вивчення кожного навчального предмета, виконання вправ і самостійних робіт виробляє в учнів уміння застосовувати знання” [129].

Зокрема, психологами О. Сергєєнковою, О. Столярчук, О. Кохановою, О. Пасєкою у навчальному підручнику “Загальна психологія”, поняття навички сформульовано так: “навичка — дія, що виконується автоматизовано (відсутній усвідомлюваний контроль за виконанням окремих операцій) як результат багаторазового повторення. Навички мають багато різновидів залежно від того, яку діяльність вони обслуговують — *перцептивні* (сформовані і виявляються на основі сприймання), *мислительні* (супроводжують роботу мислення), *мовленнєві*, *рухові* тощо” [102, с. 274].

Психолог Т. Дуткевич трактує феномен “навичка” як дію, неодноразове виконання якої призвело до її автоматизації, ознаками якої є максимально швидке виконання, відсутність зайвих рухів, мінімальна психофізична напруга, зниження контролю при збереженні якості виконання [33, с. 406].

У сучасному словнику з етики [116], навички – цілком автоматизовані, інстинктоподібні компоненти вмінь, реалізовані на рівні несвідомого контролю. Якщо під дією розуміти частину діяльності, що має чітко поставлену свідому мету, то навичку також можна назвати автоматизований компонент дії. Для розуміння сутності навичок важливо брати до уваги, що в ній у “знятому” вигляді міститься раціональний момент. Про це свідчить хоча б те, що звичку, на відміну від навичок, називають непродуктивним елементом діяльності, такою, що може бути як корисною, так і шкідливою [116, с. 280 – 281].

У навчальному посібнику І. Малафіїка “Дидактика” [85] поняття “навички” трактується як “автоматизовані вміння”. Вони здійснюються без участі свідомості, але під її контролем. Формування навички (за

I. Малафійком) є таким: перша стадія – нейрофізіологічний механізм, виникає іррадіація збудження – приведення в активний, діяльний стан різних нервових центрів кори головного мозку і відповідних їм рефлексів. Завдяки іррадіації формується багато умовних рефлексів. На другій стадії відбувається засвоєння методів роботи, правильних способів розв'язання поставленого завдання. При цьому навичка закріплюється через збіг конкретного продукту з його ідеальним зразком. На третій стадії вироблення навички, яку називають стадією автоматизації, вона стає динамічним стереотипом. Координація умовних рефлексів на стадії їх автоматизації стає максимально стабільною, що виявляється в істотних особливостях. Так, участь кори великих півкуль у реалізації умовних рефлексів різко обмежується, за нею залишаються тільки функції контролю й оцінки. Зорові та інші дистантні подразники тепер не відіграють провідної ролі, а вирішального значення набувають кінестетичні подразники. Психічна діяльність концентрується на результатах діяльності. На стадії автоматизації навичка стає дуже економною формою діяльності у разі затрат не тільки м'язової, а й нервової енергії. Тепер система рефлексів приводиться в дію без участі всіх тих спеціальних подразників, які раніше були необхідними передумовами для вироблення кожного окремого рефлексу. Вона відразу включається за наявності лише першого подразника даної системи. Отже, уміння, як і знання, є однією з категорій вираження цілей навчання. Уміння – це знання в дії, це заснована на знаннях готовність людини виконувати ту чи іншу діяльність. *Навички – це автоматизовані уміння, вони здійснюються без участі свідомості але під її контролем.* Процес формування навичок відбувається у кілька стадій, остання з яких стає динамічним стереотипом [68, с. 150 – 152].

Основні етапи розвитку навички описано у педагогічній психології. Успіх певної діяльності залежить від уміння. Як системне утворення уміння містить знання, прийоми, навички, інші компоненти індивідуального досвіду (чуттєвого, практичного, інтелектуального, емоційного, рефлексивного)

суб'єкта. Воно ґрунтується на знаннях і навичках людини, а також на її готовності успішно виконувати певну діяльність.

Засвоєння знань і вмінь у процесі навчання поєднується з оволодінням учнями відповідних навичок. Навичка – стійка, удосконалена у результаті багаторазових цілеспрямованих вправ дія. Вона характеризується відсутністю спрямованого контролю свідомості, оптимальним часом виконання, якістю. Вироблення навичок графічно можна зобразити у вигляді кривої наuczіння (кривої вправи). Усі криві вправи поділяють на два типи: криві з негативним прискоренням (формування навички відбувається швидко, а потім сповільнюється, наближаючись до певного граничного рівня швидкості, кількості помилок); криві з позитивним прискоренням (оволодіння дією відбувається повільно, а потім пришвидшується). Взаємовплив навичок реалізується як їх трансфер (перенесення) – позитивний вплив раніше виробленої навички на наступну, та інтерференція – негативний вплив раніше виробленої навички. У результаті виконання вправ змінюється структура дії, до неї входять контроль і характер регулювання виконання рухів. Ці зміни характеризуються злиттям окремих рухів у складніший єдиний акт, вилученням зайвих, проміжних, поєднанням кількох рухів у часі, що фіксує загальна програма побудови довільних рухів. У результаті прискорюється темп і підвищується якість їх дій, змінюється характер контролю за ними: від зовнішнього зорового до внутрішнього м'язового, кінестетичного (внутрішнього м'язового відчуття), а також характер центрального регулювання дією. Увага від сприймання способів дії переключається на умови її виконання.

Процес формування навички залежить від цілеспрямованості; внутрішньої мотивації і зовнішнього інструктування, які створюють установку; правильного розподілу вправ за періодами (етапами) навчання; включення тренуваної навички в значущу навчальну ситуацію; поінформованості учня про результати виконання дії; розуміння учнем загального принципу, схеми дії, в яку включено дію, що тренується;

врахування впливу трансферу та інтерференції. Об'єктивними показниками сформованості навички є: правильність і якість її реалізації (відсутність помилок); швидкість виконання операцій або їх послідовності (зовнішні критерії); відсутність спрямованості свідомості на спосіб виконання дії, напруженості і швидкої стомлюваності, випадання проміжних операцій, тобто редукування дії (внутрішні критерії). На ефективність вироблення навички впливають: правильний розподіл вправ у часі; розуміння, осмислення принципів, що засвоюються, основного плану виконання дій; знання результатів виконаної дії; вплив раніше засвоєних знань і вироблених навичок на момент наочіння; раціональне співвідношення репродуктивності і продуктивності. У процесі формування навичок педагог повинен: цілісно представити сформовану навичку; попередити негативне перенесення уже сформованих навичок на нову; забезпечити різноманітні умови (обсяг, порядок представлення) тренування навички; знайти спосіб тренування (механічне тренування менш ефективне); забезпечити розуміння принципу побудови дії (пояснення принципу дає кращі результати, ніж самотійні пошуки учня). У процесі засвоєння знань учителю необхідно забезпечити формування в учнів основних умінь і навичок [102, с. 84 – 87].

У педагогічній психології [102] виокремлено основні етапи розвитку навички, що відображено в рисунку 1.2:

Основні етапи розвитку навички

Етапи розвитку навички	Характер навички	Мета навички	Особливості виконання дій
1. Ознайомлювальний	Осмислення дій і їх уявлення	Ознайомлення з прийомами виконання дій	Чітке розуміння мети, але неясне - способів її досягнення; дуже грубі помилки при дії
2. Підготовчий (аналітичний)	Свідоме, але невміле виконання	Оволодіння окремими елементами дій; аналіз способів виконання	Чітке розуміння способів виконання дій, але неточне і нестійке їх виконання; багато зайвих рухів, дуже напружена увага; зосередженість на своїх діях; поганий контроль
3. Стандартизований (синтетичний)	Автоматизація елементів дій	Сполучення і об'єднання елементарних рухів у єдину дію	Підвищення якості рухів, їх злиття, переборення зайвих, переключення уваги на результат; покращення контролю, перехід до м'язового контролю
4. Варіюючий (ситуативний)	Пластичне пристосування до ситуації.	Оволодіння довільним регулюванням характеру дій	Гнучке, цілеспрямоване виконання дій; контроль на основі спеціальних сенсорних синтезів; інтелектуальні синтези (інтуїція)

Рис. 1.2. Основні етапи розвитку навички

Ми не можемо повністю погоджуватись із таким етапами розвитку навичок, оскільки вони не містять сутності формування навички, а саме: словесне обґрунтування, показ та мотивація до вивчення навички; безпосередній показ вчителя та словесне обґрунтування, виконання навички учнем, аналіз виконаної навички вчителем та учнями, повторний показ з виправленнями помилок і неточностей вчителем, багаторазове точне повторення навички учнем, самоконтроль та самоаналіз виконання (відеозапис або аудіо запис виконаної дії).

Розкриваючи сутність феномена “навичка”, ми віднайшли у словнику-довіднику Ю. Юцевича “Музика”, що навичка теж трактується як “психічне новоутворення, що забезпечує автоматизм виконання певних дій. У музичній діяльності важливу роль відіграють вокальні, диригентські, ігрові та інші навички, що формуються шляхом цілеспрямованого систематичного вправлення” [138, с. 171].

Вокально-хорові навички формуються під час сольних, ансамблевих та хорових занять в музичних школах, школах мистецтв, мистецьких закладах

(позашкільних навчальних закладах), якість яких залежить, передусім, від компетентності, майстерності та професійності вчителя хорових дисциплін. Проведений науково-педагогічний аналіз поняття “вокально-хорові навички” уможливив визначити поняття вокально-хорові навички за основними підходами.

На думку Г. Стулової, “розвиток співацького голосу тісно пов’язаний з формуванням певних навичок, що лежать в основі слухового сприйняття, розумових операцій і вокального відтворення” [110, с. 171 – 172]. До основних вокальних навичок вона відносить: 1) звукоутворення; 2) співацьке дихання; 3) артикуляцію; 4) слухові навички; 5) навички емоційної виразності виконання. Правильна робота голосового апарату припускає таку координацію всіх його елементів, при якій мускульна енергія витрачається найбільш економно і з максимальним ефектом. Правильний спів – це такий спів, коли співакам зручно співати, а слухачам приємно їх слухати. Неправильний спів завжди пов’язаний зі втомою голосу, відчуттям незручностей в горлі співаючих, неприродного звука, напруженого і з незадоволенням слухачів. Зрозуміло, що розвиток співацького голосу дітей може бути ефективним тільки на основі правильного співу, в процесі якого повинні формуватися і правильні співочі навички [110, с. 171 – 173].

О. Стахевич у праці “Основи вокальної педагогіки” висвітлив питання розвитку співацького голосу і виховання співаків. Підкреслив значення слуху у розвитку вокальних навичок [107, с. 14].

Ураховуючи вокально-педагогічні погляди науковців щодо трактування співацьких навичок, ми визначаємо *вокально-хорові навички* як автоматизовані дії співака, які забезпечують інтонаційно чисте та художньо-виразне виконання своєї хорової партії, слуховий самоконтроль власного голосу та голосу інших, ансамбль з іншими хоровими партіями відповідно до хорової звучності певного музичного твору та вимог диригента. Під навичками ми маємо на увазі свідомо доведені до автоматизму багаторазові повторення певних дій (вправ) без усвідомленого контролю. Вокальними

навичками є співацька постава, дихання, звукоутворення, артикуляція, дикція, чистота інтонування, звуковедення. Хоровими навичками є стрій, ансамбль та художньо-виконавська майстерність [9].

Так, на думку А. Болгарського [16] значне місце в роботі хорового класу займає оволодіння основними навичками вокально-хорової техніки, до яких відносяться: співацька постава; вокальне дихання; звукоутворення; володіння вокальними позиціями (в мікстовому, грудному і головному регістрах); інтонація і стрій; чітка артикуляція і дикція; ансамбль і художня виразність.

На думку диригентів дитячих хорових колективів Е. Виноградової, Т. Галицької, В. Соколової, Г. Струве, А. Зайцевої складність роботи з дитячим хором полягає в організації процесу підготовки майбутнього керівника хору, яка б органічно поєднувала різні напрямки діяльності керівника хору.

Аналізуючи співацьку діяльність, відомий методист Н. Добровольська вважає “хоровий спів складним мистецтвом, яке потребує автоматизації співацьких прийомів і рухів голосового апарату. Чим досконаліше співак володіє технікою, тим більше творчості він може внести у своє виконання” [32].

Викладач і хормейстер О. Раввінов [96] класифікував вокально-хорові навички так: а) навички дихання; б) володіння звуком; в) володіння словом у співі. Усі ці сторони вокально-хорової техніки тісно пов’язані одна з одною, впливають одна на одну. Хороший вокальний звук залежить від правильного дихання, дикції тощо.

Володіння звуком складається з таких компонентів, як звукоутворення, правильне використання резонаторів, чисте інтонування згладжування регістрів, атака звука, звуковедення, володіння динамікою, рухливість у співі та ін. Така деталізація має не тільки суто теоретичний інтерес, але й практичне значення.

Ансамблево-хорові навички – це навички узгодженого співу в колективі. Інтонаційна узгодженість – стрій, узгодженість сили звучання, метру і ритму, темпу, тембру. Вокальні та ансамблево-хорові навички тісно пов'язані між собою. Так, наприклад, без правильного інтонування кожного учасника хору не може бути загального строю, без вільного звукоутворення – ансамблю. Вокально-хорові навички прищеплюються в процесі вивчення пісенно-хорового репертуару, що поступово ускладнюється, а також за допомогою спеціальних вокально-хорових вправ. Кожний з цих шляхів має свої переваги.

Досліджуючи проблему формування вокально-хорових навичок, зазначаємо, що у формуванні вокально-хорових навичок підлітків важливе місце займають музичний слух та співацький голос. Дослідженнями вокального слуху та голосу приділяли увагу в своїх роботах такі провідні фахівці, як В. Морозов [78] (Вокальний слух та голос), А. Менабені [71] (Вокальні навички), В. Шацька [29] (Дитячий голос: експериментальні дослідження), Л. Дмитрієв [31] (Основи вокальної методики) та інші.

Аналіз методологічних наукових праць доводить, що методика вокально-хорових навичок практично у всіх педагогів та науковців зводиться до основних понять: постава, чистота інтонування, дихання, дикція, звуковедення, атака звуку. Та слід зазначити, що важливою умовою формування вокально-хорових навичок та співацької культури є правильно підібраний репертуар для хору учнів підліткового віку – основа духовного та музичного збагачення вокально-хорового досвіду підлітків. Український фольклор, народна пісня, духовні твори, кращі зразки вокальних та хорових творів світових композиторів – класиків, сучасних українських та зарубіжних композиторів – величезний пласт для розвитку, навчання та удосконалення вокально-хорових навичок підлітків. Усебічно, гармонійно, духовно розвинена особистість – це людина, яка знає та виконує багато пісень різних жанрів, видів та на різних мовах. Чим краще виконує твори художньо-виразно, емоційно, інтонаційно-чисто, чим більше співаючи різними мовами

світу та знаючи багато різноманітних вокальних та хорових творів, тим розвиненіша, розумніша, мудріша й духовно багата особистість.

У статті В. Марквіци “Засоби популяризації музики серед молоді як важливий фактор протидії “макдональдизації” глобалізованої культури” зазначено, що “популяризацію мистецьких смаків як процес нині не можна вивчати поза проблемами глобалізації. Враховуючи погляди сучасної молоді на так звану “класичну музику”, видається необхідним формувати більш високі естетичні запити молодого покоління, ніж ті, що забезпечуються комерційним розважальним ринком. Важливої ролі у цьому процесі набуває мистецька освіта, зокрема музична, — не стільки виховання професійних музикантів, як загальна музична освіта у школі, що доступна більшості громадян. Дитячі школи мистецтв та музичні класи в мистецьких коледжах мають готувати випускників до навчальної діяльності, забезпечувати їх інструментами подальшого формування суспільних мистецьких смаків. Не менш важливим є навчити батьків та відповідальних осіб того, наскільки важливою є музичне мистецтво для розвитку дитини. Такими, здавалося б, простими, але дієвими засобами можливо сформуванню загального усвідомлення того, що музика є не “елітарною розвагою”, а важливим елементом формування індивідуальності та інтелектуальних здібностей сучасних дітей та підлітків [145].

Суттєво значущий внесок у збагачення педагогічного репертуару для учнів шкіл мистецтв, створивши збірки вокально-хорових творів для учнів старшого віку, зробили А. Болгарський [16], І. Зеленецька [40]. До сьогодні ними користуються більшість викладачів хорових дисциплін, що забезпечує стійкий інтерес до хорового мистецтва. Вокальні твори М. Лисенка, М. Леонтовича, М. Верменича, С. Гулака-Артемівського, А. Кос-Анатольського, Л. Горової, Л. Дичко, Ж. Колодуб, Н. Май, В. Гнатишина, обробки А. Авдієвського, Г. Верьовки та багатьох інших – посідають головне місце в розвитку українського вокально-хорового мистецтва.

Сучасні відомі дитячі хорові колективи працюють зараз в дуже складних умовах як і в інформаційно-глобальному просторі, так і в проблемах обмеження фінансування, суперечливого розвитку вокально-хорового мистецтва, постійного оновлення репертуару, методів, форм і засобів його засвоєння. Проте, незважаючи на це, викладачам та керівникам відомих дитячих хорових колективів вдається зберегти та примножити традиції вокально-хорового співу. Вони навчають правильно співати дітей; знають як розвивати та берегти голоси підлітків в мутаційному періоді; використовують кращі зразки вокально-хорових творів як українських композиторів, так і зарубіжних; збагачують пісенний репертуар учнів; удосконалюють вокально-хорові навички протягом всіх років навчання в хорі; передають знання та власний досвід молодому поколінню, примножуючи їхні музичні, вокально-хорові здобутки; а показником рівнів сформованості вокально-хорової культури та навичок у підлітків є успішна активна виконавсько-концертна діяльність.

Навчання у хоровому класі, згідно типових навчальних планів початкових спеціалізованих навчальних мистецьких закладів, Закону України “Про позашкільну освіту [37], доступне всім учням, не тільки музично обдарованим, а й тим, хто бажає навчитися співати й виступати. Необхідно зазначити, що доступність навчання є важливим етапом формування вокально-хорової культури підлітків в школах мистецтв. Вони як ніхто, потребують спілкування, самореалізації, самовдосконалення, самоствердження. Саме навчання в хорі та концертно-виконавська діяльність допомагають їм у цьому.

Переходячи до сутності вокально-хорових навичок, слід зазначити, що вокально-хорові навички формуються протягом всього вокально-хорового навчання в школах мистецтв, хорових студіях при центрах дитячої та юнацької творчості (ЦДЮТ) та удосконалюються в процесі концертно-виконавської діяльності, а саме – після аналізування концертних виконань вокально-хорових творів.

Сучасні науковці, дослідники, викладачі приділяють багато уваги розвитку дитячих голосів та особливостям формування вокально-хорових навичок підлітків: А. Болгарський [16], І. Зеленецька [40], Я. Кушка [53], О. Ростовський [97], О. Стахевич [107, 108], Ю. Юцевич [139], Л. Хлебнікова [126], В. Черкасов [130], О. Юрко [135] та ін. Вокально-хорові навички, на їхню думку, мають важливе значення у вокально-хоровому навчанні учнів та якісному художньо-виразному виконанні хорових творів. Аналізуючи наукові та педагогічні праці вчених та викладачів, ми виокремлюємо основні вокально-хорові навички та визначаємо сутність кожної з них:

1. *Співацька постава* – це перша суттєва навичка вокально-хорового навчання. Постава – рівна, спокійна, невимушена, в зручному положенні та міцною опорою на обидві ноги, одна з яких може бути трохи виставлена вперед. Достатньо суттєвим моментом для правильного дихання і співу, особливо в період навчання, є формування постави співака, яка допомагає контролювати тіло і зосереджувати увагу на відчуттях в процесі голосоведення. Про це говориться в багатьох методичних працях з вокального мистецтва, в яких наголошується важливість опори на обидві ноги, (щоб не зміщувати центр ваги тіла), рівної постави і випрямленого хребта, для вивільнення грудної клітки і повноцінного дихання, а точка опори корпусу співака повинна відчуватись у попереку, біля вигину хребців, (М. Микиша [72, с. 56]).

Питання положення тіла під час співу все ж необхідно розглядати з двох боків – естетичного та необхідного для правильного голосоведення, оскільки поза співака – це один з основних моментів поведінки виконавця на сцені. Співакові необхідно звикати до природної, невимушеної, красивої постави, як музичного „інструменту”, постави, позбавленої будь-яких зажимів зсередини і зайвих супутніх рухів, які б відволікали увагу і порушували гармонію. Тому, вільне, але активне положення корпусу співака декларується більшістю вокальних шкіл (прямий корпус, добра опора на обидві чи одну ногу, достатньо розправлені плечі, вільні руки тощо), які

наголошують на мобілізації м'язів для виконання фонаційного завдання, оскільки увага до положення тіла в співі створює певну м'язову „зібраність”, необхідну для успішного здійснення такої складної функції, як співацька. Необхідно пам'ятати, що м'язова активність є, фактично, нервово-м'язовою активністю, бо активізація м'язів одночасно мобілізує і нервову систему, внаслідок чого в організмі налагоджується рефлекторна робота і формуються необхідні вокально-технічні навички. Тіло співака повинно „допомагати” виконавцю і, навіть, положення голови має органічно „влитися” в художній образ, – не задиратися високо вгору і не опускатися надто низько на груди, щоб не ускладнювати звукоутворення зайвим напруженням м'язів. Ще Демосфен надавав великого значення поставі, наголошуючи на умінні тримати своє тіло „для оратора”, тобто, стояти прямо, ледь схиливши голову, „в позі оратора, що з'являється перед публікою”. Стародавній філософ вважав це найпершим обдаруванням, яке захоплює слухачів і забезпечує їх увагу на користь оратора. Вільна постава співака передбачає передусім ту свободу, яка забезпечує повноцінне виконання і не викликає втоми та не шкодить роботі голосового апарата. Видатний італійський педагог Франческо Ламберті (Ламперті) на вокальних заняттях найперше домагався від своїх учнів правильної і невимушеної постави: розправлених спини і шиї, природного і доброзичливого виразу очей і різко критикував підняття плечей під час співу, наморщування лоба чи рухів голови, вимагаючи натомість збереження відчуття „гідності і величавості”, оскільки зайве напруження в співі, на його думку, сприяє втраті природної м'якості звучання і послаблює враження, а звуки, які потребують зусилля – втрачають свою гідність. Камілло Еверарді, працюючи з учнями, також надавав великого значення природній і розпруженій поставі співака-виконавця домагаючись природної артикуляції в співі, яка б відповідала свободі повсякденного спілкування, коли робота артикуляційного апарата, як спонтанний акт мовлення, набуває необхідне і доволі правильне положення. Зі спостережень педагогів-вокалістів відомо чимало прикладів, коли, чуючи зауваження „відкрийте

рот”, учень старається відкрити його настільки, що стає подібним до кратера вулкана, внаслідок чого звучання набуває горлового (здавленого, жорсткого і важкого) характеру. З цього погляду, відомий італійський вокальний педагог Дж. Манчіні стверджував, що правило активно відкривати рот під час співу не може бути загальним для всіх виконавців, оскільки природні дані кожного з них мають свої індивідуальні властивості і тому потребують ретельного відбору педагогічних вказівок та методичних прийомів [24, с. 58].

Правильне положення голови, корпусу, шиї – основна передумова утворення правильного співочого звуку. При співі голову слід тримати прямо, не піднімаючи підборіддя вгору (це лишає гортань свободи і може стати причиною затиснутого звуку). Співати стоячи – вільно опустити руки з однаковою опорою на дві ноги (злегка виставляючи одну ногу вперед), плечі відведені трохи назад, не сутулячись. Така постава допомагає ширше розпрямити грудну клітку, звільнити легені і тим самим забезпечити вільне дихання та утворення звуку [90, с. 29].

2. *Дихання*. І в наш час не втрачає актуальності вислів “мистецтво співу – це мистецтво дихання”. *Дихання* – це фундамент, на якому базується спів. Процес дихання складається із двох фаз – вдих та видих. Під час співу процес дихання здійснюється в 2-3 рази повільніше, ніж звичайний фізіологічний вдих та видих. Вдих через рот та ніс повинен бути спокійним, безшумним, а видих – економним, тривалим, рівним, без поштовхів, з таким розрахунком, щоб його вистачило на всю музичну фразу. Економний повільний видих допомагає роботі голосових складок, утворює рівний тиск повітря під складками, надаючи звуку так звану опору. Дуже енергійний видих дає затиснутий звук і підвищену інтонацію.

Існують різні способи дихання: верхньореберне (ключичне) або клавікулярне – у процесі дихання бере участь верхня частина легенів, при цьому піднімаються плечі. Таке дихання поверхове та недостатнє; середньореберне (грудне) – розширюється середня частина грудної клітки, що дає можливість більш повно вдихати; нижньореберне – розширюються

нижні ребра, що дає можливість найбільш повно вдихати; черевне (діафрагматичне) або абдомінальне – бере участь грудобрюшна перетинка, що зветься діафрагмою. Останні два типи дихання тісно пов'язані одне з одним й тому на практиці використовується мішаний тип дихання, що має назву нижньореберно-діафрагматичне або косто-абдомінальне [90, с. 29 – 30.].

У хоровому співі слід приділяти особливу увагу формуванню хорового ланцюгового дихання, що має важливе значення для якісного вокально-хорового звучання музичного твору. Ланцюгове дихання – хоровий виконавський прийом, що полягає в неодноразовій зміні та поповненні дихання хористами, через що виникає враження безперервності звучання хору. Ланцюгове дихання є засобом хорової виразності та дає можливість виконувати тривалі фрази і навіть цілі твори без цезур для взяття повітря [138, с. 135].

3. *Дикція.* У словнику-довіднику Ю. Юцевича (лат. *dictio* – вимова) – уміння чітко й виразно вимовляти текст під час співу та мовлення. Дикція формується під час спеціальних занять з вокалу та сценічного мовлення. Недоліки дикції піддаються виправленню в процесі логопедичних занять. Вимовляння приголосних у співі називається дикцією. [138, с. 67].

У процесі аналізу наукових праць, дикція означає ясність, розбірливість вимови тексту, а за визначенням професора К. Виноградова, вокально-хорова дикція – є “чітка, з дотриманням орфоепічних норм вимова приголосних, голосних, культура мови, дотримання законів і правил логіки мови”. Досліджуючи мовно-орфоепічні особливості вокально-хорового навчання, ми знайшли обґрунтування норм правильної вимови українських слів у співі та поєднання орфоепічних елементів з артикуляційними, що у співі має важливе значення, що здійснено професором Б. Базиликутом у навчальному посібнику “Орфоепія в співі” [12]. Для досягнення високого рівня співу, автор популярно і стисло викладає норми літературної української мови та ілюструє їх уривками з народних пісень і творів

професійних композиторів. Доводить та розкриває особливості музичної орфоепії на прикладі народних, класичних та сучасних пісень, арій, романсів і пісень українських композиторів, українські народні пісні. Особливості даної методичної розробки науковця Б. Базиликута при орфоепії у співі полягають у: пом'якшенні приголосних, твердій вимові приголосних, подвоєнні і сполученні приголосних. До того ж, у посібнику представлено орфоепічні транскрипції [12].

4. *Артикуляція* – слово латинського походження (*articulatio* – розділяти) – чітке, виразне вимовляння голосних у співі, яке залежить від способу організації роботи голосового апарату [138, с. 16]. У роботі над правильною вимовою та утворенням голосних і приголосних бере участь велика кількість м'язових ділянок голосового апарату: м'яке піднебіння, губи, язик, гортань, носоглотка [16, с. 17].

Аналіз праць багатьох науковців, практиків (І. Левідов, Г. Стулова, Г. Струве, А. Менабені, В. Попов, М. Єгоричева, Є. Малініна) щодо розвитку дикції та артикуляційного апарату підкреслюється, що ці навички розвиватимуться значно краще, коли робота над ними проводиться на музичному репертуарі.

5. *Ансамбль і художня виразність*. Хоровий ансамбль – це злагоджене звучання всього хору, партій, голосів завдяки розумінню учасниками колективу ідейно-художньому змісту твору. Художня виразність – це поєднання таких засобів хорового виконання, як ритм, темп, динаміка, темброве забарвлення, гармонічні і поліфонічні поєднання з метою розкриття художнього задуму композитора. Названі теми цілком підпорядковані одній меті – високохудожньому виконанню хорового твору. Досягнення загального повноцінного ансамблю в хорі вимагає від учнів таких умінь та навичок (за А. Болгарським): слухового відчуття; динамічного відчуття; відчуття певного способу звуковидобування (штрихи); відчуття тембрового забарвлення голосів; відчуття метроритмічної організації звуків у часі [16].

6. Точний стрій та інтонування. Роботу над хорovým строєм варто починати з вироблення та формування унісону (чистоти інтонування). Це забезпечить наступність формування багатоголосся в хорі.

Розвиток і координація означених умінь та навичок створюють необхідні умови для виховання багатоголосного ансамблю в хорі:

- гармонічного (слухання та відтворення акордових тонів по вертикалі, відчуття основних гармонічних поєднань, відчуття гармонічної цілісності з боку вокально-тембрової звучності, динамічної рівноваги кожної партії і хору в цілому, ритмічної виразності; уміння регулювати співвідношення акордових тонів по вертикалі залежно від положення акорду, теситурних умов, нюансу, темпу, ритму);

- мелодичного (виховання поліфонічного ансамблю, уміння прослуховувати одночасно кілька незалежних мелодичних ліній, розрізняти і знати особливості підголоскової, імітаційної і контрастної видів поліфонії) [16, с. 17 – 19].

Важливість виконання систематично вокально-хорових вправ на хорових заняттях – запорука якісного, майстерного, високопрофесійного звучання хору учнів підліткового віку під час концертних виступів та удосконаленню формування вокально-хорових навичок в процесі вокально-хорового навчання у позашкільних навчальних закладах. Виховувати навички на певному репертуарі корисно, бо художній образ пісні захоплює дитину, а це сприяє успішному утворенню навичок. У пісні та чи інша вокальна мета для дитини виглядає цілком умотивованою самим змістом і характером твору. Добитись, наприклад, плавного співу на “Ой, ходить сон”, вирівняти на ній діапазон легше, ніж на вокальній вправі, бо плавного, рівного співу вимагає характер пісні.

Проте, на певних етапах навчання потрібно тимчасово виділити навичку (або групу їх) немовби “великим планом”. Тут на допомогу приходять вокальні вправи. Вокальна вправа дає можливість звузити завдання. Стислість вокальної вправи дозволяє повторити її багато разів.

Щоб діти співали емоційно, і слід вибирати найбільш змістовні, мелодійні вправи. Чимало вчителів використовують замість вправ уривки з пісень і хорів. На цьому принципі в основному побудований збірник вокальних вправ Е. Альбової, Н. Шереметьєвої та Н. Добровольської [32].

У методичному посібнику О. Юрка “Виховання дітей та юнацтва в закладах загальної додаткової освіти” [135] підкреслено, що “вправи є необхідною умовою розвитку вокально-технічних навичок, але без співу творів, що поступово ускладнюються, як і при вокальному вихованні на одних художніх творах, високого технічного рівня досягнути неможливо. Вокально-технічні навички в сукупності є засобом художньої виразності. Вони виробляються завдяки вправам, а закріплюються, збагачуються й удосконалюються в роботі над художніми творами. Точно підібрані в порядку поступового підвищення труднощів художні твори є теж немов би вправами для удосконалення вокальних навичок” [135, с. 69].

Отже, вокально-хорові навички ми поділяємо на вокальні та хорові, формування яких відбувається в навчальному процесі та концертно-виконавській діяльності підлітків позашкільних навчальних закладах (школах мистецтв, музичних). Наведемо класифікацію вокально-хорових навичок за О. Раввіновим, А. Болгарським, Ю. Юцевичем (рисунок 1.3):

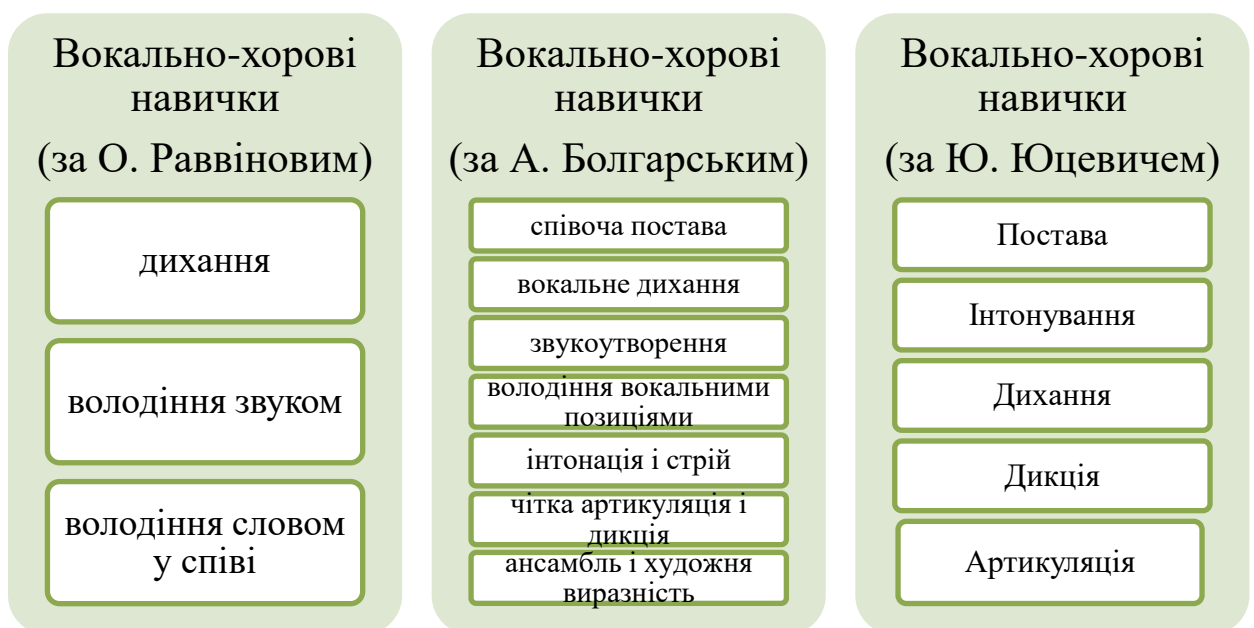

Рис. 1.3. Класифікація вокально-хорових навичок

У навчальному процесі в музичних школах та мистецьких закладах формуванню вокально-хорових навичок сприяють відвідування учнями уроків вокально-хорового відділення (сольного та хорового співу), інструментального відділення (навчання гри на різних музичних інструментах), сольного відділу (співу як народного, джазового, так і академічного), теоретичного відділення (розвиток музичного слуху, сольфеджування, інтонування), музичної літератури (слухання музики різних жанрів та видів, знань та відомостей про життя і творчість композиторів), музичного фольклору (спів народних пісень, поглиблення знань про звичаї, традиції та обряди українців з використанням народної пісенної спадщини та пісень відомих українських народних хорів та виконавців народних пісень). Обов'язкове відвідування репетицій хору перед концертними виступами для формування вокально-хорової культури виконання хорових творів та сценічної культури (поведінки на сцені та поза сценою).

Схематично означені складові досліджуваного процесу зображено на рисунку 1.4:

Рисунок 1. 4. Вокально-хорові навички у навчальному процесі підлітків у позашкільних навчальних закладах та концертно-виконавській діяльності

Вокально-хорові навички формуються та удосконалюються впродовж усього вокально-хорового навчання у мистецьких та позашкільних навчальних закладах художньо-естетичного спрямування. Кожна вокальна та хорова навичка формуються у поєднанні одна з одною та підкреслюють важливість сутності їх у вокально-хоровому процесі навчання для подальшого якісного художньо-виразного хорового виконання.

Аналіз психолого-педагогічних та музично-методичних праць дав змогу виокремити такі структурні складові вокально-хорових навичок (Таблиця 1.1):

Таблиця 1.1

Вокальні навички:	Хорові навички:
Співацька постава	Звуковідтворення (атака звуку)
Звуковідтворення	Чистота інтонування (чисте звучання унісону)
Чистота інтонування	Артикуляція (орфоепія у співі)
Артикуляція	Дикція
Дикція	Округлення звуку
Дихання	Дихання
Звуковедення	Гармонічний та мелодичний стрій
Динамічність	Точність та злагодженість динамічності
	Точне художньо-емоційне відтворення композиторської змістовності твору

Обираючи підходи, варто враховувати вимоги навчальних програм з вокально-хорових дисциплін для учнів-підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, які забезпечують систематичність та послідовність. Тому для визначення структури вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах

методологічною основою для розробки моделі формування вокально-хорових навичок підлітків ми виокремлюємо такі методологічні **підходи**: *аксіологічний, компетентнісний та праксеологічний*.

Аксіологічний підхід. Встановлено, що поняття “аксіологія” було введено французьким філософом П.Лапі (1902) і позначало галузь філософії, яка досліджує ціннісну проблематику.

Важливі методологічні позиції, засновані на вивченні цінностей ученими різних філософських шкіл, дозволяють вибудувати основи сучасної аксіологічної освіти:

– цінності мають велику силу і сприяють створенню нового світу культури (Г.Лотце);

– питання про призначення людини і зміст її життя можуть бути вирішені у світлі визначених цінностей (В. Віндельбанд);

– “цінності створюють абсолютно самостійне царство, яке лежить по той бік суб’єкта та об’єкта; про цінності не можна сказати, існують вони чи ні, суб’єктивні чи об’єктивні, – вони мають один вимір: значущість або важливість”; цінність є універсальною системо– та смислостворюючою філософською категорією (Г.Ріккерт);

– “емоційність” – центральне методологічне поняття аксіологічної системи (М.Шелер); особистість є зосередження, центральне ядро “царства цінностей” (М.Шелер); пізнання цінностей – це акт переваг, в інтуїтивній очевидності якого встановлюються “ранги” цінностей [105, с.27].

Враховуючи складність аксіологічного підходу в системі позашкільних спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, варто виокремити основні цінності, які забезпечать удосконалення вокально-хорових навичок підлітків та підвищать духовно-патріотичний розвиток учнів підліткового віку в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, а саме: ***духовні, родинні, національно-патріотичні, культурні цінності***.

Духовні цінності – передбачають виховання в учнів-підлітків духовної сфери на основі співу та слухання хорових творів духовних піснеспівів.

Розширення духовності підлітків потребують не тільки репертуар, а і глибокі поняття як Краса, Любов, Добро та людяність.

Родинні цінності зумовлюють повагу підлітків до родини, батьків, країни, Батьківщини, цінуванню традицій, звичаїв, обрядів, фольклору через вокально-хорове виконання духовної національно-музичної хорової спадщини нашого народу.

Національно-патріотичні цінності – є закарбованим знаком успішної та багатой країни, оскільки несуть в собі любов до рідного краю, до родинного благополуччя, до піднесення національно-патріотичної гідності нашого народу.

Культурні цінності – це взаєморозуміння, взаємоповага, толерантність, освіченість, людяність, які вкрай необхідні для розвитку культурно-освіченої нації. І саме підлітковий вік – найбільш піддатливий для формування культурних цінностей засобами вокально-хорового мистецтва.

Компетентнісний підхід до формування вокально-хорових навичок підлітків уможливорює розвиток, навчання та виховання учнів підліткового віку толерантністю та професійністю викладача, не тільки його ерудованістю, а і духовно-естетичними цінностями.

У тлумачних словниках “компетентність” трактується як поінформованість, обізнаність, авторитетність. На думку О. Пометун ”компетентність людини – спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання. Вони дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв’язувати, незалежно від контексту (від ситуації), проблеми, характерні для певної сфери діяльності” [93].

На нашу думку, компетентнісний підхід передбачає не лише знання, уміння та навички якими володіє вилдач хорових дисциплін, а і його майстерність виконання творів, вільне володіння голосом, обізнаність та широка ерудованість у сфері мистецької, психолого-педагогічної та музичної освіти. Тому необхідно зазначити, що особливого значення у

компетентнісному підході набувають самопізнання, творчість, всеобізнаність, креативність та толерантність викладача.

Праксеологічний підхід забезпечує поетапність та креативність управління діяльністю підлітків. На основі набутих знань, умінь, формуються навички, які проходять через повторення, виконання та аналіз оцінювання емоційного та практичного результатів.

На основі вищенаведеного дослідження сутності та структури вокально-хорових навичок, нами було виокремлено структурні компоненти вокально-хорових навичок, а саме: **емоційно-мотиваційний, когнітивно-процесуальний, діяльнісно-виконавський, оцінювально-самостійний.**

Емоційно-мотиваційний компонент є імперативом ефективного формування вокально-хорових навичок, оскільки емоційно-почуттєва сфера активізує когнітивні функції психіки, творчі та процесуальні. Завдяки позитивному відношенню до хорового співу в підлітків формуються ціннісні орієнтації та естетичне відношення до художньо-есетичного мистецтва, основою якого є правильно підібраний репертуар, який уможливить подальший розвиток вокально-хорової компетентності підлітків, забезпечить стійкий інтерес їх до хорового мистецтва і позитивне емоційне відношення до цих занять. Безпосереднім є роль емоційного фактору, що благотворно впливає на підлітка, тобто позитивні емоційні реакції допомагають засвоєнню знань, умінь та навичок, а емоційні імпульси впливають на такі функції підлітків, як: когнітивні, слухові, мнемічні, рухові, моторні та ін. Такий підхід впливає на сферу творчої фантазії та уяви, які в подальшому забезпечуватимуть прояв інтересу до музичного та вокально-хорового мистецтва.

Успішність формування вокально-хорових навичок підлітків найкраще досягатиметься через інтерес та зацікавленість музичним і вокально-хоровим мистецтвом, через певну *мотивацію*. Мотив (від фр. Motif) – це спонукання до діяльності, пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта, сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта і

визначають її спрямованість [73, с. 264]. Спрямування учнів старшого шкільного віку до слухання музики (від народної, класичної до джазової та якісно-сучасної), емоційно-піднесеного сприймання, виконання вправ і розспівок, хорових творів, записування, прослуховування та аналізування власного виконання, слухання себе та інших при виконанні хорових творів у хоровому колективі – сприятимуть удосконаленню вокально-хорових навичок.

Розрізняють *мотиви неусвідомлювані* (самопізнання і моральне самовдосконалення); *провідні* (головний, основний мотив); *усвідомлювані* (великі життєві цілі – мотиви-цілі); *дефіцитарні, D-мотиви* (deficiency, D-motives – основні потреби на усунення напруження організму (в нашому випадку використовуємо музикотерапію); *мотиви-розвитку* (Growth motive) – мета потреби, пов'язані з уродженим спонуканням актуалізувати свій потенціал, вони збільшують радість життя (що в нашому випадку надзвичайно є важливим для навчання учнів підліткового віку); *мотив-стимул* (другорядні мотиви) [73, с. 264 – 265].

У групі пізнавальних мотивів виділяють такі, які полягають в орієнтації школярів на оволодіння новими знаннями. Це може бути інтерес до нових цікавих фактів, явищ, інтерес до істотних властивостей явищ, об'єктів, інтерес до перших дедуктивних висновків, інтерес до закономірностей у навчальному матеріалі, до теоретичних принципів, ключових, фундаментальних ідей тощо. До цієї групи належать навчально-пізнавальні мотиви, які полягають в орієнтації школярів на засвоєння способів здобування знань, на інтерес до них.

Актуальними у контексті нашого дослідження є *пізнавальні, соціальні* та *творчі* мотиви, що наукового підтверджені психолого-педагогічними дослідженнями, як необхідні спонукальні умови для розвитку інтересу до навчальної і концертно-виконавської діяльності.

Мотивація. Її складають спонукання, що викликають активність організму і визначають її спрямованість [73, с. 264]. Так, мотивація

навчальної діяльності спрямована на розвиток розумових, теоретичних, творчих здібностей учнів, забезпечуючи якісне формування знань, умінь та навичок учнів. Але, на нашу думку, у поєднанні з емоційним компонентом вона забезпечує сформованість позитивної перцептивності (емоційного піднесення), естетичного і художнього смаку, є необхідною умовою розвитку у підлітків професійних, компетентних, толерантних якостей особистості.

У цьому випадку, варто відзначити і той факт, що вищим еталоном для виховання і навчання підлітків є особистість викладача, який навчає і виховує не тільки музично, а й подає приклад толерантності, креативності, компетентності, інтелігентності, мудрості, освіченості й асертивності. Справжній викладач постійно повинен удосконалювати свої знання, уміння, майстерність, щоб зацікавлювати учнів цікавими фактами та майстерним володінням як голосом, так і музичним інструментом. Підлітки дуже вимогливо ставляться до викладачів, тому одним із завдань вчителя є навчити учнів розуміти музичне мистецтво, підвищувати художньо-емоційний, естетичний смак, музичний досвід та загальний культурний рівень підлітків, яким не вистачає у сьогоденному житті духовності, таких простих, здавалося б, цінностей Краси, Істини, Добра, які відображають справжню істинну любов до життя, країни, рідних, музики.

Формування інтересу до музичної діяльності стимулює активність учнів підліткового віку у соціально-предметному, професійному напрямку. Шляхом діяльності, підліток приходять до розкриття вищих цінностей музичного доробку. У забезпеченні якісного сприймання та виконання музики вирішальну роль відіграє зацікавленість та позитивна музична мотивація учнів-підлітків, що є надзвичайним стимулом для нових знань, навичок, вмінь, майстерності здобуття відповідної успішної роботи. За допомогою індивідуальних здібностей у виконавській інтерпретації реалізується творчий потенціал учня, який стає майстерним у музичному, вокально-хоровому виконавстві.

Художньо-естетична освіта є важливим спрямуванням учнів на професійний розвиток. Професор О. Щолокова у статті “Категорія духовності у мистецькій освіті: компетентнісний аспект” [134], зазначає, що формування і розвиток духовної сфери людини традиційно пов’язується з художньо-естетичною освітою і вихованням засобами мистецтва, <...> оскільки саме мистецтво відбиває світ у конкретно-чуттєвих образах і відповідно до певних естетичних ідеалів. Зберігаючи і перетворюючи у своєму просторі вищі людські цінності, воно несе у собі аксіологічні характеристики, дозволяючи відкривати для себе та осмислювати цінності різних епох, вступаючи у безкінечність духовного простору. Можливість розуміти мистецтво формує неповторний духовний світ людини: його художні потреби і норми, естетичні ідеали і смаки, які забезпечують особистості активну ціннісну орієнтацію в системі існуючих реалій. <...> Визначення духовного змісту мистецької освіти не є новим для українських педагогів, адже вона значною мірою спирається на дослідження, котрі розкривають різні аспекти духовного потенціалу мистецтва, ступінь його впливу на особистість [134].

Необхідно підкреслити значущість *емоційно-мотиваційного компонента*, який виконує провідну роль компетентнісного ступеню розвитку, навчання та формування високих моральних, духовних цінностей підлітків засобами музичного і вокально-хорового мистецтва.

Слушно зауважити, що надзвичайно важлива у цьому контексті роль викладача, який безпосередньо є прикладом для учнів, від нього залежить рівень знань, умінь, навичок, високих морально-естетичних, духовних цінностей учнів. Він повинен мати всі кращі якості як особистості, так і професійності. Духовність, мудрість, толерантність, інтелігентність, інтелектуальність, всебічно-обізнаність, емоційна піднесеність – необхідні якості викладача хорових дисциплін для формування вокально-хорових навичок підлітків у навчанні в початкових спеціалізованих мистецьких

навчальних закладах (музичних школах, школах мистецтв). На нашу думку, це забезпечить високий рівень знань, умінь та навичок учнів-підлітків.

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дав можливість виокремити актуальний для нашого дослідження **когнітивно-процесуальний компонент**, що цілісно забезпечить сформованість не тільки вокально-хорових навичок у процесі вокально-хорової діяльності в школах мистецтв, а і покращать професійну спрямованість учнів.

Когнітивно-процесуальний компонент – охоплює розумову, пізнавальну, інтелектуальну активність та креативну творчість учнів-підлітків. Набувають ширшого значення: *самотійна пізнавальна активність* (ознайомлення з новими музичними творами; усвідомлене ставлення до вдосконалення власних вокально-хорових навичок у процесі навчальної та концертної діяльності; аналітичне порівняння варіантів виконання одного твору різними співаками; співставлення свого виконання та інших учасників хору одного твору); *знання основних вокальних прийомів та правил хорового співу* (усвідомлення значення правильної співацької постави, навичок звукоутворення і звуковедення (атака звука, дихання, дикція, артикуляція, чистота інтонування) та слухо-моторних зв'язків); *розуміння й дотримання правил ансамблевого співу* (чистота унісону, мелодичний і гармонійний стрій, тембровий ансамбль, темпо-ритм виконання хорового твору (рухливість голосу, чітка дикція; *художньо-емоційна виразність виконання хорового твору* (культура співу, артистичність); *здатність до аналізу й порівняння* (слухання й аналіз вокальної та інструментальної музики у виконанні викладача, аудіо- та відео-записах); *порівняння вокальних та інструментальних виконавських прийомів; розуміння ролі та взаємозв'язку різних видів мистецтв; відвідування конкурсів, концертів, фестивалів, музичних театрів; застосування теоретичних вокально-хорових знань у колективній музично-творчій діяльності; розкриття способів самореалізації засобами музичного мистецтва.*

Методичною базою формування когнітивної складової нашого дослідження є праці таких вітчизняних науковців, як А. Болгарський, Е. Виноградова, О. Коломоєць, О. Маруфенко, П. Муравський, К. Пігров, Т. Пляченко, О. Раввінов, О. Ростовський, Л. Сбітнева, О. Стахевич, Р. Толмачов, В. Черкасов, Ю. Юцевич.

Когнітивний розвиток розкриває всі сфери музичних знань, умінь, навичок, майстерності підлітків у вокально-хоровій діяльності, підкреслюючи аксіологічну, компетентнісну й соціально-педагогічну функції музики та вокально-хорового виконавства.

Підтвердження позитивного впливу музики на когнітивний розвиток учнів ми віднайшли у зарубіжних статтях, зокрема у статті “*Music matters: How Music Education Helps Students Learn, Achieve, and Succeed*” [142] – “Тематика музики: як музичне виховання допомагає учням навчатися, досягати успіхів та досягнень”. У ній обґрунтовано та визначено основні особливості переваги навчання музичному мистецтву учнів, що діти, які навчаються музичному мистецтву, зокрема співу або грі на музичних інструментах, показують кращі знання з академічного навчання, математики, у них добре розвинена пам’ять, краще працюють мозкові функції, підсилюється дрібна моторика, мовні навички (вивчення іноземних мов), сильніше формуються навички мислення. Музична освіта розвиває творчі здібності для успішності протягом всього життя: загострює уважність учнів, зміцнює наполегливість, підсилює творчі навички, креативність, стимулює кращі навички до навчання, підтримує самооцінку. “Окрім істинної цінності музики для культур у всьому світі, навчання в музиці має переваги для молодих людей, які виходять за рамки музичного середовища. Партнерство у сфері освіти в галузі мистецтв переглянуло велику кількість досліджень, щоб виявити високоякісні, на основі доказів, дослідження, які визначають результати навчання учнів, пов’язані з освітою в музиці та через музику. Результати наочно показують, що музична освіта забезпечує учнів основними здібностями до навчання, успішних досягнень інших основних

навчальних дисциплін та розвитком можливостей, навичок і знань, необхідних для безперервного успіху. Переваги музичної освіти: ***А. Музична освіта готує учнів до навчання:*** 1. Покращує чудові моторизовані навички. 2. Готує мозок для досягнення. 3. Підвищує чудову робочу пам'ять. 4. Підвищує кращі навички мислення. ***В. Навчання музики полегшує учням навчальні здобутки академічних досягнень:*** 1. Покращує відкликання та утримання словесної інформації. 2. Покращує математичні досягнення. 3. Підвищує рівень читання та вміння володіти мовою. 4. Покращує середні оцінки. ***С. Музична освіта розвиває творчі здібності для безперервного успіху:*** 1. Зменшує увагу учня може покращує?. 2. Посилує наполегливість 3. Спрямовує учнів бути творчими. 4. Підтримує краще вивчення звичок, самооцінки та самоповаги” [142].

У контексті нашого дослідження когнітивний компонент виражає міру володіння підлітками вокально-хоровими знаннями, без яких неможливе хорове виконавство (професійне й аматорське).

Отже, когнітивний компонент надасть змогу перевірити рівень теоретичних знань підлітків, опанування яких забезпечує ефективність формування вокально-хорових навичок у процесі навчальної та концертно-виконавської діяльності.

Діяльнісно-виконавський компонент розширює можливості до покращення вокально-хорового майстерного виконання музичних творів.

У науково-психологічній літературі термін поняття “діяльність” трактується як динамічна система взаємодій суб’єкта зі світом, у процесі яких відбувається виникнення і втілення в об’єкті психічного образу і реалізація опосередкованих ним відносин суб’єкта в предметній дійсності. У діяльності з точки зору її структури прийнято виділяти рухи і дії. У змісті діяльності можна виділити такі психологічні компоненти, як пізнавальні (у тому чисті перцептивні, мнемічні й розумові), емоційні та вольові [131, с. 101].

За О. Леонтьєвим [58], діяльність – форма активності. Активність спонукається потребою, тобто станом потреби у визначених умовах нормального функціонування індивіда. За С. Рубінштейном [98], діяльність визначається своїм об'єктом, але не прямо, а через її “внутрішні” закономірності [73, с. 102].

У психолого-педагогічній літературі зазначено, що спільна діяльність педагога і дитини, зорієнтована на засвоєння знань, умінь та навичок, способів пізнавальної діяльності – навчання. <...> Від інших форм учіння навчальна діяльність відрізняється спеціальною спрямованістю на оволодіння навчальним матеріалом і розв'язання навчальних завдань, засвоєння загальних способів дій і формування наукових понять. У ній оволодіння загальними способами дій випереджає розв'язання завдань. Навчальна діяльність зумовлює, зміни психічних та особистісних властивостей суб'єкта, які залежать від результатів його дій [59, с. 46 – 48].

У навчальному посібнику “Дидактика” І. Малафіїк [68] виокремлює діяльність учня (учіння) та діяльність учителя – викладання (научування).

Змістом вокально-хорової діяльності є навчальна діяльність, що передбачає вироблення навичок шляхом систематичності виконання спеціальних дій, вправ з метою удосконалення набутих умінь та навичок. У хорових класах і студіях шкіл мистецтв та центрів дитячої та юнацької творчості згідно навчальних програм для учнів підліткового віку передбачено: навчальну, концертно-виконавську та академічну діяльність. Нами була розроблена програма (*Додаток І*) для хорових студій, зокрема для вокально-хорової студії “Калинонька” при Васильківському районному ЦДЮТ, що має на меті не тільки удосконалення вокально-хорових навичок підлітків під час навчальної та концертно-виконавської діяльності, а й формування національно-патріотичного виховання підрастаючого покоління засобами вокально-хорового мистецтва.

Діяльнісний компонент вокально-хорової підготовки учнів шкіл мистецтв передбачає їх навчальну та концертно-виконавську діяльність у

складі навчальних хорових колективів, що сприяє формуванню й систематичному вдосконаленню співацьких навичок підлітків.

Особливості діяльнісно-виконавського компоненту, за яким можна визначити сформованість вокально-хорових навичок підлітків, ми розглядаємо у такий спосіб:

- 1) індивідуальна та колективна музична творчість, толерантне спілкування у навчальному вокально-хоровому колективі;
- 2) застосування музично-слухових навичок та вокально-виконавських умінь, набутих у класах спеціальних дисциплін, на заняттях навчального хору та в процесі концертно-виконавської діяльності;
- 3) постійна навчальна вокально-хорова діяльність підлітків задля розвитку власних музичних здібностей і сценічної культури;
- 4) відповідальне ставлення до виконання навчальних завдань на заняттях хорового класу та в процесі самостійної домашньої підготовки (належне виконання вокальних вправ і розспівок; поетапне засвоєння хорового твору – слухання твору в цілому, сольфеджування окремих партій, робота над вокальними труднощами, дотримання гармонічного й мелодичного строю, виконання твору з літературним текстом, робота над динамікою та ансамблем; систематичне й належне виконання домашніх завдань);
- 5) свідоме дотримання елементарної і творчої дисципліни під час репетицій і концертних виступів, без чого неможливе колективне музичне виконавство;
- 6) здатність до реалізації власного творчого потенціалу в організації та проведенні концертних і музично-виховних заходів у школі, районі, області і т.д.

Окрім навчальної та концертно-виконавської діяльності, суттєвим у процесі формування вокально-хорових навичок підлітків є розвиток творчої, театральної, імпровізаційної та акторської майстерності. Вони забезпечать розумовий, інтелектуальний, компетентнісний, всебічний та креативний

розвиток підлітків, оскільки містять в собі ядро творчості та інтелектуальності.

Оцінювально-самотійний компонент охоплює оцінювання виконання музичних, вокально-хорових творів та їх театралізація та інтерпретація. Співставлення власних оцінок з оцінками однокласників, друзів, викладачів, батьків та ін. характеризують й розкривають ширші можливості формування вокально-хорових навичок підлітків:

- 1) критичний аналіз власної вокально-хорової діяльності (співвідношення своїх музичних здібностей і вокальних даних з якістю виконання своєї хорової партії);
- 2) самоаналіз своєї вокально-хорової діяльності у процесі перегляду відеозаписів занять, репетицій, концертних виступів;
- 3) сприймання оцінки свого виконання іншими учнями, викладачем, слухачами;
- 4) толерантність висловлювання щодо інших учасників хорового колективу.

Усі вищезначені компоненти уможливають у подальшому розробку методичної моделі та створення поетапної методики формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах.

Узагальнивши напрацьований у досліджуваній сфері науково-методичний і практичний досвід, можемо визначити сутність вокально-хорових навичок як однієї з *мистецько-освітніх компетенцій* учасника підліткового хорового колективу та сформулювати таке визначення:

вокально-хорові навички – це автоматизовані дії співака, які забезпечують інтонаційно чисте та художньо-виразне виконання своєї хорової партії, слуховий самоконтроль власного голосу та голосу інших, ансамбль з іншими хоровими партіями відповідно до хорової звучності певного музичного твору та вимог диригента. Структура вокально-хорових навичок підлітків охоплює взаємозв'язок компонентів: *емоційно-*

мотиваційного, когнітивно-процесуального, діяльнісно-виконавського, оцінювального-самотійного.

1.3. Особливості формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах

Аналіз наукових психолого-педагогічних праць музичного навчання підлітків зумовив виявлення низки особливостей формування їх вокально-хорових навичок в позашкільних навчальних закладах, які є основою неперервної мистецької освіти. Виокремлюючи художньо-естетичний напрям початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, сутнісною характеристикою їх виокремлюємо біфункціональність, так як в мистецьких школах інструментальне, вокально-хорове, театральне та ін. виконують подвійну функцію загального навчання та професійного музичного спрямування.

Початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання) керуються Законами України “Про освіту”, “Про культуру”, “Про позашкільну освіту”, такими директивними документами як, “Положення про початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади”, “Концепція національно-патріотичного виховання”, “Концепція неперервного розвитку мистецької освіти”, “Концепція розвитку мистецької школи”, “Типовими навчальними планами”.

Відповідно до вищезазначеного Положення та Типових навчальних планів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (витяг з додатку 1, нова редакція, затверджено наказом Міністерства культури України від 11.08.2015 № 588), хорові відділення передбачені у кожному класі восьмирічного та шестирічного навчання. У середніх та старших класах, в залежності від кількості учнів та розрахунку годин на кожного учня, колективне музичення (хор, ансамбль, музичний фольклор та ін.), хорове відділення

Відомо, що українці – найспівучіша нація і тому створювати хори завжди було великим задоволенням для керівників та вчителів. Благородне заняття на той час – співати в хорі, чого нашому молодому підростаючому поколінню у наш час так не вистачає. Набагато більше можливостей та способів залучити учнів до вокально-хорового мистецтва ми маємо тепер, але, на жаль, цим мало хто сьогодні з викладачів переймається, небагато бажаючих навчити співати та відроджувати хорове мистецтво у кожній загальноосвітній школі, у кожному позашкільному мистецькому закладі.

У процесі вокально-хорової роботи необхідний комплексний підхід до музичного розвитку учнів підліткового віку. Класна й позакласна робота має бути підкорена одній меті, одному напрямку, сконцентрована в одних руках або в руках групи однодумців. Підпорядкування всього потоку музичного впливу на дітей усередині школи одному методу створює можливість цілісного й комплексного музичного виховання особистості. Класна й позакласна робота повинна бути тісно взаємозалежні та взаємодоповнюючі.

На жаль, сьогодні ми спостерігаємо зниження якості дитячого хорового мистецтва. Зменшення викладацьких годин спричинили зниження рівня професійних дитячих вокальних та хорових колективів, оскільки викладачі працюють в умовах обмежених можливостей, і лише за власним бажанням та прагненням навчити дітей-підлітків виховують підростаюче покоління на кращих національних традиціях вокально-хорового мистецтва. Потрібно відроджувати хоровий спів як засіб духовного розвитку дитини, масового вогнища музичної і загальної культури, одночасного відчуття емоцій, почуттів, могутній педагогічний засіб, що оживляє учнів і вносить бадьорість та яскравість у шкільне життя [15].

Початковий спеціалізований мистецький навчальний заклад (школа естетичного виховання) здійснює навчання і виховання громадян у позаурочний та позанавчальний час [92, п.1.3]. Важливість у тому, що у позашкільних навчальних закладах, школах мистецтв діти навчаються

більше, ніж інші, більше часу вчать, завантажені, грають на музичних інструментах, співають, працюють, виступають. Музичне навчання – це потужне багатогранне мистецтво великих та цікавих можливостей для всіх дітей, зокрема підлітків, для яких спілкування в музичних, інструментальних, вокальних та хорових колективах є головним у їх психічному, емоційному та всебічному розвитку.

Мистецький навчальний заклад надає державні гарантії естетичного виховання через доступність до надбань вітчизняної і світової культури, готує підґрунтя для занять художньою творчістю, а для найбільш обдарованих учнів – до вибору професії в галузі культури та мистецтва [92, п.1.5].

Особливого значення потребує робота з дітьми підліткового віку в позашкільних навчальних, мистецьких закладах, де краще та більш досконало формуються вокально-хорові навички. Цей примхливий вік, через який проходять всі, вимагає від викладача знань, можливостей, напрацювань та більшого спілкування з підлітками. Тому спів у цьому віці допомагає подолати психологічно-емоційні труднощі, скутість, покращити самооцінку, сприйняття, збагатити музичний та життєвий досвід, розкрити творчі здібності та примножити надбання.

Музичне навчання в музичних школах та школах мистецтв, в позашкільних навчальних мистецьких закладах відіграє велику роль для розвитку неперервної мистецької освіти, забезпечуючи якісне впровадження системи освіти в розвиток та навчання в майбутньому музично компетентних викладачів та професійних музикантів. Основними принципами та методами розвитку неперервної педагогічної освіти є: неперервність; поєднання національних освітніх традицій та найкращого світового досвіду; гнучкість у реагуванні на суспільні зміни і прогностичність; інноваційність.

У 2017 році Міністерство культури виступило з пропозицією реформи Початкових спеціалізованих навчальних мистецьких закладів, що передбачає: зміну офіційної назви на “мистецькі школи”; перехід з

навчальних планів на освітні програми; поділ учнів на тих, що отримують “формальну освіту” (необхідну для продовження навчання або роботи за професією) і “неформальну” (що не передбачає продовження професійної освіти). Відповідно до цих положень було написано проект концепції мистецького закладу [50].

Аналізуючи сучасний стан хорового навчання підлітків у позашкільних навчальних закладах, ми не повинні забувати про музичне навчання учнів не тільки в загальноосвітній школі, а і в школі мистецтв та музичній. Усі можуть навчатись в школах естетичного виховання (школах мистецтв), це головна перевага музичного мистецтва, навчання доступне зараз кожному і музиці потрібно навчати не тільки музично-обдарованих дітей, а і всіх бажаючих, тоді ми не матимемо занепаду культури, освіти та духовності молодого підростаючого покоління. Мистецька неперервна освіта повинна бути формальною в нашій Україні, щоб виховувати і навчати якомога більше дітей, учнів, студентів музичним дисциплінам, підвищувати музичний досвід, рівень професійних знань, навичок та компетенцій. Все це відбувається в процесі навчання у всіх формальних державних мистецьких навчальних закладах.

Позашкільні навчальні заклади ми розподілили на початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання, школи мистецтв, музичні школи, вокально-хорові школи) і центри дитячої та юнацької творчості (позашкільні навчальні заклади), в яких здійснюється вокально-хорова підготовка підлітків, що зображено на рисунку 1.5:

Рис. 1.5. Позашкільні навчальні заклади, в яких здійснюється вокально-хорова підготовка підлітків

У закладі початкової музичної освіти – школі естетичного виховання рівень вокально-хорової культури, а загалом і музичної, значно вищий. Це пояснюється і рівнем викладання музичних дисциплін, і контингентом учнів тому, що вступ до школи відбувається на конкурсній основі (відбір обдарованих, талановитих дітей), кожен з яких повинен володіти музичним слухом і ритмом, здоровим голосовим апаратом з достатнім діапазоном.

Важливим в організації роботи хорового класу в спеціалізованому закладі початкової музичної освіти є визначення педагогічних умов розвитку творчої особистості підлітків у процесі хорових занять. При колективному виконанні творів співаки набувають вокально-хорових навичок: поліпшується інтонація, розвивається мелодичний та гармонічний слух, чуття ритму, музична пам'ять, співацьке дихання, прищеплюються навички хорового звукоутворення та прийоми звуковедення, вдосконалюється дикція і культура мови, підвищується музична, загальна та вокально-хорова культура співаків.

Саме тут, у хоровому класі, комплексно застосовуються і закріплюються набуті знання, уміння й навички з теорії та історії музики, сольфеджіо, гри на музичному інструменті. Протягом шести-восьми років

навчання учнів у хоровому класі опановують практичні методи і прийомами вокально-хорової культури, набувають практичні навички в концертно-виконавській діяльності хорового колективу. Отже, саме хоровий клас визначає загальний рівень музично-теоретичної і вокально-хорової культури підлітків в музичній школі і потребує найтіснішого взаємозв'язку між музичними дисциплінами в єдиному навчально-виховному процесі, завдяки чому досягається єдність у формуванні високих професійних якостей особистості.

Спектр завдань хорового класу охоплює цілі різного роду: навчальні, виховні, творчі та розвиваючі. Залежно від форми й етапу роботи вони можуть бути основними (загальними), перспективними чи близькими, остаточними чи проміжними (частковими). Основними завданнями в роботі хорового класу є: ідейно-моральне, духовне і естетичне виховання учасників хору, формування у них засобами хорової музики широкого світогляду, високих моральних якостей і музично-естетичного смаку на кращих високохудожніх зразках національної та світової духовної хорової музики (виховні); відродження та виконання української хорової музики, пропаганда найкращих хорових творів українських та західних сучасних композиторів і їх концертне виконання; зв'язок хорового колективу з сучасними українськими композиторами, де хоровий колектив перетворюється на творчу практичну лабораторію (творчі); формування знань про жанри, види хорової музики та їх розвиток в історичному аспекті; розвиток орієнтації в хорових стилях та їх особливостях; поглиблення знань про природу людського голосу, будову голосового апарату; формування вокально-хорових навичок: розвиток мелодичного та гармонічного слуху в співі *a cappella*, поліпшення інтонації, розвиток чуття ритму, музичної пам'яті, оволодіння ланцюговим диханням, правильним звукоутворенням та артикуляцією, прийомам звуковедення, набуття навичок свідомого, активного співу в ансамблі (навчальні); розвиток музичних здібностей, образного мислення та емоційно-чуттєвої сфери особистості; збагачення її

творчого потенціалу, використовуючи у роботі елементи новизни, яскраві приклади, проблемні ситуації, факти, наочність (розвиваючі).

Оскільки всі види завдань хорового класу взаємозалежні (так, здійснення творчих завдань обумовлене реалізацією навчальних, а досягнення виховних завдань пов'язано із здійсненням творчих), то всі вони, кожна по-своєму, важливі в роботі хорового класу і в формуванні вокально-хорової культури особистості.

Багатогранний культурно-освітній розвиток України, сучасне реформування культури в системі позашкільної освіти дають можливість відродити вокально-хорове мистецтво не лише в школах мистецтв, а і в загальноосвітніх школах, започатковуючи, відроджуючи хорове мистецтво в кожній школі. Подолання культурної занедбаності українського суспільства можна лише збагаченням культурного, національно-патріотичного, пісенного, музичного, духовного піднесення шляхом вокально-хорового мистецтва. Підніmemo на вищій щабель музичне мистецтво, відродимо культурні, пісенні, вокально-хорові, інструментальні, музичні традиції українського народу – і станемо багатою, заможною країною, тому що освіченість і культура – основні критерії розвитку країни. У реформуванні освіти та культури мусить бути відродження музичних та пісенних традицій нашого народу. В сучасних школах повинні бути обов'язково хор, тому що це – згуртований спів, де всі однаково навчаються співати, передавати художньо-образний зміст, співати пісні як народні, так і композиторів-класиків, сучасних українських композиторів та світових.

Сучасне ставлення підлітків до музики, особливо хорової, визначається тим, що діти не отримують відповідного музичного виховання в школі. Єдиною музичною потребою дітей стає найчастіше однопланова музика, яка не вимагає підготовки, уваги та глибокого переживання. Програма школи не передбачає логічного просування від пробудження елементарних естетичних переживань дітей до творчого вияву їх особистостей засобами вокально-хорової музики.

На сучасному етапі розвитку музичного мистецтва проблемою формування співацької культури та вокально-хорових навичок у контексті виявлення різних напрямів дослідження хорової культури (регіональному, віковому, історичному) займалися та займаються професори, доценти, викладачі: Ю. Алієв [2], О. Бенч-Шокало [13], А. Болгарський [16], О. Васильєва [18], С. Горбенко [25], І. Зеленецька [40], В. Михайлець [74, 75], О. Михайличенко [75], О. Раввінов [96], О. Ростовський [97], О. Стахевич [107], О. Стріхар [109] та інші.

Доречно зазначити, що вокально-хорове виховання та навчання підлітків має суттєве значення для розвитку креативності, толерантності та компетентності. Як показує практика, вікові особливості розвитку підлітків визначаються анатомо-фізіологічними та психологічними змінами організму. Голосові можливості учнів підліткового віку науковці поділяють на домутаційний, мутаційний та пост мутаційний періоди.

Варто підкреслити, що мутаційний період є складним у розвитку особистості підлітка, а голосові можливості змінюються і, перш за все, потрібно уникати голосових первантажень під час співу. Уникнути проблем з розвитком голосу в період мутації дозволить прослуховування кожного учасника хорового колективу підлітків, підбір зручної теситури для голосів-мутантів та індивідуальний підхід, що коригуються відповідно до вікових, тембральних та психологічних змін.

Оскільки підлітки уникають хорових занять під час мутаційного періоду, з досвіду роботи можемо зазначити, що суттєвого значення набувають індивідуальний підхід до розвитку голосових і тембральних можливостей учнів-підлітків, а додаткові творчі мистецькі завдання з використанням інтерактивних і мультимедійних технологій сприятимуть підвищенню самооцінки, психолого-фізіологічного, розумового та креативного розвитку.

У сучасному тлумачному психологічному словнику, вікова особливість – “специфічні особливості індивіда, його психіки, які закономірно змінюються в процесі зміни вікових стадій розвитку. Характеристика їх базується на виявленні психологічного розуміння процесу розвитку пізнавальних здібностей і формування особистості на послідовних вікових етапах онтогенезу. Вікові особливості утворюють певний комплекс різноманітних властивостей, включаючи пізнавальні, мотиваційні, емоційні, перцептивні та інші характеристики індивіда” [131, с.317]. Це один з найважливіших етапів життя людини. В ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. Вік цей нестабільний, ранимий, важкий і виявляється, що він більше, ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля.

Вікові особливості формування особистості у підлітковий період висвітлено у психолого-педагогічних працях Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Бондаря, І. Беха, І. Блонського, І. Кона, В. Кутішенко, С. Полгородника, В. Турченко та ін.

Вік підлітковий (отроцтво) – період онтогенезу (від 10-11 до 15 років), що відповідає початку переходу від дитинства до юності. Підлітковий вік відноситься до числа критичних періодів онтогенезу, пов’язаних з кардинальними перетвореннями в сфері свідомості, діяльності й системи взаємин. Цей етап характеризується бурхливим розвитком людини, формування організму в процесі статевого дозрівання, що впливає на психофізіологічні особливості підлітка. Основу формування нових психологічних і особистісних якостей складає спілкування в ході різних видів діяльності – навчальної, виробничої, творчих занять, спорту тощо.

Зміна соціальної ситуації розвитку підлітків пов’язана з їхнім активним прагненням прилучитися до світу дорослих, з орієнтацією поведінки на норми і цінності цього світу. Характерними новотворами є “відчуття дорослості”, розвиток самосвідомості й самооцінки, інтересу до себе як до особистості, до своїх можливостей і здібностей. За відсутності умов для індивідуалізації та

позитивної реалізації своїх нових можливостей самоствердження підлітка може приймати потворні форми, призводити до несприятливих реакцій [131, с. 61].

Вік – категорія конкретно історична. Підлітковий і юнацький вік з’явилися на арені соціального розвитку тоді, коли період підготовки до дорослого життя в суспільстві став складним і тривалим. У психологічному аспекті юність вирішує завдання завершального самовизначення й інтеграції у спільність дорослих людей (набуття Его-ідентичності за Е. Еріксоном, самовизначення за Д. Ельконіним, життєвого плану за І. Коном, інтелектуального дозрівання за Ж. Піаже, Г. Костюком, пошук сенсу життя за В. Франклом, К. Обуховським, самореалізації та індивідуального розвитку за А. Маслоу, прагнення до успіху в діяльності за А. Мудриком, зростанням сили “Я” та здатності проявити свою індивідуальність в умовах групової діяльності та інтимної близькості, дружби за Г. Абрамовою, становлення якісно нової самосвідомості або “Я-концепції” за Р. Бернсом, М. Боришевським, П. Чаматою, І. Чесноковою, становлення моральної самосвідомості за Л. Кольбергом тощо) [52, с. 56].

Для емоційного, художньо-естетичного та інтелектуального розвитку учнів підліткового віку ми вважаємо за необхідним упровадження в навчально-виховний процес в позашкільних навчальних закладах не тільки виконання хороших творів, а й *систематичне* слухання різножанрової музики (інструментальної, симфонічної, вокальної) та перегляд музичних, концертних, театральних вистав.

Доречно зазначити про роль емоційного фактору, що благотворно впливають на підлітка, – позитивні емоційні реакції, що допомагають кращому засвоєнню знань, умінь та навичок. Позитивні емоційні імпульси впливають на такі функції підлітків: когнітивні, слухові, мімічні, рухово-моторні та ін. Такий підхід впливає на сферу творчої фантазії та уявлення. Емоційно-чуттєва сфера активізує когнітивну функцію психіки, позитивно впливає на засвоєння знань, умінь та навичок.

У цьому віці відбуваються серйозні зміни у фізичному, розумовому та духовному розвитку, які ведуть до збільшення зацікавленості до себе і своєї особистості, або, інакше кажучи, до становлення самосвідомості, самоповаги, стійкого образу “Я”. З розвитком самостійності відбувається перехід від системи зовнішнього керівництва до самокерівництва. Найцінніше психологічне здобуття цього періоду – відкриття свого внутрішнього світу. Важливим моментом самосвідомості є самоповага. А. Петровський виокремлює два типи самоповаги – високий та низький. “Висока самоповага не синонім зазнайства або некритичності. Вона означає, що людина не вважає себе гіршою або нижчою серед інших, що вона позитивно ставиться до себе. Низька самоповага, навпаки означає постійну незадоволеність, призириство до себе, невіру у власні сили”.

На самоповагу впливає багато факторів, які діють вже в ранньому дитинстві – відносини батьків, положення серед підлітків. Велике значення має те, наскільки високо цінують підлітка оточуючі, тому вони повинні бути достойними уваги.

Під впливом статевого дозрівання у голосовому апараті дітей виникають певні зміни. І. Мечников назвав цей період в житті людини дисгармонічним, оскільки статеве дозрівання випереджає загальне фізичне дозрівання організму. Відбувається зміна голосу – мутація, тобто перехід дитячого голосу в дорослий. Швидше, найменш помітно і найменш болісно мутація проходить у підлітків, які співали в домутаційний період і мають правильні вокальні навички. Мутація голосу (від лат. *mutanto* — зміна) настає в результаті змін у голосовому апараті і у всьому організмі під впливом вікової ендокринної перебудови, виникаючий в період статевого дозрівання. Час, протягом якого відбувається перехід дитячого голосу в дорослий, називається мутаційним періодом. Явище це фізіологічне і спостерігається у віці 13 – 15 років.

Існуюча джерельна база з проблеми формування вокально-хорових навичок у виконавців різного віку вже досліджено вітчизняними й

зарубіжними науковцями та педагогами-практиками (Н. Ветлугіна, Л. Гавриленко, Н. Добровольська, О. Єременко, Д. Локшин, Н. Маслов, Т. Овчиннікова, Д. Огороднов, Н. Орлова, К. Пігров, І. Пономарьков, В. Попов, О. Раввінов, В. Соколов, В. Тевліна, П. Чесноков та ін.).

Наукові основи процесу співу та функціонування голосового апарату розкрито у працях Д. Аспелунда, В. Багадурова, К. Вітвицького, Ф. Вітта, Б. Гнидя, П. Голубєва, Н. Гребенюк, Ю. Грищенка, Л. Дмитрієва, В. Ємельянова, Ф. Заседателева, К. Злобіна, І. Левідова, Д. Люша, Є. Малініної, М. Микиші, В. Морозова, І. Назаренка, І. Прянішнікова, Л. Работнова, О. Стахевича, Г. Стулової, Р. Юссона, В. Юшманова та ін.

Однак, проблема формування вокально-хорових навичок в мутаційний період підлітків засобами позашкільної музично-творчої діяльності є малодослідженою і потребує наукового обґрунтування.

Хоча в центрі уваги підлітка опиняються проблеми його практичного життя, взаємовідносини з дорослими і однолітками, формування системи цінностей і принципів поведінки інтерес до мистецтва не тільки не знижується, але помітно збільшується. Мистецтво здійснює особливий вплив на душу підлітка, оскільки він знаходить у художніх творах відповідь на хвилюючі його життєві питання і мистецтво поширює доступну йому сферу спілкування та впливу на його духовні почуття, допомагає виробляти громадську та моральну самосвідомість.

У цей період дуже важливим є: здатність учителя так будувати урок і так інтерпретувати твори мистецтва, щоб учні відчували прямий зв'язок з власними інтересами; тактовне керівництво творами мистецтва, які повинні збагатити художній досвід учнів; якісне вокально-хорове навчання підлітків потребує високих (достатніх) знань викладача про голос, вікові особливості та вокально-хорові навички.

Загальна характеристика підліткового віку варіює в різних теоріях залежно від їх основної ідеї. Так, в психоаналізі домінують ідеї статевого дозрівання і пошуку ідентичності, в когнітивних теоріях — зростання

розумових здібностей, в діяльнісному підході — змін провідної діяльності. Однак, всі ці і багато інших підходів об'єднує те, що в них існують загальні показники, які характеризують даний вік. Вони визначаються численними соматичними, психічними і соціальними змінами [67, с. 162].

Ю. Юцевич у словнику-довіднику “Музика” у стислій та лаконічній формі дає визначення та пояснення поняттю “*мутація*”, що це (від лат. *mutatio* - змінювання, зміна, злам) - зміна голосу від дитячого до дорослого, яка відбувається під час статевого дозрівання, в пубертатний період розвитку людини. Переважно гострий характер перебіг мутації має у хлопчиків, коли розміри гортані і голосових складок збільшуються майже вдвічі, тому охороні і гігієні голосового апарату слід приділяти особливу увагу. Останнім часом мутація внаслідок процесу акселерації (за даними Ю. Юцевича) відбувається на 1,5 – 2 роки раніше, починаючись з 10 – 11 років. Дослідженнями Л. Дмитрієва, С. Гладкої, О. Малініної, Н. Орлової, Т. Овчиннікової, Г. Стулової, В. Триноса, Ю. Юцевича та ін. доведено, що дозовані вокальні заняття під час мутації, зокрема, спрямовані на використання резервних можливостей трахейної мембрани, сприяють успішному перебігу мутаційного процесу, що включає три етапи - перед мутаційний, мутаційний і постмутаційний. Мутація у дівчат має еволюційний характер і, як правило, не викликає загострень [138, с. 169]. Складніше хлопцям, у них мутаційний період проходить гостро, голос змінюється, стає низьким, з іншим тембровим забарвленням, переходить в нижчий регістр звучання (на 1 – 1,5, інколи 2 октави вниз) [138, с. 169].

Отже, важливість обережної вокально-хорової роботи з хлопчиками-підлітками зазначено тому, що діапазон, тембральні, акустичні властивості голосу у мутаційний та пост мутаційний період суттєво змінюються, і сентенція вчителя повинна бути спрямована на творчо-інтелектуальний розвиток підлітків без загострення уваги на вікових особливостях учнів. Варто зазначити, що обмеження співу під час мутації має досить суперечливий характер, оскільки є приклади як позитивного впливу співу

під час мутації, так і негативного (голосове перенапруження під час концертних виступів у Робертіно Лоретті). Водночас, охорона та дбайливе ставлення до голосу підлітків у мутаційному періоді забезпечить подальший розвиток, а не гальмування, голосових можливостей та не надасть можливості ретируватися їм від мистецтва.

Підлітковий період є одним із головних періодів росту і формування організму; в цей період відбувається перебудова діяльності всіх органів і систем. Значні важливі процеси відбуваються і в музичному аспекті, а саме у співацькому голосі.

Аналіз наукових праць дозволив зазначити, що особливості та голосові можливості підлітків є центром уваги багатьох науковців, вчених та викладачів. Постійний пошук ефективних методів навчання учнів у мутаційний і постмутаційний період викладачів-практиків показав й особливості, що голоси учнів від 11 до 15 років в порівнянні з голосами дітей молодшого шкільного віку мають більші вокальні можливості, але потребують спеціального відношення, постійної охорони та дбайливого оберігання голосу.

Досліджуючи проблему про доцільність співу під час мутації, підкреслимо, що питання про вокальну поведінку хлопчиків під час мутації дискусійне. Чимало фахівців пропонували і пропонують з початком мутації припиняти повністю спів і мовчати до того часу, поки мутація не закінчиться. Але ще у ХІХ ст. висловлювалась протилежна точка зору (Варламов, Бенетті та ін.). Прихильники цієї позиції доводять, що припиняти повністю спів не варто, а корисно продовжувати обережно, з меншою силою, недовго, в невеликому діапазоні. Цієї думки дотримуються багато фахівців. Д. Локшин і Н. Орлова наводять значну кількість відомих вокальних педагогів минулого і сучасності (Мермод, Бетс, Мекензі, Успенський, Глибоковський, Гетер, Садовніков, Багадуров, Лісек та ін.), які вважали, що припиняти спів слід лише у випадках різкої, бурхливої і хворобливої мутації, а здебільшого співати під час мутації не тільки можливо, але й корисно, проте співати треба

дуже недовго, неголосно, в обмеженому діапазоні. Досвід роботи з мутантами (Д. Локшина, Ф. Лісека, О. Раввінова О. Ростовського, Л. Карпенко, О. Роденкової, Ю. Юцевича та багатьох інших) підтверджує доцільність обережного, нетривалого, неголосного, обмеженого по діапазону співу для формування майбутнього голосу.

Із власного досвіду роботи, можемо стверджувати, що обережний спів (в межах голосових можливостей підлітків) у мутаційний період не тільки не дає змогу забути вокально-хорові навички, а й покращує в подальшому голосові тембральні можливості підлітків. Тому, слід вважати, що спів у мутаційний період необхідний для подальшого розвитку голосових та вокальних можливостей учнів. Це повинні знати майбутні викладачі і враховувати при роботі з дітьми-підлітками. Тому що це особливий вік, коли дитина потребує більшого спілкування та підвищення самоповаги, і тому хормейстери повинні надавати в позаурочний час більше уваги дітям і підліткам, залучаючи їх до вокально-хорових колективів школи та до навчання у позашкільних закладах.

Отже, обережний спів у мутаційний період є дуже корисним як і для формування вокально-хорових навичок, так і для подальшого розвитку голосових можливостей учнів підліткового віку.

Осмислення теоретичних та практичних засад щодо вокально-хорового навчання підлітків у позашкільних навчальних закладах, дало підстави означити, що було б невірним у найвідповідальніший, найнебезпечніший для голосу період залишити учнів поза контролем. Якщо підліток полишений сам на себе, він нерідко, в зв'язку з великою потребою співати, співає багато, надто голосно, в непотрібній теситурі, що приводить до втрати вокального голосу. Обережний спів під контролем педагога допомагає зберегти здобуті вокальні навички, скоординувати в нових умовах діяльність голосового дихального апарату, складові частини якого в цей період ростуть нерівномірно.

Аналіз науково-педагогічних і мистецтвознавчих праць щодо особливостей формування вокально-хорових навичок підлітків дає змогу зробити висновок, що підлітковий період сприятливий для розвитку духовності учнів, збагачення їх вокально-хорової культури, удосконалення співацьких навичок через природній спів з дотриманням українських вокально-хорових традицій. Водночас вокально-хорова робота з підлітками потребує від хормейстера знання вікових особливостей функціонування голосового апарату, методів збереження й розвитку дитячого голосу у період мутації, а також дотримання наукових підходів у формуванні музично-виконавської, інтелектуальної і духовної сфер учнів-підлітків.

Доречно виокремити основні функції художньо-естетичного навчання підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, а саме: світоглядна, особистісно-фізіологічна, креативна.

Світоглядна функція є стрижнем художньо-музичного навчання підлітків, адже вона об'єднує у свідомості учня знання про світ і самого себе, визначає пріоритет тих чи інших цінностей. Світогляд, як цілісне уявлення про природу, суспільство, виявляється у системі цінностей, ідеалів особистості, що включає сукупність знань про світ, почуття, ставлення, оцінки, переконання тощо [42]. Ця функція співвідноситься з поняттям духовності, тому необхідним є формування гуманістичного світогляду в освітньому процесі, тобто розвитку таких якостей свідомості й діяльності підлітків, які акумулюють у собі знання та розуміння духовних ідеалів, здатність керуватися ними на практиці.

Особистісно-фізіологічна – є однією з важливіших у вокально-хоровому навчанні підлітків, адже вплив музичного мистецтва носить “спрямований особистісно-соціальний характер, передбачає накопичення численних художніх вражень. Вони накладаються одне на одне, поступово збагачуються і заглиблюються, і, таким чином, викликають в учнів інтерес і потребу в осмисленні нових музичних вражень” [101]. Ця функція охоплює психо-фізіологічні особливості розвитку учнів підліткового віку, у

відповідності до їх особистісних потреб, мотивів та інтересів. У процесі активної художньо-музичної діяльності ця функція обумовлює рівновагу, яка встановлюється між суб'єктом та середовищем і є підґрунтям успішної вокально-хорової роботи. Вона сприяє стимулюванню творчого мислення учнів, розширення художньо-асоціативного досвіду, збереженню рівноваги між емоційним та раціональним у процесі музичної діяльності.

Креативна функція стимулює активність учнів, вона спрямована на вироблення критеріїв оцінки художньо-музичних творів та актуалізацію особистісного емоційного ставлення до них. Креативність розвивається у процесі діяльності, з'єднується з її провідними мотивами, виявляється як прагнення до самого процесу творчості, духовного поступу, самовираження та самоствердження. Креативна функція пов'язана з розвитком пізнавальної активності учнів, їх самостійності в художньо-творчій діяльності, які сприяють формуванню емпатійності, гнучкості, що ґрунтується на індивідуально-особистісному підході до осягнення музичних творів.

Вищезначені функції є пріоритетними у вокально-хоровому навчанні учнів підліткового віку в позашкільних навчальних закладах та уможливають подальше наукове дослідження з проблеми формування вокально-хорових навичок підлітків.

Висновки до першого розділу

Ретроспективний аналіз вокально-хорового мистецтва підтвердив актуальність проблеми формування вокально-хорових навичок підлітків у сучасних позашкільних навчальних закладах, дослідження якої має спиратися на вікові традиції вітчизняного хорового й вокального мистецтва, накопичений у цій сфері науково-методичний і творчо-практичний досвід. З'ясовано, що позашкільні навчальні заклади відіграють важливу роль у загальному та професійному мистецькому розвитку підлітків. Вокально-хорове навчання у школах мистецтв та центрах дитячої і юнацької творчості розкриває широкі можливості для розвитку мистецько-культурного потенціалу учнів підліткового віку, зумовлює збагачення їх музичної і вокально-хорової культури, духовності, музично-творчого досвіду, прагнення зберігати і примножувати національні пісенні традиції та духовні цінності українського народу.

Обґрунтовано, що початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади виконують роль біфункціональності в загальному і мистецькому розвитку підлітків. Вокально-хорове навчання в цих закладах розкриває широкі можливості для розвитку мистецько-культурного потенціалу учнів підліткового віку, зумовлює збагачення їх музичної і вокально-хорової культури, духовності, музично-творчого досвіду, підсилює прагнення зберігати і примножувати національні пісенні традиції та духовні цінності українського народу.

Аналіз наукових джерел (А. Болгарський, Л. Гавриленко, Н. Добровольська, О. Єременко, Д. Локшин, Н. Маслов, О. Михайліченко, Т. Овчиннікова, К. Пігров, В. Попов, О. Раввінов, В. Тевліна, Ю. Юцевич та ін.) уможливив розкриття сутності, структури вокально-хорових навичок та надання характеристики віковим особливостям розвитку голосу підлітків. Означено, що майстерне оволодіння вокально-хоровими навичками є основою вокально-хорової компетентності підлітків в процесі навчальної та

концертної діяльності. Обґрунтовано особливості вокально-хорового навчання підлітків в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, що полягають у спеціальному та індивідуальному підходах на хорових заняттях з урахуванням вікових природних змін у розвитку та функціонуванні голосу підлітків під час *домутаційного, мутаційного та постмутаційного* періодів; підсиленні вимог щодо охорони голосу та дбайливого ставлення до голосових можливостей підлітків; врахуванні психолого-педагогічних та індивідуальних якостей особистості учня-підлітка.

Узагальнення напрацьованого в досліджуваній сфері науково-методичного і практичного досвіду уможливило визначення сутності вокально-хорових навичок як однієї з мистецько-освітніх компетенцій учасника підліткового хорового колективу. Дефініція “вокально-хорові навички підлітків” трактується як *автоматизовані дії співака, які забезпечують інтонаційно чисте та художньо-виразне виконання своєї хорової партії, слуховий самоконтроль власного голосу та голосу інших, ансамбль з іншими хоровими партіями відповідно до хорової звучності певного музичного твору та вимог диригента.*

На основі *аксіологічного, компетентнісного та праксеологічного* підходів визначено структуру вокально-хорових навичок підлітків, що охоплює взаємозв’язок *емоційно-мотиваційного, когнітивно-процесуального, діяльнісно-виконавського, оцінювально-самостійного* компонентів.

Визначено пріоритетні функції вокально-хорового навчання підлітків: *світоглядну, особистісно-фізіологічну, креативну.*

Основні положення розділу викладено у публікаціях автора [11; 12; 13; 14; 15].

Список використаних джерел до першого розділу

1. Аквінський Тома. Коментарі до Аристотелевої “Політики” / Тома Аквінський ; пер. з латин. О. Кислюка ; передм. В. Котусенка. – К. : Основи, 2000. – 794 с.
2. Алиев Ю. Б., Безбородова Л.А. Методика преподавания музыки в общеобразовательных учреждениях Учеб. пособие для студентов муз. фак. педвузов. / Ю.Б. Алиев, Л.А.Безбородова. — М.: Академия, 2002. — 416 с.
3. Англо-український словник. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.glosbe.com/en/uk/skill>.
4. Антонюк В. Г. Вокальна педагогіка (сольний спів): Підр. – К.: Віпол, 2007. – 176 с.
5. Апраксина О. А. Методика музыкального воспитания в школе. / Апраксина О. А. — М.: Просвещение, 1983. С. 220.
6. Аристотель Собр. Сочинений Т.2. /Аристотель. – М.,1978 с.66
7. Асафьев Б. В. О хоровом искусстве. / Б. В. Асафьев. – Л.: Музыка, 1980. С. 8-24.
8. Аспелунд Д. Л. Развитие певца и его голоса. / Д. Л. Аспелунд. – М. Л., Музгиз, 1952.
9. Атамасенко Н.О. Теоретичні аспекти формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах [Електронний ресурс] / Н. О. Атамасенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти. - 2014. - Вип. 16(2). – С. 182-187. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_014_2014_16\(2\)__48](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_014_2014_16(2)__48)
10. Атамасенко Н.О. Вокально-хорові навички підлітків у позашкільних навчальних закладах: категоріальний аналіз проблеми. / Н.О. Атамасенко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. – Ялта, 2014. – Вип. 45. – Ч. 2. – С. 5 – 10.

11. Бабіченко Н.О. Початкові спеціалізовані навчальні мистецькі заклади в системі неперервної мистецької освіти /Бабіченко Н.О.// Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі : науковий журнал / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; редкол.: Олексюк О.М. (наук. ред.), Хоружа Л.Л. (заст. наук. ред.), Бондаренко Л.А. (відп. секр.), Кевішас І. та ін. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. — 140 с. (с. 54-58).
12. Базиликут Б. Орфоепія в співі: Навчальний посібник. / Б. Базиликут. – Львів, Видавничий центр ЛНУ імені І.Франка, 2001. – 126 с.
13. Бенч-Шокало О. Г. Український хоровий спів: Актуалізація звичаєвої традиції : навч. посіб / О. Бенч-Шокало. – К. : Ред. журн. “Укр. Світ”, 2002. – 440 с. : іл., нот.
14. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность / Под ред. О.Г. Газенко. / Н.А. Бернштейн. – М.: Наука, 1990. – 489 с.
15. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков / Под ред. Л. И. Божович и Л. В. Благоннадежиной; Науч.-исслед. ин-т общ. и пед. психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1972. – С. 7 – 44
16. Болгарський А. Хоровий клас і практика роботи з хором: навчальний посібник [для музично-педагогічних відділень педагогічних училищ] / А. Болгарський, Г. Сагайдак. – К. : Музична Україна, 1987. – 240 с.
17. Брагіна Т. М. Проблеми розвитку неперервної культурно-мистецької освіти в Харківській державній академії культури / Т. М. Брагіна // Культура України. - 2013. - Вип. 42(2). - С. 11-19. –Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_42%282%29__7.
18. Васильєва О.В. Формування морально-естетичної культури учнівської молоді засобами хорового мистецтва на Слобожанщині: традиції та сучасність / О. В. Васильєва // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. - 2012. - Вип. 16. - С. 39-43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2012_16_11.

19. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко,Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчукта ін.— К.: Просвіта, 2001.— 416 с.
20. Выготский Л.С. Динамика и структура личности подростка//Семенюк Л.М. Хрестоматия по возрастной психологии: учебное пособие для студентов/Под ред. Д.И. Фельдштейна: издание 2-е, дополненное. – Москва: Институт практической психологии, 1996. –304 с.
21. Галузева концепція розвитку неперервної педагогічної освіти, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 14 серпня 2013 р. № 1176. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/dokumenty/spysok/4487-nakaz-ministerstva-1176-vid-14082013>
22. Гальперин П.Я. Четыре лекции по психологии : Учебное пособие для студентов вузов / П. Я. Гальперин. – М. : Книжный дом «Университет», 2000. – 112 с.
23. Гарсиа М. Полный трактат об искусстве пения // И.К. Назаренко. Искусство пения. – М., 1968.
24. Голос людини та вокальна робота з ним : монографія / [Г. Є. Стасько, О. Д. Шуляр, М. Ю. Сливоцький та ін.]. – ІваноФранківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 336 с.
25. Горбенко С.С. Історія гуманізації музичної освіти. Навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання. – м. Кам'янець-Подільський: Видавець П.П Зволейко Д.Г., 2007. – 348 с.
26. Гребенюк Н. Є. Формування вокально-виконавських навичок та роль міжособистісного спілкування у класі сольного співу: Дис. ... канд. мист-ва: 17.00.02 / Гребенюк Наталія Євгеніївна; Київська держ. консерваторія ім. П. І. Чайковського. – К., 1994. – С. 103, 107.
27. Гузий Н. В. Формирование музыкально-эстетической культуры школьников в условиях внешкольного начального музыкального

- образования : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Гузий Наталия Васильевна ; Киев. гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко. – Киев, 1990. – 23 с.
28. Дем'янчук В. Теорія та практика роботи з хором (вокальним ансамблем). – Тернопіль: Астон, 2001.
 29. Детский голос. Экспериментальные исследования. Под ред. В. Н. Шацкой. М.: Педагогика, 1970. С. 64-135.
 30. Детский хор. Пособие для хормейстеров. Вып. 1,2 / ред. составитель Соколов В. – М.: Музыка, 1981.
 31. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики.— М.: Музыка, 1968. Стор. 149.
 32. Добровольская Н.Н. Вокальные упражнения в хоре подростков / Под ред. Румер М.А. – М.: Академия педагогических наук, 1959. – 110 с.
 33. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
 34. Егоров А. М. Гигиена голоса и ее физиологические основы. М. : Музгиз, 1962.
 35. Євтушенко Д. Роздуми про голос. – К.: Музична Україна, 1980.
 36. Єрошенко О.В. Емоційна сфера у вокальній творчості: музично-естетичні та виконавські аспекти: автореф. дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / Олена Віталіївна Єрошенко ; Харківський держ. ун-т мистецтв ім. І.П.Котляревського. — Х., 2008. — 19 с.
 37. Закон України "Про позашкільну освіту" // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47.
 38. Закон України “Про культуру”. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 24, ст.168.
 39. Закон України “про освіту”. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
 40. Зеленецька І. О. Чарівна сопілочка [Ноти] : навч.-метод. посібник / автор та упоряд. І. О. Зеленецька. – Кам'янець-Подільський : Абетка , 2009. – 184 с.

41. Знаменська О.В. Культура мови у співі. Держ. Видавництво образотворчої літератури і музичного мистецтва УПСП, К., 1959. Стор. 52.
42. Зязюн І.А. Неперервна освіта як основа соціального поступу / І.А. Зязюн // Не-перервна професійна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць. – К. : Вид. центр НТУ “ХПІ”, 2001. – Ч. 1. – С. 15–23.
43. Ительсон Л. Б. Обучение навыкам. Сущность и виды научения. Обучение умениям / Возрастная и педагогическая психология / Л. Б.Ительсон, В.В. Давыдов // Под ред. А. В. Петровского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1979. – 288 с.
44. Ковтун О. В. Теоретичні аспекти поняття «загальноомовленнєві уміння» / О. В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (зб. наук. праць) // Вип. 11-12. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2010. – С. 200–209.
45. Козир А.В. Професійна майстерність учителів музики: теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти: монографія / А.В.Козир. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 380 с.
46. Коломоєць О. М. Хорознавство: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 168 с.
47. Кон И.С. Психология старшеклассника - Москва: Просвещение, 1980 - 192 с.
48. Кондратенко Г.Г. Формування творчих здібностей підлітків у позаурочній роботі засобами музичного мистецтва // Наук. записки: Зб. наук. статей НПУ імені М.Драгоманова. - Вип. 59. - К., 2009. - С.78-84.
49. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/.
50. Концепція сучасної мистецької школи. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245318404&cat_id=244931905.
51. Кошиць О.А. Про українську пісню й музику / О.А. Кошиць. — [Репринтне видання]. — К. :Музична Україна, 1993. — 48 с.

52. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 128 с.
53. Кушка Я.С. Методика навчання співу: Посібник з основ вокальної майстерності. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2010. — 288 с.
54. Ламперти Ф. Искусство пения. – М.– СПб., 1923.
55. Левідов І.І. Охорона й культура дитячого голосу. – Л., Гос. муз. изд., 1939.
56. Легендарний Яків Калішевський в українській хоровій культурі. Любов Пархоменко, доктор мистецтвознавства, професор. Режим доступу: <https://parafia.org.ua/person/kalishevskij-yakiv/>
57. Леонтович М.Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України. – К.: Муз. Україна. 1989. – 134 с.
58. Леонтьев А. Н. Некоторые проблемы психологии искусства // Избр. психол. тр.: В 2 т.–Т. 1.– М.: Педагогика, 1983. – С. 232 – 239.
59. Лернер И. Я. Дидактические основы метода обучения / И. Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 185 с.
60. Лесгафт П.Ф. Собрание педагогических починений. Т.1. – 1951.
61. Лисек Ф. “Мутация”. Сб.”Развитие детского голоса”. АПН, М., С. 291.
62. Литвинова Н. Розвиток творчої особистості у позашкільній діяльності / Н. Литвинова // Рідна школа. – 2003. – № 8. – С. 6 – 10.
63. Ліпська С.Л. Концептуальні засади організації музичного навчання у закладах позашкільної спеціальної освіти [Електронний ресурс] / С.Л. Ліпська // Рукописи книжок VI. Культурологічні читання пам’яті В. Подкопаєва. Національний мовно-культурний простір України в контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів. – Режим доступу: http://culturalstudies.in.ua/knigi_7_29.php
64. Ліхіцька Л. Інтегрований структурний комплекс мистецької інноваційної діяльності вчителів музичного мистецтва [Електронний ресурс] / Л. Ліхіцька // Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. - 2017. - Вип. 6. - С. 45-51. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prptma_2017_6_7

65. Локшин Д.Л. О пении юношей в годы мутации // Развитие детского голоса: АПН РСФСР, 1963. - 75 с.
66. Люш Д.В. Развитие и сохранение певческого голоса / Д.В. Люш. – К.: Муз. Украина, 1988. – 138,[2] с.
67. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навчальний посібник. – 3-тє вид., випр.. – К.: Вища школа, 2004. – 487 с.: іл.
68. Малафіїк І.В. М 18 Дидактика: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2005. – 397 с.
69. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика : [монографія] / Людмила Михайлівна Масол. – К. : Промінь, 2006. – 432 с.
70. Мащенко А. Сутність та зміст поняття музично-естетична компетентність / А. Мащенко // Вісник Чернігівського Національного педагогічного університету. – Випуск 120. Педагогічні науки. – Чернігів, 2014. – С. 24–27 с.
71. Менабені А. Г. Вокальні навички // Питання професійної підготовки на музично-педагогічному факультеті. – М., 1985. – С. 112 – 121.
72. Микиша М.В. Практичні основи вокального мистецтва / Михайло Венедиктович Микиша / літ. виклад М. Головащенко. – К.: Муз. Україна, 1985. – 91 с.
73. Мистецька освіта в Україні: теорія і практика / О.П. Рудницька [та ін.]; заг. ред. О.В. Михайличенко, редактор Г.Ю. Ніколаї. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 255 с.
74. Михайлець В.В. Історико-культурологічний огляд виникнення професійного хорового співу на терені України у X-XI століттях. // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: Зб. наук. праць. Вип. 8. /За ред Г.Є.Гребенюк – К.: Науковий світ, 2002. – с.105-109
75. Михайлець В.В. Вокальна основа хорового мистецтва: історичний та теоретичний аспекти: Автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 17.00.03 / В.В.

- Михайлець ; Одес. держ. муз. акад. ім. А.В.Нежданової. — О., 2004. — 18 с. — укр.
76. Михайличенко О.В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект) : монографія. – вид. 2-ге, перероб. і доповнене. – Суми: вид-во „Козацький вал”, 2007. – 356 с.
 77. Мишуга О. Спогади. Матеріали. Листи. - К.: Муз. Україна, 1971.
 78. Морозов В. Вокальный слух и голос / В. Морозов. – М.: Музыка, 1965.– 240 с.
 79. Морозов В.П. Особенности акустического строения и восприятия детской вокальной речи // Детский голос / Под ред.. В.Н. Шацкой. М.: Педагогика, 1970. – С. 64.
 80. Никольська-Береговская К. Ф. Развитие вокальных навыков в хоре. – М.: Музыка, 1970. – 356 с.
 81. Овчинникова Т. Н. К вопросу о воспитании детского певческого голоса в процессе работы с хором // Музыкальное воспитание в школе. Вып. 10.— М., 1975. – С. 148-169.
 82. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К., 1992. – 189 с.
 83. Огороднов Д. Е. Музыкально-певческое воспитание детей в общеобразовательной школе. – К.: Муз. Україна, 1981. – 167 с.
 84. Олексюк О. Неперервна мистецька освіта у формуванні духовного потенціалу особистості / О. Олексюк // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Педагогічні науки. - 2016. - Вип. 147. - С. 19-21. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2016_147_6
 85. Педагогіка мистецтва [Текст] : (теорія і методика викладання мист. дисциплін) : [монографія]/ Г.М. Падалка; Міністерство освіти і науки України; голов. ред. К.А. Романова - К. : Освіта України, 2008. - Бібліогр.: с. 267-272. - 274 с.

86. Педагогічна творчість і майстерність: Хрестоматія / Укл. Н.В. Гузій. – К.: ІЗМН, 2000. – 168 с.
87. Петрушин В.И. Музыкальная психология : учебн. пособие для студентов и преподавателей. – М. : Академический Проект, 2006. – 400 с. – (“Gaudeamus”).
88. Пігров К.К. Керування хором: Навчальний посібник. - К.: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1962. - 202 с.
89. Платонов К. К. О системе психологии / К. К. Платонов. – М.: Мысль, 1972. – 216 с.
90. Плющик Є. В., Омельчук В. В., Федорченко В. К. Лекції з курсу "Хорознавство". –1-е вид. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – з іл.
91. Пляченко Т. М. Постановка голосу : навчальна програма для студентів мистецького факультету педагогічного університету / Т. М. Пляченко. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – 28 с.
92. Положення про початковий спеціалізований мистецький навчальний заклад (школу естетичного виховання), затверджене наказом Міністерства культури і мистецтв України від №523 від 06 серпня 2001 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства культури і туризму № 331 від 23.05.2006 та наказом Міністерства культури України № 731 від 14.09.2015. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0803-01>
93. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: "К.І.С.", 2004.- С.8.
94. Прядко О. М. Розвиток співацького голосу : навч. посіб. / Олена Михайлівна Прядко. – Кам'янець-Подільський : Сисин О. В., 2010. – 128 с.
95. Работа с детским хором: сб. ст. / Под ред. проф. В.Г. Соколова. – М.: Музыка, 1981. – 70 с.
96. Раввінов О.Г. Методика хорового співу в школі. – К. : 1971. – 123 с.

97. Ростовський О. Я. Методика викладання музики в основній школі: Навч.-метод. посібник. – 2-е вид., доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.
98. Рубинштейн С.Л. Действие и навык. – Режим доступу до ресурсу: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/index.htm>
99. Савчин М.В. Василенко Л.П. Вікова психологія : Навчальний посібник . — К .: Акад. см. видав, 2005 . — 360 с.
100. Садовников, В. И. Орфоэпия в пении / В. И. Садовников. — М., 1958. — 80 с.
101. Сбітнєва Л. М. Розвиток системи музично-естетичного виховання дітей і молоді в Україні (друга половина ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец.13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки / Л. Сбітнєва – Київ, 2016.
102. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Педагогічна психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.
103. Сідлецька Т. І. Становлення і розвиток мистецької освіти в Україні [Текст] / Т. І. Сідлецька // Знання. Освіта. Освіченість : зб. матеріалів І Міжнар. наук.-практ. конф., 25-27 вересня 2012 р. - Вінниця : ВНТУ, 2012. - С. 112-114.
104. Словник української мови: в 11 томах. — Том 6, 1975. — С. 451.
105. Крижко В.В., Мамаєва І.О. Аксіологічний потенціал державного управління освітою. Навч.посібник. – К.: Освіта України, 2005. – 227 с.
106. Сольний спів: Програма для музичної школи (музичного відділення початкового спеціалізованого мистецького навчального закладу). Укладач Маруфенко О.В. – Суми: Сум ДПУ, 2007. – 20 с.
107. Стахевич О.Г. Основи вокальної педагогіки. Ч.1: Природно-наукові теорії сольного співу. Курс лекцій: Навч. пос. для студентів диригентсько-хорового факультету муз. та пед. вузів. – Х.-Суми: ХДАК–СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2002. – 92 с.

108. Стахевич О.Г. Сольний спів. Програма для дитячих музичних шкіл та шкіл мистецтв. - Суми: СДПУ, 2003. — 19 с.
109. Стріхар О.І. Дитяча хорова культура в контексті українського півного мистецтва XVII - XVIII ст.: автореф. дис... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / О.І. Стріхар ; Львів. нац. муз. акад. ім. М.В.Лисенка. — Л., 2009. — 19 с. — укр.
110. Стулова Г.П. Развитие детского голоса в процессе обучения пению / Г.П. Стулова. – М.: Прометей, 1992. – 118 с.
111. Танько Т. П. Формування національних цінностей студентської молоді засобами мистецтва [Електронний ресурс] / Т. П. Танько // Педагогіка та психологія. - 2011. - Вип. 40(3). - С. 58-65. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2011_40%283%29__12
112. Тевлина В. К. Вокально-хоровая работа // Музыкальное воспитание в школе: Вып. 15.—М.: Музыка, 1982. Стор. 24-32.
113. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей /Избранные труды в 2-х томах. /Борис Михайлович Теплов; ред. Н.С.Лейтес. - М.: Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. — М., 1947.
114. Типові навчальні плани початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів. Нормативний документ.
115. Токарева Н. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Н. М. Токарева, А. В. Шамне. – Київ, 2017 – 548 с.
116. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.
117. Тоцька Л. О. Методика формування умінь співу бельканто у процесі вокальної підготовки педагога-музиканта [Електронний ресурс] / Л. О. Тоцька // Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Серія : Педагогічні та історичні науки. - 2013. - Вип. 110. - С. 184-193. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2013_110_29.

118. Українська музична культура: Погляд крізь віки (Л. Корній у співавторстві з Б. Сютюю). — К.: Муз.Україна, 2014 — 590 с.
119. Українсько-англійський словник. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.cybermova.com/cgi-bin/oluaenpro.pl>
120. Ушакова І.М. Вікова психологія: курс лекцій / І.М. Ушакова. — Х.: НУЦЗУ, 2016. — 123 с.
121. Фадєєва М.А. Развитие музыкально-эстетической культуры подростка в условиях дополнительного образования. Автореф. дис. канд. пед. наук. / М.А. Фадєєва. — Саратов, 2000. — 18 с.
122. Філософія освіти : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / уклад.: В.О. Огнев'юк, О.М. Кузьменко. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. — 508 с.
123. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. — К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. — 528с.
124. Фурсенко Т. Аналіз сучасного стану позашкільної роботи з підлітками у сфері музики / Тетяна Фурсенко // Рідна школа. — 2007. — № 7/8. — С. 32-35.
125. Хилько М.Е. Возрастная психология / М.Е. Хилько, М.С. Ткачева. — М. : Высшее образование, 2008. — 216 с.
126. Хлебнікова Л.О. Методика хорового співу у початковій школі: Методичний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2006. — 216 с.
127. Цибуля Т.С. Генеза поняття «традиція» в сучасних культурологічних та естетичних концепціях // Т.С. Цибуля // Проблеми гуманітарних наук: наук. зап. Дрогобич. держ. пед. ун-ту. — Дрогобич, 1999. — вип. 3. — С. 115 — 124.
128. Цыпин Г.М. Психология музыкальной деятельности: Теория и практика. — М.: “Академия”, 2003, — 368 с.
129. Чен Дін. Формування вокальних навичок майбутнього вчителя музики на традиціях Китаю та України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец.

- 13.00.02 / Дін Чен ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013. – 20 с.
130. Черкасов В.Ф. Теорія і методика музичної освіти: [підручник] /Володимир Черкасов – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – 528 с.
131. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник : Близько 2500 термінів / Віктор Борисович Шапар . – Харків : Прапор, 2007 . – 640 с.
132. Шаповаленко І.В. Вікова психологія (Психологія розвитку та вікова психологія). - М.: Гардаріки. - 349 с., 2005
133. Шостак Г.В. Музика масових жанрів як фактор формування музичної культури підлітків. Автореф. дис. канд. пед. наук / Г.В. Шостак. – К., 1996. – 22 с.
134. Щолокова О. Категорія духовності у мистецькій освіті: компетентнісний аспект. [Електронний ресурс] / О. Щолокова // Естетика і етика педагогічної дії. - 2011. - Вип. 1. - С. 127-136. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2011_1_15
135. Юрко О.О. Вокальне виховання дітей та юнацтва в закладах загальної додаткової освіти. – Суми:, 2005. – 137 с.
136. Юрчук С. В. Робота над вокально-хоровими навичками [Текст]: метод. пос. / С. В. Юрчук; Хмельницький державний центр естетичного виховання учнівської молоді. – Хмельницький, 2011 – 22 с.
137. Юссон Р. Певческий голос. – М.: Музыка, 1974. – 262 с.
138. Юцевич Ю.Є. Музика. Словник-довідник. Тернопіль: Навч.книга – Богдан, 2003. – 352с., 77 нотних прикладів та малюнків.
139. Юцевич Ю.Є. Теорія і методика формування та розвитку співацького голосу: навч.-метод. посібник для викладачів і студентів мистецьких навчальних закладів, учителів шкіл різного типу / Ю.Є. Юцевич. – К.: ІЗМН, 1998. – 160 с.
140. Ятло Л. Специфіка співацької артикуляції і дикції в роботі з дитячим хором [Електронний ресурс] / Л. Ятло // Психолого-педагогічні проблеми

сільської школи. - 2008. - № 25. - С. 98-104. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2008_25_17.

141. Folkestad, G. (2006) 'Formal and informal learning situations or practices vs formal and informal ways of learning', /Folkestad, G. // *British Journal of Music Education*, 23(2), pp. 135–145. doi: 10.1017/S0265051706006887.
142. Arts Education Partnership, *Music Matters: How Music Education Helps Students Learn, Achieve, and Succeed*, Washington, D.C., September 2011. [Електронний ресурс] <http://www.aep-arts.org/wp-content/uploads/2012/08/Music-Matters-Final.pdf>.
143. Jean – Pauls Sart. *Critique de la zaison cialtctique*. Paris, 1960, с.107.
144. Laura Lewis Brown "The Benefits of Music Education". [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pbs.org/parents/education/music-arts/the-benefits-of-music-education/>
145. Wojciech M. Marchwica *Methods of the music popularization among children as the important factor of fighting against the McDonaldisation of global culture* / Wojciech M. Marchwica // *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі : науковий журнал / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; редкол.: Олексюк О.М. (наук. ред.), Хоружа Л.Л. (заст. наук. ред.), Бондаренко Л.А. (відп. секр.), Кевішас І. та ін. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. — 140 с. (с. 14-24).*

РОЗДІЛ 2

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

“Чистота співу – чистота життя”

Павло Муравський

2.1. Критерії та показники сформованості вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах

Необхідною умовою практичної перевірки положень, висунутих у теоретичній частині нашого дослідження, є педагогічна діагностика. Тому актуальним стає питання про розроблення критеріального апарату, який би забезпечив можливість об'єктивного оцінювання динаміки формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах.

Навчально-виховний процес у позашкільних навчальних мистецьких закладах є одним із засобів здійснення загальної художньо-естетичної освіти, (мета якої полягає у вихованні в учнів ціннісного ставлення до дійсності й мистецтва, розвитку свідомості й компетентності, здатності до самореалізації, потреби в духовному самовдосконаленні у процесі сприймання й інтерпретації творів мистецтва та практичної художньої діяльності [34]), загальної мистецької освіти (орієнтованої на здобуття загально-мистецьких, у тому числі виконавських компетентностей, задоволення потреб у творчому розвитку здобувача через активну мистецьку діяльність [24]) та початкової професійної (або спеціалізованої) мистецької освіти (спрямованої на здобуття відповідних виконавських та інших мистецько-освітніх компетентностей з метою продовження мистецької освіти на наступному освітньому рівні та здобуття мистецької професії). Важливе

функцію в цьому процесі виконують дисциплінам вокально-хорового циклу. Поряд із формуванням загальних і спеціальних музичних здібностей, музично-творчих знань, умінь та навичок, дисципліни вокально-хорового циклу покликані виховувати емоційно-ціннісне ставлення до музичного мистецтва та дійсності, розвивати стійкий музично-естетичного інтерес, формувати художній світогляд [62, с. 3].

Доцільно зазначити про важливість принципів у навчально-виховному процесі. У навчальному посібнику М. Фіцули “Педагогіка” [68] зазначено, що основними вимогами є принципи, які виходять із закономірностей і визначають загальне спрямування педагогічного процесу, його цілі, зміст і методику організації.

Принципи педагогічного процесу (лат. *principium*- основа, начало) – це система основних вимог до навчання і виховання, дотримання яких дає змогу ефективно вирішувати проблеми всебічного розвитку особистості.

Формулювання єдиних принципів цілісного педагогічного процесу не виключає специфіки навчання і виховання, оскільки кожен із принципів зумовлений своєрідністю змісту, форм і методів педагогічної діяльності.

Виокремлені в системі педагогічних принципів загальні принципи цілісного педагогічного процесу, ми адаптували їх до нашого дослідження і виокремили основні, до яких належать:

1. *Принцип позитивної емоційності.* Відображає вимогу організувати навчально-виховну роботу з метою всебічного інтелектуально-естетичного розвитку кожної дитини, підготовки її до участі в перебудові суспільства, до життя в демократичній правовій державі. Цільова спрямованість змісту, організації навчання і виховання сприяє формуванню цілісного наукового світогляду, національно-патріотичної самосвідомості, *емоційно-вольової сфери*, норм поведінки учнів. Проектуючи особистість школяра, педагог прагне до того, щоб зробити загальні цілі, завдання навчання і виховання власними цілями і завданнями кожного учня.

2. *Принцип систематичності та послідовності.* Реалізується він у різних формах планування (тематичне, поурочне) і написанні планів, що передбачає формування в учнів навичок раціональної організації навчальної діяльності, а також такої побудови виховного процесу, за якої кожний виховний захід є природним і логічним продовженням попередньої роботи, закріплює і розвиває досягнуте, піднімає виховання і розвиток на вищий рівень.

3. *Принцип національно-патріотичного виховання підлітків засобами вокально-хорового мистецтва.* Сприяє розвитку патріотичності та національного спрямування підлітків. Музичний фольклор, українські вокально-хорові традиції, календарно-обрядові пісні, сучасні про Україну – запорука сформованості патріотичності підлітків.

4. *Принцип врахування вікових особливостей підлітків.* Ґрунтується на основі індивідуального підходу до розвитку та змін голосу відповідно до мутаційного та пост мутаційного періодів.

5. *Принцип активізації музично-творчої діяльності.* Цей принцип відображає активну позицію підлітків стосовно концертно-виконавської діяльності та передбачає розвиток творчості засобами театралізації.

6. *Принцип імпровізаційності.* передбачає використання різних творчо-імпровізаційних завдань викладача в залежності від настою підліткового хорового колективу. “Музичне спілкування”.

7. *Принцип результативності.* Він сприяє формуванню свідомих, активних, самостійних і творчих людей. Ігнорування його в навчанні й вихованні породжує безініціативність, пасивність, байдужість. Забезпечує постійну роботу для покращення якості результату.

Педагогічні принципи вокально-хорового навчання виокремлюють низку положень, що зумовлюють удосконалення вокально-хорової компетентності, виконавської майстерності та вокально-хорових навичок підлітків: 1) охорони та дбайливого ставлення до голосів учнів підліткового віку (спів без напруження та крику, в зручній для учня-підлітка теситурі,

заборона співу та слухання музики під час хвороби); 2) періодичних обмежень у співі з підлітками в мутаційний період (спів відповідно теситурних можливостей, особлива обережність співу у цей період хлопчиків); 3) доступність і різноманітність творів хорового мистецтва (багатожанрового репертуару, що відповідає віковим та голосовим можливостям підлітків); 4) впровадження у процес вокально-хорового навчання підлітків елементів театрального і художнього мистецтва; 5) впровадження інтерактивних методів та мультимедійних технологій у навчальний та концертно-виконавський процес; 6) розвитку уваги, яка є провідним психологічним фактором підвищення ефективності вокально-хорового навчання; 7) розвитку слухових та виконавських навичок учнів.

Відповідно до завдань нашого дослідження для визначення рівнів сформованості вокально-хорових навичок підлітків необхідним є розроблення критеріїв та показників, які відображають сутнісну характеристику досліджуваного феномена. У словнику іншомовних слів визначено поняття *критерій* (від грец. – *засіб судження*) – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; ознака, взята за основу класифікації; мірило, мірка [60].

Для діагностування сформованості вокально-хорових навичок підлітків розроблено критеріальний апарат з урахуванням змістових характеристик структурних компонентів досліджуваного феномена.

Критерієм *емоційно-мотиваційного компонента* визначено ***ступінь сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва***, що значною мірою залежить від використання різножанрового музичного репертуару для слухання та виконання, зацікавленість концертно-виконавською діяльністю, збагачення музичного досвіду та розширення мистецького світогляду.

Показниками сформованості вокально-хорових навичок підлітків за критерієм ступеню сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва є:

- наявність інтересу до вокально-хорового навчання;

- прояв позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва;
- здатність до вияву емоційно-психологічного настрою у вокально-хоровій діяльності).

Ступінь оволодіння вокально-хоровими навичками, що є критерієм когнітивно-процесуального компонента, характеризується вокально-хоровою компетентністю та співочою виконавською майстерністю.

Показниками сформованості вокально-хорових навичок підлітків за критерієм ступеню оволодіння вокально-хоровими навичками є:

- наявність вокально-хорової компетентності;
- точність звукоутворення; чистота інтонування; володіння чіткою дикцією та ясною співацькою артикуляцією;
- уміння використання ансамблевого звучання в хорі;
- розкриття композиційної побудови твору).

Міра здатності підлітків до майстерного виконання вокально-хорових творів – визначено критерієм діяльно-виконавського компонента, що відображений в умінні точно емоційно-виразно передавати художній образ виконуваного твору, доповнюючи спів руховими та ритмічними імпровізаціями.

Показниками сформованості вокально-хорових навичок підлітків за критерієм міри здатності підлітків до майстерного виконання вокально-хорових творів є:

- уміння сценічного втілення художнього образу вокально-хорового твору;
- спроможність до емоційно-художньої виразності під час концертних виступів;
- прояв творчої активності у навчальній та концертно-виконавській діяльності).

Ступінь власного оцінювання виконання вокально-хорових творів є критерієм оцінювально-самостійного компонента та передбачає оцінювання

не лише власного голосу, а і голосу інших, уможлиблює розвиток музичного та вокального слуху.

Показниками вищезначеного критеріє є:

- здатність до правильного оцінювання якості звучання власного голосу та голосу інших (співставлення, порівняння, слуховий самоконтроль та самооцінка);
- інтерпретація та коригування виконання хорових творів; виявлення артистичних умінь).

Визначені компоненти досліджуваного феномена, відповідні критерії та показники відображені у таблиці 2.1:

Табл. 2.1

Компоненти	Критерії	Показники
Емоційно-мотиваційний	Ступінь сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва	<ul style="list-style-type: none"> – наявність інтересу до вокально-хорового навчання; – прояв позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва; – здатність до вияву емоційно-психологічного настрою у вокально-хоровій діяльності;
Когнітивно-процесуальний	Ступінь оволодіння вокально-хоровими навичками	<ul style="list-style-type: none"> – наявність вокально-хорової компетентності (співацька постава; володіння правильним співацьким диханням; точність звукоутворення (атака звука); чистота інтонування; володіння чіткою дикцією та ясною співацькою артикуляцією); – уміння використання ансамблевого звучання в

		<p>хорі(динамічна виразність; метро-ритмічна точність виконуваного твору);</p> <ul style="list-style-type: none"> – розкриття композиційної побудови твору (виразне фразування; яскрава передача образного змісту вокально-хорового твору);
Діяльнісно-виконавський	Міра здатності до професійного виконання вокально-хорових творів	<ul style="list-style-type: none"> – уміння сценічного втілення художнього образу вокально-хорового твору; – спроможність до емоційно-художньої виразності під час концертних виступів; – прояв творчої активності у навчальній та концертно-виконавській діяльності.
Оцінювально-самостійний	Ступінь власного оцінювання виконання вокально-хорових творів	<ul style="list-style-type: none"> – здатність до правильного оцінювання якості звучання власного голосу та голосу інших (співставлення, порівняння, слуховий самоконтроль та самооцінка); – інтерпретація та коригування виконання хорових творів; – виявлення артистичних умінь.

На основі визначених компонентів, критеріїв та показників досліджуваного феномену для подальшого дослідження нами буде розроблена методична модель формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах.

2.2 Модель формування вокально-хорових навичок підлітків у процесі вокально-хорового навчання в позашкільних навчальних закладах

Ефективність формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах залежить від правильної організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах художньо-естетичного спрямування (початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, мистецьких і музичних школах, центрах дитячої та юнацької творчості) та взаємодії усіх його складових, що потребує впровадження спеціально розробленої методики, в теоретичному проекті якої висвітлені складові процесу вокально-хорового навчання учнів, їхня ієрархічна підпорядкованість і ступінь взаємодії, а також педагогічні засади – принципи (через які реалізовано визначені нами наукові підходи), закономірності, педагогічні умови, форми, методи й засоби формування в учнів вокально-хорових навичок. З огляду на це, ми акцентуємо увагу на необхідності розроблення та обґрунтування моделі формування вокально-хорових навичок підлітків.

Попередньо-означені положення стали основою для розроблення педагогічної моделі формування вокально-хорових навичок підлітків, що передбачає визначення навчально-методичного забезпечення та оптимальної організації процесу навчальної і концертної діяльності підлітків в умовах позашкільних спеціалізованих мистецьких навчальних закладах за такими напрямками:

- мотивація до навчальної та виконавської вокально-хорової діяльності;
- активізація інтелектуального розвитку засобами вокально-хорового мистецтва;
- збагачення музичного досвіду та тезаурусу;

– забезпечення високої вокально-хорової майстерності та формування вокально-хорових навичок підлітків у процесі хорових занять, репетицій та концертних виступів.

Застосування *методу педагогічного моделювання* дало змогу розробити модель методики формування вокально-хорових навичок підлітків, яка ґрунтується на аксіологічному, компетентнісному і праксеологічному підходах й орієнтована на:

– розвиток індивідуальних вокально-хорових навичок (співацька постава, співацьке дихання, атака співацького звуку, звуковедення, дикція, артикуляція, темброве забарвлення голосу тощо);

– формування музично-слухових уявлень (розвинений внутрішній слух, ладове чуття, мелодичний і гармонічний слух, координація слуху й голосу);

– розвиток навичок сольфеджування (спроможність читати нотний текст своєї ансамблевої або хорової партії та вірно його інтонувати голосом з назвою нот);

– опанування навичок ансамблевого й хорового співу (здатність до унісонного та багатоголосного співу, чистота інтонування в акордах, метро-ритмічна синхронність, однакове темброве забарвлення голосів у партії, ансамблева дикція та артикуляція, збалансованість звучання ансамблевих або хорових партій);

– розуміння диригентського жесту (ауфтакту, різних метричних схем, штрихів, динамічних відтінків);

– засвоєння музично-історичних і музично-теоретичних знань (відчуття епохи, авторського стилю, форми й жанру музичного твору);

– стимулювання художньо-образного мислення засобами мультимедійних технологій;

– формування естетичного смаку, ціннісних орієнтацій, духовності й толерантності на високохудожніх творах класичної і сучасної хорової музики;

– збагачення музично-виконавського досвіду та формування сценічної культури підлітків.

Метою упровадження розробленої нами методики є формування вокально-хорових навичок підлітків, тож і визначено її *завдання*: удосконалити навчально-виховний процес із вокально-хорової підготовки підлітків у позашкільних навчальних закладах відповідно до визначеної структури вокально-хорових навичок як складової вокально-хорових компетенцій.

Експериментальна модель формування вокально-хорових навичок підлітків у процесі навчання в позашкільних навчальних закладах передбачає послідовне дотримання таких дидактичних *принципів*: наочність, систематичність і послідовність, цілісність і єдність колективного навчання, принцип зв'язку навчання з життям, активність суб'єкта навчальної діяльності, принцип урахування вікових та етнопсихологічних особливостей підлітків.

Вокально-хорова діяльність як один із видів музичної діяльності, реалізується через різноманітні форми: слухання, пізнання, оцінювання, споглядання, композиторство, виконання, уявлення, запам'ятовування, мислення, відтворення почутого, асоціативна музична діяльність, осягнення тощо.

Важливим аспектом залучення підлітків до вокально-хорової діяльності є інтерес до музичного та хорового мистецтва в процесі навчальної та концертної діяльності.

Головними чинниками інтересу підлітків до навчальної і концертної вокально-хорової діяльності ми визначили:

- ступінь позитивної емоційної реакції (на музику і конкретний хоровий твір);
- мотиви, зумовлені особистими нахилами до конкретного виду музичної діяльності, музикознавчого тезаурусу, жанру та форми;
- мотиви, джерелом яких є почута музика у живому виконанні співаків, хорових колективів на концертах або у записах;

– мотиваційні фази навчального та поза навчального хорового процесу.

Для вдосконалення досліджуваного процесу ми визначили *педагогічні засади* ефективної роботи з підлітками, *педагогічні умови, форми, методи й засоби* формування вокально-хорових навичок підлітків.

Оскільки, процес формування вокально-хорових навичок учнів підліткового віку в позашкільних навчальних закладах характеризується динамічністю й насиченістю, імпровізаційністю, активним спілкуванням, зіткненням суджень і вражень тощо, то його складність полягає в тому, що педагогічні впливи мають бути доцільними та індивідуальними, враховувати індивідуальні можливості кожного учня і числення фактори, які зумовлюють поведінку та характер діяльності підлітків. Ефективність формування виконавських умінь залежить від науково обґрунтованих педагогічних умов та сформульованих принципів, яких дотримуються у практиці вокально-хорового навчання підлітків.

Формування вокально-хорових навичок підлітків у процесі вокального навчання буде ефективним за визначення та реалізації наступних педагогічних умов.

Під педагогічними умовами процесу формування вокально-хорових навичок підлітків розуміють спеціально створені обставини, необхідні й достатні для ефективного проходження вказаного процесу (Г. Падалка [55]).

Педагогічними умовами, які сприятимуть ефективному формуванню вокально-хорових навичок учнів підліткового віку, ми визначили:

– *створення позитивно-мотиваційної та творчої атмосфери хорових занять.* Взаємодовіра, взаєморозуміння та взаємоповага, толерантність, некритичне ставлення до особистості підліткового віку, мотиваційна спрямованість на професійні та соціально-комунікативні якості вокально-хорового навчання, підтримка та розуміння у спілкуванні, обговоренні та навчанні, зацікавлення педагога до удосконалення вокально-хорової майстерності підлітків різноманітними формами та методами роботи,

розширення музичного тезаурусу, виконання хорових творів народних, композиторів світової класики, українських, джазових та якісно-сучасних пісень, заохочення підлітків до хорових занять та концертної діяльності;

– *забезпечення систематичності та інтегративності хорового навчання підлітків у єдності з постійним спонуканням його до самоконтролю та самооцінки.* Педагогічна умова забезпечує поєднання чинників зовнішнього впливу на вокально-хоровий розвиток учнів із активізацією внутрішніх резервів саморозвитку та стимулювання мистецько-оцінювальної діяльності учня. Розвиток уяви, творчого мислення, самоконтролю та самопідготовки в процесі вокально-хорового навчання формуються в процесі систематичних занять хоровим співом, як і вокально-хорові навички;

– *Підтримка творчої ініціативності, самостійності, індивідуальності та креативності* забезпечує особистісне мистецьке зростання підлітків, розкриває їх потенційні можливості, спонукає до підвищення самоосвіти та прояву власного “Я” у творчій діяльності, актуалізує особистісно-ціннісне ставлення до якісного виконання вокально-хорових творів. Впровадження інтерактивного навчання. Вирішальне значення у здійсненні вказаної умови має матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, а саме: наявність класної аудиторії для занять хоровим співом з відповідною акустикою та добре налагодженим фортепіано, камертоном, відеотекою, ІКТ, on-line підтримкою, аудіо - та СД - записами виступів видатних українських, народних, вітчизняних, відомих зарубіжних співаків й дитячих професійних хорових колективів, солістів. Важливим у цій умові є інструментальне та вокальне виконання вчителем художнього хорового твору (майстерно-професійний показ) для більшого залучення учнів підліткового віку та їхньої зацікавленості музикою і вокально-хоровою діяльністю, а також розкриття та підтримка креативності підлітків створенням ними мультимедійних презентацій, тематичних публікацій, аранжувань;

– *Сприяння розширенню музичного досвіду та творчого потенціалу підлітків* забезпечує активізацію сфери емоційних вражень учнів, інтелектуального розвитку та набуття вокально-хорової виконавської майстерності. Поглиблення обізнаності в хоровому репертуарі, що зумовлюються використанням індивідуального та групового підходів для забезпечення цілісності вокально-хорового навчання підлітків у позашкільних спеціалізованих мистецьких навчальних закладах. Дотримання цієї умови сприяє ознайомленню учнів із вокально-педагогічним репертуаром, який відповідає вокально-технічному та художньо-виконавському рівням учня. При цьому важливо зберегти у підлітків безпосередність дитячого сприйняття, щирість реакції на виконувану вокально-хорову музику. Всебічна обізнаність у хоровому репертуарі підкреслюється педагогічним впливом вчителя, що використовує в своїй роботі індивідуальний підхід до кожного учня, а також безпосередній вплив хорового мистецтва через відвідування виступів вірцевих хорових колективів, вокально-хорових ансамблів, концертів інструментальної, симфонічної, хорової, академічної, класичної, народної та джазової музики.

– *постійна спрямованість учнів на оприлюднення результатів вокально-хорової роботи.* Педагогічна умова створює найбільш надійний шлях, який дає змогу уникнути учневі серйозних душевних хвилювань, це – постійна спрямованість на прилюдний виступ, створення в класі необхідного облаштування з урахуванням завдань, які учень вирішує на сцені. Оволодіння сценічною культурою та правилами поведінки на сцені. Постійна спрямованість вокально-хорового навчання на оприлюднення якісного художньо-естетичного хорового виконання під час концертних, конкурсних показових виступів. Ця умова є спрямовальним засобом навчальної вокально-хорової діяльності задля забезпечення високого рівня майстерності виконання хорових творів, що сприяє удосконаленню вокально-хорових навичок учнів підліткового віку.

Вказані умови комплексно охоплюють процес формування вокально-хорових навичок підлітків. Невиконання однієї з них негативно впливатиме на навчально-виховний процес в позашкільних навчальних закладах.

Розробляючи послідовну системність, зазначимо, що формування вокально-хорових навичок підлітків буде успішним за умови гігієни та охорони співацького голосу. Дані питання постійно розглядалися у наукових працях відомих вокальних педагогів (В. Антонюк, Н. Гребенюк, Р. Гіммельфарб, І. Левідов, Д. Локшин, Є. Малініна та ін.), зарубіжних (J. Austoker, J. Brett, M. Munafo, R. Webster) та українських (М. Гордійчук, О. Маруфенко, А. Менабені, О. Прядко, Г. Стасько, Л. Тоцька, В. Черкасов, Ю. Юцевич та ін.). Науково-дослідна робота з охорони дитячого голосу почалась у 30-х роках ХХ сторіччя, коли вокальні педагоги і фоніатри прагнули, з одного боку, вивчити природу дитячого і юнацького голосу об'єктивними лабораторними методами (пнеймографії, стробоскопії, ларингоскопії), а з іншого – розробити методи його охорони. Поступово дослідники дійшли висновку, що систематичне навчання вокалу і є, по суті, охороною дитячого голосу. Це послужило поштовхом для сумісної роботи і досліджень теоретиків-фоніатрів і педагогів практиків. Зближення педагогів-практиків з представниками наукової педагогіки дозволило з'ясувати, що розвиток дитячого голосу – досить складний соціально-біолого-фізіологічний процес, успішне пізнання якого може бути досягнуто при умові його комплексного вивчення представниками цілого ряду наук, зацікавлених у вивченні притаманній тільки людині співочій функції.

Дослідження показали, що патологічні зміни в голосовому апараті виникають у тих дітей, які не дотримуються режиму вокальних та хорових занять, співають під час простудного стану, не піддаються систематичному фоніатричному контролю; виконують тяжкі вокальні вправи за допомогою форсованого голосоутворення; не маючи належної вокально-технічної підготовки для вірної координації дихання, голосоутворення, резонації, артикуляції, виконують музичні твори, що не відповідають діапазону

дитячого голосу і визивають втому і реактивні процеси в голосовому апараті; не мають достатньо розвиненого музичного слуху.

Аналіз наукових робіт стосовно зазначеної проблеми дозволив виокремити поради, які надають науковці вокальним педагогам, а саме: - в процесі вокальної підготовки необхідно звертати увагу на особливу крихкість голосового апарату учнів, особливості роботи з підлітками під час мутації і не допускати сильну звучність співу; частіше перевіряти голос кожного учня; проводити бесіди про обережний спів під час мутації; проводити постійну роботу з учнями відносно максимально дбайливого ставлення до власного голосу; у школах мистецтв та ЦДЮТ проводити методичні рекомендації для викладачів та учнів з основ фізіології і анатомії голосового апарату, а також гігієни співочого голосу.

На основі проведеного аналізу праць учених, науковців, педагогів про вікові, голосові особливості та можливості учнів підліткового віку, нами було розроблено методичні рекомендації для викладачів вокально-хорових дисциплін позашкільних навчальних закладах по роботі над вокально-хоровими навичками підлітків у мутаційний період на хорових заняттях.

Отже, після прослуховування керівником хорового колективу учнів старшого віку, виокремивши у них ознаки мутації (зміни голосу), викладач має дотримуватись *правил вокально-хорової роботи* з підлітками, а саме:

- 1) постійно, прослуховуванням, спостерігати за голосами підлітків;
- 2) обмежувати частково або повністю спів у разі різкої зміни голосу;
- 3) дотримуватись правил охорони голосу під час мутації:
- 4) не кричати; не форсувати звук; вживати тільки теплі напої, берегти голосові зв'язки, не напружувати голос; під час хвороби навіть не слухати музики, тому що голосові зв'язки автоматично змикаються та розмикаються;
- 5) транспонувати музичні твори відповідно голосових можливостей підлітків;

б) розвивати тембральні якості голосів різножанровими вокально-хоровими творами (духовними, класичними, народними, джазовими та сучасними);

7) розвивати та правильно формувати вокальне вібрато для яскравості та неординарності звучання голосів у хорі;

8) працювати над чистотою унісонного звучання (“чистота співу – чистота життя” (П. Муравський);

9) систематично використовувати спів *a-capella* в роботі з підлітками;

10) послідовно виконувати вправи для розвитку вокально-хорових навичок – спів мурмурандо із закритими устами на одному, потім на двох, і на трьох звуках; спів голосних з округленням, частковим зведенням куточків губ; спів вправ та поспівок з використанням фрагментів з українських народних пісень; виконання вправ різноманітними штрихами; виконання вправ на гнучкість і контрастність динамічних відтінків);

11) упроваджувати нові форми, інтерактивні та інноваційні методи, мультимедійні засоби для роботи з учнями підліткового віку;

12) поступово й обережно розвивати голосові можливості діапазону, не перенапружувати голосові зв'язки складними вправами та нагромадженням неосяжним вокально-хоровим репертуаром;

13) проводити бесіди, поради та опитування стосовно самопочуття, слухання музики, вокально-хорового репертуару;

14) систематично та раціонально займатися концертною діяльністю;

15) використовувати аудіо, відео, Інтернет – методи у вокально-хоровій роботі з підлітками;

16) систематично відвідувати різножанрові концерти, фестивалі, музичні та театральні вистави;

17) розвивати позитивне емоційне ставлення до хорових занять та вокально-хорового мистецтва;

18) розвивати музичний, вокальний слух, слухові, м'язові та вібраційні відчуття;

19) використовувати у хоровому класі метод проєктів, пізнавально-дидактичних завдань для творчої активності та креативності підлітків;

20) проводити або брати участь у різноманітних концертах та фестивалях щомісяця;

21) ставити музично-літературні вистави, театральні постановки, опери, оперетти, тематичні концерти;

Доречно зазначити, що викладачі вокально-хорових дисциплін повинні вміло користуватися своїми голосовими можливостями та безпосередньо впливати на якісне володіння мовними і звуковими властивостями голосу. Співацький голос учителя – це еталон для учнів.

Різноманітність та різножанровість вокально-хорового репертуару має значущість для формування художньо-естетичної культури підлітків. Як ми вже зазначали про доцільність використання кращих зразків хорових творів світових, класичних та сучасних композиторів, ще раз підкреслимо та прогнозуємо, що суттєвий рівень знань, умінь та вокально-хорових навичок підвищиться за умови співу пісень не тільки класичних, народних, джазових, сучасних, а і духовних. Вони містять у собі незбагненний потенціал високоморальних, інтелектуально-розумових, патріотичних та духовних цінностей, що досить актуально у наш час задля збереження та примноження здобутків вокального та хорового мистецтва у роботі з підлітками. У практиці музичного навчання досить часто зустрічається термін “шкільний пісенний репертуар”. Науковці наголошують на тому, що репертуар для дітей підліткового віку має бути педагогічно спрямованим. Недостатність такого репертуару може перешкоджати правильному та якісному вокальнохоровому розвитку підлітків, голоси яких знаходяться у стані мутації. Використання складного, непосильного для дітей репертуару без урахування їх віку (постановка опер для дорослих самими дітьми), викликає форсування голосів, призводить до масового їх псування. Крім того, у науковій літературі неодноразово наголошується на тому, що учні старшого шкільного віку часто захоплюються непосильним і малохудожнім репертуаром, що в свою

призводить до спотворення музичного смаку, художньої обмеженості та виконавської недосконалості. Разом із тим, педагогічна спрямованість репертуару полягає не тільки в його художності, але і в низці суто вокальних вимог, а саме: зручності для вікового діапазону тональності, вокальної мелодичної лінії; відповідності складності акомпанементу; побудові динамічної кульмінації на доступних звуках і в зручній голосовій теситурі.

Формування вокально-хорових навичок є необхідним та важливим аспектом у вихованні якісної та професійної вокально-хорової культури підлітків в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах. Репертуар хорового колективу повинен містити всі жанри, стилі вокально-хорового мистецтва і виконанням не тільки українських народних, класичних, а і джазових та сучасних аранжувань багатоголосних пісень у вокально-хоровій роботі в позаурочній діяльності, що впливає на розвиток емоційно-вольової культури, художньо-естетичного смаку підлітків. Саме у цей дуже тендітний підлітковий період життя, через який проходять усі, кожному підлітку необхідна увага, спілкування, розуміння.

Ураховуючи безмежно великий репертуар для вокально-хорового навчання в школах мистецтв задля збагачення музичного досвіду, слід залучати у хорову роботу з учнями-підлітками багато українських народних, класичних, джазових та сучасних пісень, які необхідно і важливо використовувати у вокальній та хоровій роботі з учнями в позашкільних навчальних закладах. Це народні, класичні, джазові та сучасні пісні, обробки українських народних пісень, пісні відомих українських композиторів: О. Білаша, В. Івасюка, Є. Козака, А. Кос-Анатольського, О. Кошиця, М. Леонтовича, П. Майбороди, К. Стеценка, А. Філіпенка, І. Шамо, В. Шаповаленка, І. Кириліної, Л. Дичко, Л. Горової, Ю. Шевченка, Ж. Колодуб, Б. Фільц, О. Злотника, Н. Май. Українські пісні з репертуару І. Козловського, Н. Матвієнко, Т. Петриненка та ін.

Розглядаючи окремо кожний вид вокального репертуару можна відзначити, що своєрідною школою вправності для формування вокально-

хорових навичок підлітків є українська народна пісня, духовні твори, класичні та джазові, які є зразком художньої цілісності поетичного змісту та його музичного втілення і потребує камерного виконання; народна пісенна творчість, з її широким диханням, наспівністю, поліфонією; твори а capella, написані в інтонаціях національного епосу, широко, розспівано, лаконічно і дуже природно; оригінальні обробки пісень багатьох народів, головним чином ліричного або жвавого характеру, самої різнопланової фактури й різного колориту.

Розрізняючи музичний фольклор як сукупність відтворюваних голосом або на музичних інструментах мелодій чи інших звукових комплексів, які утримуються в пам'яті їхніх носіїв – українського народу – і з давніх часів живлять усну традицію через їх передавання від покоління до покоління, дослідники виділяють три його складові: вокальну (мелодії відтворюються тільки голосом), інструментальну (для музикування використовуються один або кілька інструментів), вокально-інструментальну (під час музикування задіяні як голос, так і музичні інструменти).

Аналізуючи взаємозв'язок закономірностей і принципів формування виконавських умінь підлітків у процесі вокального навчання, необхідно враховувати, що кожен принцип впливає не лише з тієї закономірності, з якою безпосередньо пов'язаний, а й із багатьох інших (попередніх і наступних). Слід зазначити, що в названих принципах відбиті не лише дидактичні й виховні, а й психологічні та музикознавчі закономірності. Опора на закономірності й принципи мистецького навчання дасть вчителям можливість визначити загальні орієнтири для науково обґрунтованого спрямування вокального навчання, педагогічно-доцільного та ефективного протікання процесу формування виконавських умінь підлітків.

Означені принципи вокального навчання підлітків, на нашу думку, сприятимуть оптимізації навчально-виховного процесу формування вокально-хорових навичок у процесі їх вокальної та хорової підготовки.

Ефективність формування вокально-виконавських умінь учнів підліткового віку залежить від використаних *методів навчання*, які використовує педагог у хоровому класі. На наш погляд, найбільш ефективними є такі: *традиційно-базові* (навчальні – музично-теоретичні дисципліни, сольний спів, хоровий спів (спів народних, класичних, академічних, джазових, сучасних вокально-хорових творів), музичний фольклор, ансамбль); *словесні* (бесіди, пояснення); *наочні* (демонстраційні), *практичні* (робота над вокально-хоровими навичками, репетиції, концертно-виконавська діяльність, участь у академічних концертах, фестивалях, конкурсах); *мотиваційні* (спонукальні, творчі завдання, дидактичні ігри, евристичні); *інтерактивні* (метод проектів, створення портфоліо проектів, аудіо-метод, відео-метод, Internet-метод, On-line метод (Skype, Face-time); *ігрові* (творчі завдання, театралізація, театральні постановки опер, оперет); *імпровізаційні*: вокальні, вокально-хорові, рухові комбінації та ін.; *рефлексивні* (самооцінка, самозвіти); *розвивально-виховні* (слухання різножанрової музики, відвідування концертів, музичних вистав, театрів, філармонії, музичних вечорів, фестивалів, конкурсів). Зазначені методи сприятимуть послідовному проведенню педагогічної роботи з формування вокально-хорових навичок підлітків в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах. Розкриємо значення та ефективність кожного методу навчання в системі навчання і виховання підростаючого покоління в позашкільних навчальних закладах художньо-естетичного спрямування з метою їх застосування у процесі формування вокально-хорових навичок підлітків.

Традиційно-базові ми поділяємо на *навчальні, словесні, наочні та практичні методи*. *Навчальні*. Навчання учнів підліткового віку у позашкільних навчальних закладах художньо-естетичного спрямування (школи мистецтв, музичні школи) проводиться за спеціальними програмами та Типовими навчальними планами. *Музично-теоретичні дисципліни* є потужною ланкою спеціалізованої початкової мистецької освіти. Сольфеджіо

і теорія музики – основа музичної культури, без них неможливий подальший розвиток учнів у музично-естетичному напрямку. Знання про композиторів, історичні стилі й епохи музичного мистецтва та всього, що стосується музики, – це музична література.

Хоровий спів є обов'язковим для всіх учнів, що навчаються в школах мистецтв. Групи по 8 – 15 осіб формуються відповідно до класів, у яких навчаються учні. Старша група хору – це учні 4 – 8 класів в залежності від років навчання (6 – 8 років навчання). Хорові заняття проводяться 2 – 3 рази на тиждень по 2 академічні години, і перед концертними виступами – 2-3 репетиції по 1 – 2 години. Сольфеджіо і музична література – один раз на тиждень 2 академічні години.

Сольний спів у школах музичних та мистецтв – поділяється на академічний, народний, джазовий та сучасний. В залежності від голосових і вікових можливостей учнів, їх нахилів, вільного вибору, викладач повинен володіти всіма видами співу, щоб навчити цього учнів. Проте, наші дослідження показали суттєвий недолік того, що не всі викладачі мають високу мистецьку підготовку у сфері вокального і хорового мистецтва та викладають недостатньо якісно, оскільки: 1) використовують найпростіший спосіб – користуються тільки талантом учня, не прикладаючи багато зусиль на навчання учнів до дійсно високої вокальної майстерності; 2) володіють тільки одним видом співу (або академічним, або народним, або джазовим, або сучасним естрадним); 3) Не використовують новітні мультимедійні засоби навчання. На нашу думку, якщо викладач володіє всіма різними видами співу та ними користується в процесі навчання учнів підліткового віку, то завдяки великій праці, учні досягнуть кращих результатів у сфері музичного мистецтва. Від правильного навчання співу залежить якість хору всієї школи музичної або мистецтв.

Також у деяких школах, зокрема в Калинівській дитячій школі мистецтв Васильківського району, існує вибір додаткового навчання, таких, як *музичний фольклор*, де учні не тільки співають українські народні і сучасні

пісні, колядки, щедрівки, веснянки, родинно-побутові, жартівливі та ліричні, а й створюють тематичні музично-хореографічні композиції з використанням театрального українського дійства. Синкретизм різних видів мистецтва відіграє важливу роль у розвитку професійної музичної освіти підлітків, є якісною основою художньо-естетичного спрямування, інтелектуально-творчого розвитку, українського навчання та національно-патріотичного виховання.

Гра на музичному інструменті – це основний вид індивідуального навчання, вибір учнем музичного інструменту для навчання, основний предмет – спеціальність. Від успішності навчання гри на вибраному учнем інструменті (фортепіано, духові, ударні, скрипка, гітара та ін.) залежить творчий та професійний розвиток учня. Використання інструменту на хорових заняттях надасть можливість учням виконувати творчі завдання (виконувати і вчити власну хорову партію на інструменті; створювати мелодії до віршів; придумувати власні пісні та музичні композиції; створювати власний гурт або вокально-інструментальний ансамбль та багато ін.).

Власне, *ансамбль* може бути як вокальний, так і інструментальний, в залежності від кількості учнів та їхньої згуртованості. Це залежить від позашкільного навчального закладу художньо-естетичного музичного спрямування, підтримки адміністрації та творчо-професійного рівня викладача, що буде підтримувати та розвивати ансамблеві навички учнів.

Словесні методи – це бесіди про музику, композиторів, хорове мистецтво та про все, що стосується музичного життя, спілкування про музикотерапію, музико сприйняття, позитивне емоційне піднесення у спілкуванні та багато ін.

Наочні методи (демонстраційні), окрім ілюстрацій художніх картин, портретів композиторів, відеозаписів виступів професійних світових і вітчизняних музичних виконавців та хорових колективів, прогнозують прогресивний розвиток вокально-хорових навичок показом та виконанням

безпосередньо вчителем. Навички формуються завдяки показу та вправляння, тобто через багаторазове повторення, показ та удосконалення її. Так, наприклад, навичка співочої постави, формується показовим прикладом вчителя правильної постави зі словесним поясненням та усвідомленням дії, повторенням учнями або індивідуально кожним учнем за вчителем, коригування та подальше вправляння, виправлення помилок вчителем, усвідомлення неточностей учнями, наголошення вчителя на правильності та точності виконання спеціальної дії – співацької постави. Систематичне вправляння навички на хорових заняттях та репетиціях, постійне наголошення про точність та правильність виконання спеціальних завдань для формування вокально-хорових навичок – основне завдання викладача, що забезпечить високий рівень знань, професійність умінь, високу майстерність виконання художнього музичного твору підлітками, чисте інтонування, ансамблеве звучання та точність виконання композиційного змісту твору.

У підлітків користуються авторитетом ті викладачі, котрі у навчальній та концертній діяльності показують власний приклад виконання музичних творів – виступають, професійно виконуючи або вокальний або інструментальний твір, надаючи учням в живу переконалися, що це найкраще відображення музичної виконавської дійсності. Ніщо так не може справити враження на підлітків як бездоганне володіння голосом, слухом та навичками вчителем. Викладач – це взірць творчості, креативності, толерантності та естетичності. Вершиною майстерності вчителя є поєднання свого індивідуального співу з власним високохудожнім виконанням інструментального супроводу або чистотою інтонування, тембровим забарвленням, гнучкістю динаміки і голосовим вібрато при виконанні творів *a-cappella*.

Практичні методи у вокально-хоровому навчання – це постійна, систематична *концертно-виконавська діяльність*, що передбачає не тільки участь в академічних концертах школи, а і в концертах селища, міста,

району, області, виступи на музичних, фольклорних, хорових фестивалях, конкурсах. *Практичні методи* охоплюють:

роботу над вокально-хоровими навичками. Спів вправ, поспівок, уривків народних пісень. Робота над вокально-хоровими творами (розучування, вивчення, художньо-виразне виконання хорових творів);

репетиції, що передбачають проведення перед концертними виступами об'єднання колективних хорових груп (молодшої та старшої підліткової вікових груп хору), удосконалення хорової звучності та яскравості динамічної палітри хорового твору; сценічної культури, наголошення на правилах поведінки на сцені під час виступів.

концертно-виконавська діяльність найбільш уподобана підлітками, так як уможливорює розвиток їхньої самооцінки та піднесеності під час виступів. Саме концертна діяльність допомагає подолати труднощі підлітків емоційних та душевних хвилювань. Чим частіше підлітки виступають, тим у подальшому легше сприймають реакцію публіки, оцінювання викладачів та виконують всі зауваження. Участь у академічних концертах, фестивалях, конкурсах підсилюють креативність підлітків та спрямовують їх творчий потенціал на розкриття талантів у вокально-хоровому мистецтві.

Мотиваційні методи (спонукальні, творчі завдання, дидактичні ігри, евристичні) досить багатогранні та не мають обмежень. Вчитель мусить бути не тільки професійно-толерантним, компетентним, а і надихаючим, творчою особистістю, володіючи всіма активними, інтерактивними методами для розвитку мотивації навчання учнів. Спілкування, анкетування та опитування надають учителю можливість визначити основні мотиваційні методи та використовувати їх для подальшої роботи з урахуванням вікових особливостей. Художньо-естетичне спрямування повинно бути в основі мотивації. Музика – суттєва сила життя, мистецтво, що надає розуміння, надихає, лікує та примножує культурно-естетичні й інтелектуальні здобутки особистості. Справжній учитель перебуває в постійному життєво-викладацькому пошуку. Цьому сприяють: 1) різноманітність вокально-

хорового репертуару; 2) пошук корисної потрібної інформації; 3) постійне навчання в житті для удосконалення своїх можливостей і компетентностей; 4) систематичне читання музично-пізнавальної, літературної, мистецької літератури; 5) удосконалення професійних знань, умінь і навичок тощо.

Спонукальні та творчі завдання у вокально-хоровому мистецтві є запорукою успішного навчання та виховання, сприяють розвитку креативного мислення підлітків, розкривають їхній потенціал для професійного ствердження у музично-освітньому просторі. Вони забезпечують проведення викладачем *уроків-експромтів*, тобто творчих креативних уроків – найцікавіших, змістовних та різнопланових. Здебільшого, він надає більше можливостей учням розвиватися у творчо-музичному напрямку, створювати, моделювати, використовувати у навчанні та життєвому розвитку полімистецькі та різножанрові творчі здобутки.

Дидактичні ігри надають ширші можливості для розвитку та формування вокально-хорових навичок підлітків. Музично-дидактичні ігри досить актуальні і у підлітковому віці, адже розвивають, формують та удосконалюють знання, уміння та навички у всебічному та мистецькому спрямуванні.

Евристичні – активізація творчого мислення, уяви, адже “уява є важливішою за знання, бо знання мають межі” (А. Ейнштейн). Сприйняття та усвідомлення музичних творів мають вплив на підсвідомість, на позитивно-емоційне піднесення, на інтелект, пам’ять, мислення. Створення проблемно-пізнавальних пошукових завдань вчителем для учнів розширить їхні можливості та знання, підвищать успішність, удосконалять навички. Слід також зауважити, що вокальні методи теж необхідні, які ґрунтуються на якісному володінні голосом, співацькими навичками дихання, дикції, артикуляції, звуковедення, округлення звуку.

Інтерактивний метод передбачає інтерактивну модель навчання і є основою сучасного навчально-виховного процесу в усіх позашкільних навчальних закладах (школах музичних та мистецтв). Стрімкий розвиток

науки і техніки сьогодення дає змогу змінювати підходи до навчання та більше розвивати успішність учнів, розширювати та поглиблювати знання, покращувати уміння, удосконалювати навички. Сучасні мультимедійні технології – персональний комп'ютер, ноутбук, нетбук, мультимедійна дошка з відповідними інтерактивними програмами, спеціальні програми для музичного навчання, що впроваджуються у навчальний процес мистецьких навчальних закладів та відіграють важливу роль у всебічному, інтелектуальному, гармонійному розвитку особистості. У сучасній школі музичній та мистецькій є велика та гостра необхідність зміни *пасивної* моделі навчання на *активну*, з упровадженням мультимедійних технологій навчання. Це і презентації, і відео або аудіо сприйняття учнями інформації, інтернет-пошуковий та проведення on-line уроків, майстер-класів, концертів, а головне – спілкування між вчителем та учнями задля досягнення мети навчання – навчити. Формування навичок є і буде успішним з використанням мультимедійних технологій. Створення проблемно-пошукових ситуацій, спрямованих на розвиток, навчання та виховання учнів, є значущим впливом на розумовий розвиток особистості.

Аналіз методологічних положень надав підстави виокремити метод сучасного навчання. **Метод проектів** – це засіб ефективного та якісного навчання. Метод проектів не є принципово новим у світовій педагогіці. Він застосовувався як у вітчизняній дидактиці, так і в закордонній. У 20-ті роки ХХ ст. була розроблена проектна система навчання (Д. Дьюї, В. Кілпатрик), за якої учні безпосередньо включались у практичну діяльність, опановували теоретичні знання, необхідні для вирішення конкретного завдання. Метод проектів — метод пошуку, організація процесу навчання, за якою учні набувають знань та вмінь у ході планування й виконання практичних завдань — проектів, що поступово ускладнюються. Прихильником методу проектів був С. Шацький, який визначив його основні елементи: реальний досвід дитини, який має виявити педагог; організований учителем

досвід; зіткнення учнівського досвіду з накопиченим людським досвідом (готові знання); вправи, які дають дитині нові навички. У 60-ті рр. ХХ ст. метод проектів поширився в зарубіжній школі (США, Великобританія, Ізраїль, Франція). У сучасній національній школі він розглядається як доцільний компонент системи освіти, ефективна педагогічна технологія (має чітку послідовність запланованих операцій та дій, логічний ланцюжок їх виконання). Метою методу є стимулювання інтересів, пізнавальної активності учнів через організацію пошукової самостійної діяльності, постановку проблем, які передбачають володіння певною системою знань, умінь та їх використання на практиці [13, с. 335].

В українській школі ці ідеї активно розвивалися та впроваджувалися у навчання такими українськими педагогами, як А. Макаренко, С. Русова, Г. Ващенко. Вважається, що термін “проект” у педагогічному сенсі вперше вжив в 1908 році Д. Снезден. У 1911 році американське Бюро виховання узаконило термін “метод проектів”, а в 1919 році Центральне шкільне відомство надрукувало особливий листок “Проектний метод у справі освіти”, визнавши його методом навчання. Дехто з дослідників пов’язує виникнення методу проектів з ім’ям американського педагога Е. Паркхерста. Він розроблявся з 1919 року в місті Дальтон, і тому був відомий під назвою “Дальтон-план”. Його метою була індивідуалізація процесу навчання, яка б давали можливість дитині навчатись у найбільш зручному для неї режимі. Українська дидактика в останні роки розширила кількісно напрацювання з організації проектної діяльності в школі. Над цим питанням працюють такі українські вчені та педагоги як І. Єрмаков, Г. Сазоненко, О. Онопрієнко та ін. їх працю сприяють впровадженню методу проектів у практику. Отже, досить часто не потрібно вигадувати нічого нового, досить згадати про те, що вже використовувалось раніше, і використати у своїй практиці” [35].

Використання інформаційно-комунікаційних технологій та мультимедійних засобів навчання на уроках вокально-хорового мистецтва

розкривають набагато більше цікавих і потрібних аспектів задля вивчення різноманітних музичних засобів, форм, видів та жанрів мистецтва, збагачують творчий, розумовий, вокальний та хоровий виконавський потенціал учнів. Метод проектів дозволить розширити знання та можливості учнів, розкриє потенціал можливостей підлітків та навчити активно працювати й мислити. Основними навчальними та розвивальними можливостями методу проектів для якісного й ефективного формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах, які повинен вміти створювати як вчитель так і учень, ми вбачаємо:

- створення мультимедійних презентацій учителем та учнями, відповідно до навчальної програми та вокально-хорового репертуару (Power Point);
- створення музичних програм та редакторів;
- створення портфоліо проектів музичного спрямування (наукові розробки та наочні матеріали про голос, вокально-хорові навички, вокальну та хорову майстерність відомих виконавців і хорових колективів, музично-пізнавальні програми, відомості про композиторів та історичні епохи, різноманітність жанрів, видів та стилів музики тощо);
- створення публікацій (про композиторів, музичні твори, виступи, концертну діяльність, музикотерапію) у редакторі *MS Publisher*;
- проведення уроків та концертів з Internet-підтримкою, презентаціями, on-line майстер-класів та переглядів тематичної інформації та музики (перегляд музичних вистав, опер, балетів, відеозаписи зі світових концертів, українських відомих дитячих хорових колективів);
- порівняльна характеристика та оцінювання звучання одного музичного твору різними хоровими колективами;
- творчий підхід до створення нових мелодій та пісень у нотних та музичних редакторах;
- синкретизм різних видів мистецтва на хорових заняттях (поєднання живопису, музики, танцю, літератури, архітектури);

- запис, перегляд, порівняння, співставлення та оцінювання власне виконуваних хорових творів (*Аудіо-метод, відео-метод, Інтернет – метод, On-line метод* (спілкування в часі через face-time, skype та інші програми));
- використання музикотерапії для учнів підліткового віку для лікування емоційно-чуттєвої сфери, нервового перенапруження та інтелектуального розвитку.

Нами описано основні можливості методу проектів, втім час показує неспинний розвиток інформаційних комп'ютерних технологій і, можливо пізніше будуть покращені методи і форми роботи з учнями. Проте, найнеобхіднішим є використання традиційно-базових методів навчання учнів підліткового віку на вокально-хорових заняттях (словесні, наочні, ігрові). Вони перевірені часом та є потужним засобом впливу на навчальну та концертну діяльність підлітків у позашкільних навчальних закладах художньо-естетичного спрямування. Ці методи розвивають в учнів-підлітків прагнення до знань, умінь та навичок, адже майстерне виконання вчителем супроводу та кожної хорової партії, професійне володіння інструментом та голосом, власний приклад вчителя – суттєве піднесення вокально-хорового навчання та виховання учнів-підлітків на хорових заняттях у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, зацікавлення їх музичним мистецтвом.

Ігрові методи є також ефективними для підлітків. Хоч підлітки вже не діти, але ще й не дорослі. Тому бесіди; створення творчо-піднесеної атмосфери; аналізування результатів концертно-виконавської діяльності; музично-дидактичні ігри відіграють важливе значення для формування вокально-хорових навичок.

Імпровізаційні методи, а саме:

вокальні – спів довільної мелодії у заданій тональності; “імпровізаційне спілкування” між вчителем і учнем, учнями між собою, тощо;

вокально-хорові – колективне імпровізування у заданій тональності, “імпровізаційне спілкування” у межах своїх партій, імпровізаційний спів канонів, тощо;

рухові комбінації – підтримка співу рухами у довільни або заданих вчителем рухових комбінацій та ін.

Рефлексивні методи – самооцінка та самозвіти після виконаних вправ або хорових творів. Вони забезпечують подальший розвиток вокально-хорових навичок у процесі навчальної й концертної діяльності та сприяють покращенню самоаналізу та самоусвідомленню підлітків.

Розвивально-виховні передбачають постійне відвідування концертів, театрів, філармонії, музичних вечорів, джазових, хорових та фольклорних фестивалів, зустрічей з відомими хоровими колективами та сучасними композиторами. Також слухання різножанрової музики, відвідування концертів, музичних вистав, театрів, філармонії, музичних вечорів, фестивалів, конкурсів. Основними *формами* вокально-хорової роботи з підлітками нами визначено: індивідуальні, групові, творчо-активні, колективні та ін. Особливо варто відмітити важливість індивідуальної роботи з кожним учасником хорового підліткового колективу для покращення звучання всього хорового колективу, що полягає у постійному слуховому та зоровому контролі викладача, індивідуального прослуховування та виправлення неточностей виконаних вокально-хорових вправ або хорових творів.

Наукове обґрунтування означених наукових принципів, підходів, педагогічних умов, форм, методів та засобів вокально-хорового навчання дає підстави говорити про доцільність їх застосування в розробленій нами методиці формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах. Зміст, послідовність упровадження та функціональні зв'язки структурних компонентів запропонованої нами методичної моделі наочно зображено на рисунку 2.1.

Модель формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах			
Мета: формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах			
Методологічні підходи: аксіологічний, компетентнісний, праксеологічний	Принципи: позитивної емоційності, систематичності та послідовності; національно-патріотичного виховання підлітків засобами вокально-хорового мистецтва; врахування вікових особливостей підлітків; активізації музично-творчої діяльності; імпровізаційності; результативності		Функції: світоглядна; особистісно- фізіологічна; креативна
Структурні компоненти: емоційно-мотиваційний, когнітивно-процесуальний, діяльнісно-виконавський, оцінювально-самостійний.			
Критерії та показники			
Ступінь сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва наявність інтересу до вокально-хорового навчання; прояв позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва; здатність до вияву емоційно-психологічного настрою у вокально-хоровій діяльності	Ступінь оволодіння вокально-хоровими навичками наявність вокально-хорової компетентності (співацька постава; володіння правильним співацьким диханням; точність звукоутворення (атака звука); чистота інтонування; володіння чіткою дикцією та ясною співацькою артикуляцією); уміння використання ансамблевого звучання в хорі (динамічна виразність; метро-ритмічна точність виконуваного твору); розкриття композиційної побудови твору (виразне фразування; яскрава передача образного змісту вокально-хорового твору)	Міра здатності до професійного виконання вокально-хорових творів уміння сценічного втілення художнього образу вокально-хорового твору; спроможність до емоційно-художньої виразності під час концертних виступів; прояв творчої активності у навчальній та концертно-виконавській діяльності	Ступінь власного оцінювання виконання вокально-хорових творів здатність до правильного оцінювання якості звучання власного голосу та голосу інших (співставлення, порівняння, слуховий самоконтроль та самооцінка); інтерпретація та коригування виконання хорових творів; виявлення артистичних умінь
Рівні: низький, середній, достатній, відносно високий.			
Педагогічні умови: створення позитивно-мотиваційної та творчої атмосфери хорових занять, забезпечення систематичності та інтегративності хорового навчання підлітків у єдності з постійним спонуканням його до самоконтролю і самооцінки, підтримка творчої ініціативності, самостійності, індивідуальності та креативності, сприяння розширенню музичного досвіду та творчого потенціалу підлітків, постійна спрямованість учнів на оприлюднення результатів вокально-хорової роботи			
Форми: індивідуальні, групові, творчо-активні, колективні та ін.	Методи та засоби: традиційно-базові (навчальні, словесні, наочні, практичні), мотиваційні, інтерактивні, ігрові, імпровізаційні, рефлексивні, розвивально-виховні; інформаційно-комунікативні, мультимедійні		
Етапи формування: мотиваційно-пізнавальний, когнітивно-процесуальний, творчо-діяльнісний, коригувально-оцінний			
Результат: якісна сформованість вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах			

Рис. 2.1. Модель формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах.

Отже, розроблена нами модель формування вокально-хорових навичок підлітків охоплює необхідні складові процесу формування досліджуваної ознаки, визначає їхній зміст і послідовність практичної реалізації у процесі формувального експерименту, а також здійснення контролю кожного з його етапів.

Освітнім результатом утілення моделі є сформованість вокально-хорової компетентності підлітків у позашкільних навчальних закладах. Здобута інтегративна якість охоплює емоційно-мотиваційний, когнітивно-процесуальний, діяльнісно-виконавський та оцінювально-самостійний компоненти, кожен із яких співвідноситься з відповідними групами вокально-хорових навичок, які будуть висвітлені у наступному розділі нашого дослідження.

Висновки до другого розділу

Дослідження науково-методичних засад формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах дало змогу визначити наукові принципи, педагогічні умови, форми, методи й засоби навчання, реалізація яких забезпечить ефективність досліджуваного процесу. Обґрунтовано доцільність їх застосування в освітньому процесі позашкільних навчальних закладів, де впроваджено розроблену нами методику.

Педагогічні принципи вокально-хорового навчання виокремлюють низку положень, що зумовлюють удосконалення вокально-хорової компетентності, виконавської майстерності та вокально-хорових навичок підлітків: 1) охорони та дбайливого ставлення до голосів учнів підліткового віку; 2) періодичних обмежень у співі з підлітками в мутаційний період; 3)

доступність і різноманітність творів хорового мистецтва; 4) впровадження у процес вокально-хорового навчання підлітків елементів театрального і художнього мистецтв; 5) впровадження інтерактивних методів та мультимедійних технологій у навчальний та концертно-виконавський процес; 6) розвитку уваги, яка є провідним психологічним фактором підвищення ефективності вокально-хорового навчання; 7) розвитку слухових та виконавських навичок учнів.

Для дослідження стану сформованості вокально-хорових навичок в учнів підліткового віку розроблено діагностувальний апарат (критерії та показники, шкалу оцінювання та рівні – відносно високий, достатній, середній, низький), застосування якого забезпечило можливість об'єктивного оцінювання динаміки формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах: *ступінь сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва* (показники: наявність інтересу до вокально-хорового навчання; прояв позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва; здатність до вияву емоційно-психологічного настрою у вокально-хоровій діяльності). Критерієм когнітивно-процесуального компонента є *ступінь оволодіння вокально-хоровими навичками* (показники: наявність вокально-хорової компетентності; точність звукоутворення; чистота інтонування; володіння чіткою дикцією та ясною співацькою артикуляцією; уміння використання ансамблевого звучання в хорі; розкриття композиційної побудови твору). Критерієм діяльнісно-виконавського компонента визначено *міру здатності підлітків до майстерного виконання вокально-хорових творів* (показники: уміння сценічного втілення художнього образу вокально-хорового твору; спроможність до емоційно-художньої виразності під час концертних виступів; прояв творчої активності в навчальній та концертно-виконавській діяльності). Критерієм оцінювально-самостійного компонента є *ступінь власного оцінювання виконання вокально-хорових творів* (показники: здатність до правильного оцінювання якості звучання власного голосу та голосу інших (співставлення, порівняння,

слуховий самоконтроль та самооцінка); інтерпретація та коригування виконання хорових творів; наявність артистичних умінь).

Методологічною основою розробки методичної моделі формування вокально-хорових навичок підлітків визначено *аксіологічний, компетентнісний та праксеологічний підходи*. Обґрунтовано *принципи* формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах: *позитивної емоційності, систематичності та послідовності; національно-патріотичного виховання підлітків засобами вокально-хорового мистецтва; врахування вікових особливостей підлітків; активізації музично-творчої діяльності; імпровізаційності; результативності*.

Означені положення стали основою для визначення *педагогічних умов* формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, а саме: *створення позитивно-мотиваційної та творчої атмосфери хорових занять; забезпечення систематичності та інтегративності хорового навчання підлітків у єдності з постійним спонуканням його до самоконтролю і самооцінки; підтримка творчої ініціативності, самостійності, індивідуальності та креативності; сприяння розширенню музичного досвіду та творчого потенціалу підлітків; постійна спрямованість учнів на оприлюднення результатів вокально-хорової роботи*.

На основі вищезазначених педагогічних умов передбачено використання таких **методів**: *традиційно-базові* (навчальні – музично-теоретичні дисципліни, сольний спів, хоровий спів (спів народних, класичних, академічних, джазових, сучасних вокально-хорових творів), музичний фольклор, ансамбль); *словесні* (бесіди, пояснення); *наочні* (демонстраційні), *практичні* (робота над вокально-хоровими навичками, репетиції, концертно-виконавська діяльність, участь у академічних концертах, фестивалях, конкурсах); *мотиваційні* (спонукальні, творчі завдання, дидактичні ігри, евристичні); *інтерактивні* (метод проектів, створення портфоліо проектів,

аудіо-метод, відео-метод, Internet-метод, On-line метод (Skype, Face-time); *ігрові* (творчі завдання, театралізація, театральні постановки опер, оперет); *імпровізаційні*: вокальні, вокально-хорові, рухові комбінації та ін.; *рефлексивні* (самооцінка, самозвіти); *розвивально-виховні* (слухання різножанрової музики, відвідування концертів, музичних вистав, театрів, філармонії, музичних вечорів, фестивалів, конкурсів). Зазначені методи сприятимуть послідовному проведенню педагогічної роботи з формування вокально-хорових навичок підлітків в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах.

Основними *формами* роботи визначено: індивідуальні, групові, творчо-активні, колективні та ін. У розділі обґрунтовано необхідність послідовного проведення педагогічної роботи означеного напрямку згідно мотиваційно-пізнавального, когнітивно-процесуального, творчо-діяльнісного та коригувально-оцінного *етапів*. Окреслені педагогічні підходи, принципи, умови, етапи проведення педагогічної роботи, розроблені форми та методи склали основу методичного забезпечення формування вокально-хорових навичок підлітків у спеціалізованих мистецьких навчальних закладах та уможливили обґрунтування методичної моделі формування досліджуваного феномена.

Вищеозначені висновки дають можливість подальшого проведення експериментальної частини нашого дисертаційного дослідження, яке буде висвітлено у наступному розділі.

Основні наукові результати другого розділу опубліковані у працях [2, 3].

Список використаних джерел до другого розділу

1. Абдуллин Э. Б. Методологической анализ проблем музыкальной педагогики в системе вузовского образования / Э. Б. Абдуллин – М. : Прометей (МГПУ), 1990. – 188 с.
2. Бабіченко Н.О. Методичні засади формування вокально-хорових компетенцій підлітків у позашкільних навчальних закладах. //Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : Збірник наукових праць. / Н. О. Бабіченко. – Вип. 22 (27). Ч. 2. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – 228 с. (с. 153-158).
3. Бабіченко Н.О. Особливості вокально-хорового навчання підлітків у позашкільних навчальних закладах. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Професійна мистецька культура: виклики XXI століття”. / Н.О. Бабіченко. – К. : Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – 488-495 с.
4. Бенч О. Хорове мистецтво Елеонори Виноградової // Укр. форум. 2001, 5–16 листоп.; Фільц Б. Українське дитяче виконавство як чинник естетичного виховання // Мат. 5-го Міжнар. конгресу українців. Кн. 2. Д.; К., 2005.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
6. Болгарський А. Г. Становлення професійної компетентності майбутнього вчителя в процесі виконавської діяльності / А. Г. Болгарський // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць – К. : НПУ, 2011. – Вип. 11 (16). – С. 67–70.
7. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков / Под ред. Л. И. Божович и Л. В. Благонадежиной; Науч.-исслед. ин-т общ. и пед. психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1972. – С. 7 – 44

8. Буйницька О. П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 240 с.
9. Бутенко В. Г. Педагогические основы формирования у старшеклассников эстетического отношения к искусству : автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика воспитания» / В. Г. Бутенко. – К., 1992. – 44 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
11. Вергунова В. С. Емоційно-мотиваційний компонент у структурі цінного ставлення майбутнього вчителя до музичного мистецтва / В.С. Вергунова // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей : зб. матеріалів VII педагогічно-мистецьких читань пам'яті професора О. П. Рудницької / за ред. О. М. Отич. – Чернівці : Зелена Буковина, 2010. – 412 с.
12. Вовк Л.П. Словник навчально-педагогічних понять і термінів: методичний посібник / Укл. Л.П.Вовк, Г.Д.Панченко, О.С.Падалка, та ін. – К.: Вид-во НПУ ім.М.П.Драгоманова, 2001. – 83 с.
13. Волкова Наталія Павлівна. Педагогіка: Навчальний посібник / Н. П. Волкова. – 2-ге вид., перероб., доп. – Київ : Академвидав, 2007. – 615 с.
14. Гавриленко Л. Формування основ вокальної культури молодших школярів [Електронний ресурс] / Л. Гавриленко // Мистецтво та освіта. - 2014. - № 3. - С. 8-12. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mtao_2014_3_3
15. Гаврілова Л. Г. Система формування професійної компетентності майбутніх учителів музики засобами мультимедійних технологій [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Людмила Гаврилівна Гаврілова ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.– Київ, 2015. – 42 с.
16. Гальперин П. Я Психология как объективная наука : избранные психологические труды / П. Я. Гальперин. – М., 1998. – 480 с.

17. Горбенко С. С. Виховна функція музики та її реалізація в процесі дитячого хорового співу / С. С. Горбенко // Мистецтво в школі : зб.ст. / [упор. Гадалова І. М.]. – К. : Обрій, 1997. – Вип. 2. – С. 6–13.
18. Гребенюк Н. Є. Вокально-виконавська творчість: дис. ... доктора мистецтвознавства : 17.00.03 / Гребенюк Наталія Євгеніївна. – К., 2000. – 370 с.
19. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти / Наталія Василівна Гузій. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. – 243 с.
20. Драйден Гордон. Революція в навчанні / Гордон Драйден, Джаннетт Вос. – Львів: Вид-во «Літопис», 2005. – 541 с.
21. Дмитриев Л. В. Основы вокальной методики / Л.В. Дмитриев. – М.: Музыка, 2000. – 368 с.
22. Зязюн И. А. Основы педагогического мастерства / И. А. Зязюн, И. Ф. Кривонос, Н. Н. Тарасевич. – М. : Просвещение, 1989. – 303 с.
23. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы : учеб. пос. / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
24. Кабриль Катерина Володимирівна. Формування ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музики у процесі диригентсько-хорової підготовки.- Дисертація канд. пед. наук: 13.00.04, Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. - К., 2013.- 200 с. : рис., табл.
25. Каган М. С. Роль и взаимодействие искусства в педагогическом процессе / М. С. Каган // Музыка в школе. – 1984. – № 4 – С. 28–32.
26. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості : Монографія / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
27. Коваль Л. Г. Взаимодействие учителя и учащихся в процессе формирования эстетических отношений средствами музыкального искусства : автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Педагогика и история педагогики» / Л. Г. Коваль. – К., 1991. – 48 с.

- 28.Ковальова Н. С. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до використання інноваційних технологій в естетичному вихованні школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / Н. С. Ковальова. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 18 с.
- 29.Козир А. В. Теорія та практика формування професійної майстерності вчителів музики в системі багаторівневої освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02; 13.00.04 / Козир Алла Володимирівна. – К., 2009. – 43 с.
- 30.Козир А.В. Майстерність професійної підготовки хорових диригентів до роботи з дитячими колективами / Алла Козир // Молодь і ринок: щоквартальний науково-педагогічний та економічний журнал Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. – Дрогобич: ДДПУ, 2006. – № 3 (18). – С.88–92.
- 31.Козир А.В. Професійна майстерність учителів музики: теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти: [монографія] / А.В. Козир. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 380 с.
110. Кон И.С. Психология старшеклассника: Пособие для учителей / И.С. Кон – М.: Просвещение, 1980. – 192с.
- 32.Коломоець О.М. Хорознавство: навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів, що навч. за спец. "Музичне виховання" /. - К. : Либідь, 2001.
- 33.Комиссаров О. В. Фонетический метод в формировании вокально-артикуляционных навыков у учащихся младших классов : (На материале шк. УССР) : Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — М., 1984. — 20 с.
- 34.Концепція сучасної мистецької освіти / Міністерство культури України. – К., 2017. – 13 с. (нормативний документ).
- 35.Кушка Я. С. Методика музичного виховання дітей : навч. посіб. [для ВНЗ-ів культури і мистецтв I-II рівнів акредитації у 2-х частинах] / Я. С. Кушка. – Вінниця: Нова книга, 2007. – Ч. 1 – 216 с.

- 36.Лащенко А. П. Проблеми дослідження вітчизняної хорової культури / А. П. Лащенко // Музична україністика в контексті світової культури : наук.-метод. зб. – К., 1998. – Вип. 28. – С. 13–24.
- 37.Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.
- 38.Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие : опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 15–26.
- 39.Лийметс Х. Й. Групповая работа на уроке / Х. Й. Лийметс. – М. : Знание, 1975. – 64 с.
- 40.Малафійк І. В. Дидактика : навч. посіб. / І. В. Малафійк. – К. : Кондор, 2005. – 397 с.
- 41.Маслоу А. Мотивация и личность. /Абрахам Маслоу — СПб.: Питер, 2003. — 351 с. – (Мастера психологии)
- 42.Мартинюк А. К. Диригентсько-хорові школи в Україні і освіті / А. К. Мартинюк // Теоретичні та практичні питання культурології : зб. наук. статей.– Запоріжжя : ЗДУ, 2000. – Вип. 3 – С.106–112.
- 43.Маруфенко О. В. Формування вокально-слухових навичок майбутнього вчителя музики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання» / О. В. Маруфенко. – К., 2006. – 20 с.
- 44.Масол Л. Концепція загальної мистецької освіти / Л. Масол // Мистецтво та освіта. – 2004. – № 1. – С. 2 – 5.
- 45.Метод проектів [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-72DD451A01455/list-236875A5327>
- 46.Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике / В. И. Мехеев. – М. : Высшая школа, 1987. – 200 с.
- 47.Морозов В.П. Резонансная теория голосообразования. Эволюционноисторические основы и практическое значение. /

- В.П.Морозов. // Вокальное образование начала XXI века. – М.: Новый ключ, 2008. – 183с.
- 48.Муравський Павло. Чистота співу – чистота життя. Упор. О. Шокало. – К. : ВЦ Просвіта, 2012. – 832 с. (Бібліотека Шевченківського комітету).
- 49.Науково-дослідна роботи в закладах освіти : метод. посіб. [укл. Ю. О. Туранов, В. І. Уруський]. – Тернопіль : Астон, 2001. – 138 с.
- 50.Науменко С. І. Основи вікової музичної психології / С. І. Науменко. – К., 1995. – 103 с.
- 51.Нейгауз Г. Г. Об искусстве фортепианной игры : записки педагога / Г. Г. Нейгауз. – М. : Музыка, 1988. – 240 с.
- 52.Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконіт, 1999. – Т. 2. – 910 с.
- 53.Овчарук О. Сучасні підходи до розвитку поняття якості освіти : світовий контекст / О. Овчарук // Моніторинг якості освіти : світові досягнення та українські перспективи / [За заг. ред. О. І. Локшиної]. – К. : К.І.С., 2004. – С. 15–21.
- 54.Олексюк О. М. Формування духовного потенціалу студентської молоді в процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Педагогіка и история педагогіки”; спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / О. М. Олексюк. – К., 1997. – 50 с.
- 55.Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М. Падалка. – К., 2008. – 274 с.
- 56.Петрушин В. И. Музыкальная психология / В. И. Петрушин. – М. : Академический Проект, Гаудеамус, 2009. – 400 с.
- 57.Пігров К.К. Керування хором: Навчальний посібник. - К.: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1962. - 202 с.
- 58.Пляченко Т. М. Методика викладання вокалу : навчально-методичний посібник для студентів мистецького факультету (Спеціальність

- “Музична педагогіка і виховання”) / Т. М. Пляченко. – Кіровоград : КДПУ, 2005. – 80 с.
59. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: "К.І.С.", 2004.- С.8
60. Раввінов О.Г. Методика хорового співу в школі. – К. : 1971. – 123 с.
61. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання / О. Я. Ростовський. – К. : ІЗМН, 1997. – 248 с.
62. Рудницька О. П. Основи педагогічних досліджень : навч.-метод. посіб. [для студ. вищ. навч. закл., які вивч. дисц. мистецьк. циклу] / О. П. Рудницька, А. Г. Болгарський, Т. Ю. Свистельникова. – К., 1998. – 143 с.
63. Сбітнева Л.М. Виховання емоційної культури підлітків засобами вокально-хорового мистецтва; // Проблеми формування духовної культури особистості. 36. наук. пр. - Луганськ 1996. - С. 40-44.
64. Сверлюк Л. І. Критерії сформованості гуманних взаємин в учасників дитячого хорового колективу / Л. І. Сверлюк // Вісник КНУКіМ : 36. наук. праць – К., 2010. – Вип. 22. – С. 161–165. – (Серія «Педагогіка»).
65. Сверлюк Я. В. Технологічні та творчі основи колективного виконавства / Я. В. Сверлюк // Пед. освіта : теорія і практика. – Кам'янець подільський, 2012. – Вип. 12. – С.416–419.
66. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Педагогічна психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.
67. Словник іншомовних слів / [за ред. О.С. Мельничук] – К.: Гол. ред. укр. рад. енциклопедії, 1974. – 775 с.
68. Соколова І. В. Формування змісту навчання у вищому навчальному закладі : методологічні та методичні засади / І. В. Соколова //

- Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Суми : Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2007. – Ч. 3. – С. 68–77.
69. Стахевич О. Г. Основи вокальної педагогіки : курс лекцій : навч. пос. [для студ. дир.-хор. фак. муз. та пед вузів] / О. Г. Стахевич. – Х. – Суми, 2002. – Ч. 1 – 92 с.
70. Танько Т. П. Роль фольклору в розвитку творчої особистості [Електронний ресурс] / Т. П. Танько // Теорія та методика навчання та виховання. - 2009. - Вип. 24. - С. 154-161. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ttmniv_2009_24_23
71. Толмачов Рубен. [Електронний ресурс] / Р. Толмачов // Режим доступу: <https://parafia.org.ua/person/tolmachov-ruben/>.
72. Тоні Вагнер, Тед Дінтерсміт. Мистецтво навчати. Як підготувати дитину до реального життя. К.: Наш Формат. 2017, - 352 с.
73. Ушинский К. Д. О народности в общественном воспитании / К. Д. Ушинский // Пед. соч. : в 11 т. – М. : АПН РСФСР, 1948. – Т. 2. – С. 69–167.
74. Федорова А. В. Медиаобразование в ведущих странах Запада / Федорова А. В., Новикова А. А. – Таганрог : Изд-во Кучма, 2005. – 270 с.
75. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528с.
76. Фурсенко Т. Ф. Формування ціннісних орієнтацій підлітків у галузі музичної культури в позашкільних навчальних закладах 2005 года : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. Ф. Фурсенко. – К., 2005. – 20 с.
77. Чен Дін. Формування вокальних навичок майбутнього вчителя музики на традиціях Китаю та України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Дін Чен ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013. – 20 с.

- 78.Черкасов В. Вокально-хорова робота й формування співацьких навичок учнів на уроках музичного мистецтва / В. Черкасов // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Педагогічні науки. - 2012. - Вип. 107(1). - С.26-36. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2012_107%281%29__6
- 79.Черкасов В.Ф. Теорія і методика музичної освіти: [підручник] /Володимир Черкасов – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – 528 с.
- 80.Шапар Віктор Борисович. Сучасний тлумачний психологічний словник : Близько 2500 термінів / Віктор Борисович Шапар . – Харків : Прапор, 2005 . – 640 с.
- 81.Шостак Г.В. Музика масових жанрів як фактор формування музичної культури підлітків. Автореф. дис. канд. пед. наук / Г.В. Шостка. – К., 1996. – 22 с.
- 82.Щолокова О. П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя / О. П. Щолокова. – К., 1996. – 172 с.
- 83.Щолокова О. Категорія духовності у мистецькій освіті: компетентнісний аспект / О. Щолокова // Естетика і етика педагогічної дії. - 2011. - Вип. 1. - С. 127-136. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2011_1_15
- 84.Юцевич Ю.Є. Теорія і методика формування та розвитку співацького голосу: навч.-метод. посібник для викладачів і студентів мистецьких навчальних закладів, учителів шкіл різного типу / Ю.Є. Юцевич. – К.: ІЗМН, 1998. – 160 с
- 85.Feilitzen, C. Media Education, Children’s Participation and Democracy. In: Feilitzen, C. von, Carlsson, U. (Eds.). Children and Media: Image. Education. Participation. Goteborg: UNESCO and Nordicom, 1999. – pp.15–29.

86. Hart, A. Introduction: Media Education in the Global Village. In: Hart, A. (Ed.). Teaching the Media. International Perspectives. Mahwah, New Jersey – London: Lawrence Erlbaum Assoc. Publishers, 1998. – pp.1–21.
87. Arts Education Partnership, Music Matters: How Music Education Helps Students Learn, Achieve, and Succeed, Washington, D.C., September 2011.
Режим доступа: <http://www.aep-arts.org/wp-content/uploads/2012/08/Music-Matters-Final.pdf>.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК ПІДЛІТКІВ НА ХОРОВИХ ЗАНЯТТЯХ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

3.1. Діагностика рівнів сформованості вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах

Дослідно-експериментальну роботу ми розпочали з вивчення стану досліджуваного феномену в позашкільних навчальних закладах художньо-естетичного спрямування, що відбувалась на базі Калинівської дитячої школи мистецтв, Мар'янівської дитячої музичної школи імені І. С. Козловського, Куп'янської музичної школи №1, Добромильської дитячої музичної школи, в Центрі дитячої та юнацької творчості Васильківського району Київської області. На різних етапах проведення експерименту було залучено 287 респондентів, з них – 185 підлітків (у тому числі 48 учнів-підлітків контрольної групи (КГ), 46 підлітків в експериментальній групі (ЕГ)), 28 викладачів вокально-хорових дисциплін, 9 керівників вокальних та хорових колективів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, 65 батьків. Констатувальний експеримент проводився протягом 2015-2016, 2016-2017 навчальних років і передбачав реалізацію двох етапів: педагогічне спостереження стану вокально-хорового навчання у позашкільних навчальних закладах, вивчення сучасних підходів, рівнів сформованості вокально-хорових навичок підлітків та на другому було проведено діагностичний констатувальний експеримент.

Метою констатувального експерименту було діагностування рівнів сформованості вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних

навчальних закладах художньо-естетичного, мистецько-освітнього спрямування. Для цього було застосовано такі *методи* дослідження:

- педагогічне спостереження;
- педагогічний аналіз;
- анкетування, усне опитування, бесіда;
- оцінювання;
- методи математичної обробки експериментальних даних.

Відповідно до мети цього етапу експерименту було проведено педагогічні спостереження за навчальним процесом, анкетування й усне опитування учнів та викладачів, аналіз навчальних програм з вокально-хорових дисциплін для позашкільних навчальних закладів.

Аналіз навчальних програм з вокально-хорових дисциплін для позашкільних навчальних закладів уможливив виявлення таких недоліків:

- пропонуваній для вивчення у вокально-хоровому класі репертуар не містить творів для дітей і юнацтва композиторів з 2010-х років та сучасних аранжувань народного пісенного матеріалу;
- потребують оновлення пропонувані технічні засоби навчання, форми й методи вокально-хорової роботи з підлітками з урахуванням їхніх вікових потреб та запитів щодо ознайомлення із сучасними синтетичними жанрами музичного мистецтва.

Анкетування та усне опитування викладачів під час проведення констатувального експерименту в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах та в хорових студіях ЦДЮТ дало змогу виявити такі проблеми:

- гостру потребу у професійних викладачах сольного академічного, народного та хорового співу;
- незабезпеченість шкіл науково-методичною літературою та технічним оснащенням, вокально-педагогічним репертуаром із сольного та хорового співу;

- малий попит на заняття сольним (академічним і народним) та хоровим співом;
- недостатня зацікавленість, підтримка та пропаганда академічного, народного, хорового співу.

Для проведення констатувального експерименту нам необхідно було дослідити реальний стан сформованості вокально-хорових навичок в учасників навчальних підліткових вокально-хорових колективів.

У процесі *спостереження* за навчально-виховним процесом у школах мистецтв нами було визначено, що чинні педагогічні умови, які використовують викладачі вокально-хорових дисциплін, не сприяли ефективному формуванню вокально-хорових навичок учнів підліткового віку:

- для створення позитивної емоційної атмосфери навчання підлітків у класі хорового співу недостатньо було взаємодовіри, взаєморозуміння та взаємоповаги між учнями й педагогами; наявність певного критичного ставлення до особистості підліткового віку; несуттєва підтримка та розуміння у спілкуванні, навчанні, заохоченні учнів-підлітків до вокально-хорового навчання та музично-емоційного сприймання музики; невмотивованість до художнього виконання вокально-хорових творів, народної пісенної творчості, світової класики, джазу та якісно-сучасних пісень, зацікавленого ставлення учня до занять;

- нераціональне поєднання чинників зовнішнього впливу на вокально-хоровий розвиток учнів із активізацією внутрішніх резервів саморозвитку та стимулювання мистецько-оцінювальної діяльності учня. Розвиток уяви, творчого мислення, самоконтролю та самопідготовки в процесі вокально-хорового навчання здійснюється повільно;

- недостатнє матеріально-технічне забезпечення навчального процесу незабезпеченість класної аудиторії для занять хоровим співом відповідною акустикою та добре налагодженим фортепіано, камертоном, відеотекою, ІКТ, on-line підтримкою, аудіо - та CD-записами виступів видатних українських,

народних, вітчизняних, відомих зарубіжних співаків й дитячих професійних хорових колективів, солістів. Майже відсутнє інструментальне виконання вчителем художнього твору для більшого залучення учнів підліткового віку та їхньої зацікавленості вокально-хоровою діяльністю;

– ознайомленню учнів із вокально-педагогічним репертуаром, який відповідає вокально-технічному та художньо-виконавському рівням учня приділено недостатньо часу. При цьому важливо зберегти у підлітків безпосередність дитячого сприйняття, щирість реакції на виконувану вокально-хорову музику. Всебічна обізнаність учнів у хоровому репертуарі обмежується відвідуванням виступів вірцевих хорових колективів та вокальних ансамблів, концертів інструментальної, симфонічної, хорової, академічної, класичної, народної та джазової музики;

– недостатньою є підготовка до прилюдного виступу. В освітньому процесі необхідно застосовувати метод моделювання концертно-сценічних ситуацій, що сприятиме оволодінню сценічною культурою та правилами поведінки на сцені.

Практично всі педагоги надають особливого значення вокально-хоровій роботі з підлітками, оскільки учні потребують індивідуального та креативно-творчого підходів. І дійсно, спостереження показали, що всі педагоги надають перевагу традиційним методам навчання підлітків на хорових заняттях. Це зумовлено вищезначеними проблемами формування вокально-хорових навичок. На районних та обласних методичних об'єднаннях викладачів вокально-хорових дисциплін вирішуються питання оновлення вокально-хорового репертуару, а використання нових форм і методів роботи з підлітками, інтерпретації музичних творів, імпровізації, розвитку творчості, використання музичного фольклору впродовж багатьох років залишаються поза увагою.

Опрацювання даних *анкетування й усного опитування учнів* виявило гостру проблему в якісному вокально-хоровому навчанні та художньо-естетичному вихованні учнів підліткового віку:

– викладачі приділяють недостатньо уваги підліткам, не зацікавлюють навчанням та сучасними формами вокально-хорового виконавства;

– використовують традиційний репертуар, пасивно ставляться до інтерактивних, інтеграційних, мультимедійних методів та засобів навчання;

– не підвищують власний концертно-виконавський рівень;

– не часто відвідують театри, філармонію, концертні виступи хорових колективів, не використовують Інтернет-підтримку уроків, що значно знижує рівень опанування учнями вокально-хорових компетенцій.

У процесі констатувального експерименту виявлено *рівні* сформованості вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах (відносно високий, достатній, середній та низький) з наданням якісних та кількісних характеристик.

У процесі констатувального експерименту виявлено *рівні* сформованості вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах (відносно високий, достатній, середній та низький) з наданням їм якісних та кількісних характеристик.

Відносно високий рівень. Учні мають сформовану мотивацію до вокально-хорових занять, виявляють постійний інтерес мистецтва, володіють знаннями та співацькими вміннями. У вокально-хоровому виконанні підлітків присутні всі показники сформованості вокально-хорових навичок: співацька постава, точність звукоутворення, звуковедення (чистота та точність унісону, чистота інтонування, чітка дикція та ясна артикуляція), висока позиція звука протягом виконання твору, наявність правильного співацького дихання, атака звука відповідає характеру твору, наявність кантилени, точне відтворення ритму, темпу, вільне звукоутворення, вміле фразування, музичне та виразно-емоційне виконання хорового твору. Учні демонструють високу сценічну, художньо-виконавську культуру, естетичний зовнішній вигляд. Вони творчо підходять до вокально-хорових занять, створюють власні композиції, а також аранжування та обробки для хору,

інструментальних і вокальних ансамблів тощо. Постійно відвідують музичні концерти, театральні вистави, опери, балети, фестивалі, конкурси.

Достатній рівень. Учні демонструють сформовану мотивацію до розвитку голосу, досить серйозно ставляться до відвідування вокально-хорових занять. Знання елементарних вокально-хорових компетентностей дещо поверхове. Під час виконання творів трапляється неточне інтонування вокальної мелодії, переважає головне резонування (висока співацька позиція), правильне співацьке дихання, чіткість вимови приголосних та наспівність голосних (дикція та артикуляція), сформована навичка „тягнути” звук, точна передача ритму та темпу, природне звукоутворення, вдається виконання з умілим фразуванням, присутня недостатня емоційність, сценічна і художньо-виконавська культура. Але є сильне бажання покращувати свої вокальні можливості в процесі вокально-хорової концертно-виконавської діяльності. Несистематично відвідують театри, музичні вистави.

Середній рівень. Учні демонструють недостатньо сформовану мотивацію до власного вокального розвитку, до систематичного відвідування занять. Нехтують правилами охорони голосу (занадто гучно співають, кричать), несистематично відвідують хорові заняття, недосконало або майже не вчать хорові партії. Знання з вокальної методики обмежені, фрагментарні. Не завжди контролюють власне звучання, дають поверхову та неточну характеристику співу інших. У виконанні присутня неточність відтворення окремих звуків вокальної мелодії, нестабільність високої співацької позиції, не вироблені навички правильної атаки звуку, недостатнє володіння співацьким диханням, не завжди виразна дикція та артикуляція, нестабільне володіння співом кантилена, неузгоджена робота голосового апарату (скутість нижньої щелепи чи горловий спів), неемоційне виконання, неяскраве тембральне забарвлення, недостатньо розвинена художньо-виконавська культура. Певним чином проявляють творчий підхід. Досить рідко відвідують театри, музичні вистави та концерти.

Низький рівень. У підлітків відсутнє прагнення до систематичного вокального навчання, відвідують заняття переважно за вимогою батьків. Знання з музичного та вокально-хорового мистецтва підлітків неповні, обмежений вокально-слуховий контроль. Під час виконання творів проявляється нестабільна інтонація, брак високої співацької позиції (спів „на горлі”, „носовий призвук”), „в’яла” атака звука, недостатнє володіння співацьким диханням (переважає ключичне дихання), відсутній кантиленний спів, невиразна вокальна мова, неясна артикуляція та нечітка дикція, допускаються неточності у відтворенні ритму та темпу творів, відсутнє уміння фразування, нерозвинена виконавська культура. Відсутній прояв до творчих завдань. Байдужість до відвідування концертів, вистав, музичних вистав.

Констатувальний експеримент дав змогу визначити основні проблеми формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах. Майже половина учнів середніх та старших класів шкіл мистецтв та ЦДЮТ за рівнем сформованості вокально-хорових навичок на початку експерименту знаходилися на середньому рівні (41,1% КГ та 42,2 % ЕГ). Перевага середнього рівня пояснюється тим, що на вокально-хоровий відділ шкіл мистецтв вступають діти, які вже мають природні голосові дані, але їхні вокальні навички та вміння потребують професійного виховання. Суттєва перевага низького рівня над високим спричинена тим, що більшість вступників до старшої групи хору не володіє кантиленним співом, їхнє виконання характеризується неточністю інтонації, в’ялою дикцією та непевною атакою звука, відсутністю художньо-виконавської культури.

Результати анкетування учнів підліткового віку щодо уподобань у сфері мистецтва (музичне, телевізійне (кіно), театральне, художнє (образотворче)), наведені в додатку А та відображені на рис.3.1.

Види мистецтва за уподобаннями учнів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів

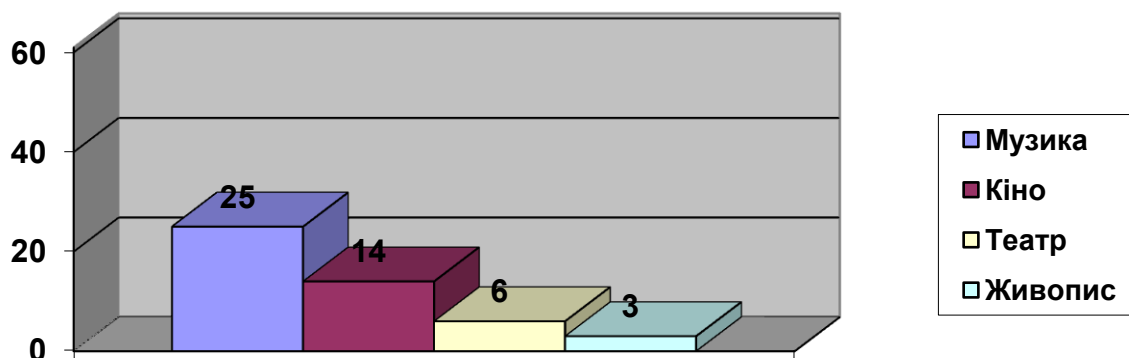

Рисунок 3. 1. Види мистецтв за уподобаннями учнів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів.

Обробка даних анкетування учнів підліткового віку дала змогу виявити такі рівні уподобань: музика – 25 учнів (54,35 %); кіно – 14 учнів (26,09 %); театр – 6 учнів (13,04 %); живопис – 3 учнів (6,52 %).

Із відповідей учнів підліткового віку ми можемо зробити висновки, що переважна їх кількість (54,35 %) мають потребу у спілкуванні з музикою, цікавляться музичним мистецтвом більше, ніж кіномистецтвом, яке наділяє більше негативними емоціями, не заставляє думати, спустошує свідоме сприйняття, і навіть інколи викликає агресію.

На рис.3.2 наведено результати анкетування музичних уподобань учнів підліткового віку, що навчаються в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах (позашкільних навчальних закладах художньо-естетичного спрямування). Вони показують, що найбільше підліткам до вподоби сучасна музика, яка є невибагливою та простою.

Ранжування музичних уподобань підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів

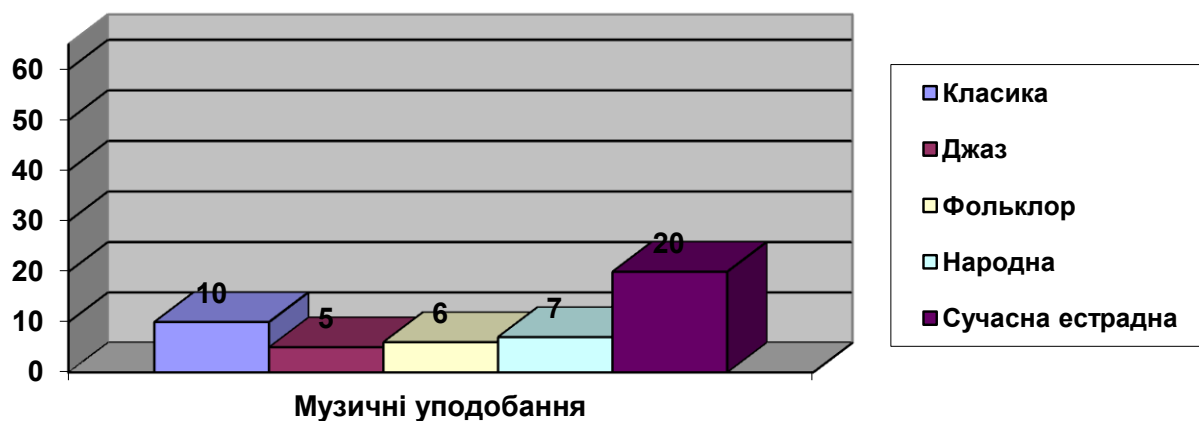

Рисунок 3. 2. Ранжування музичних уподобань підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів.

Оброблення результатів анкетування учнів позашкільних навчальних закладів щодо музичних уподобань було виявлено, що підлітки найбільше віддають перевагу сучасній естрадній музиці – 20 учнів (42,55%), класичній – 10 учнів (19,15 %), народній – 7 учнів (14,89%), фольклору – 6 учнів (12,76 %).

Також, було виявлено зацікавленість учнів культурно-мистецькими заходами, відвідуванням концертів, театральних музичних вистав, музичних вечорів, фольклорних фестивалів тощо.

За останній рік учні-підлітки майже не ходили на вистави, пов'язуючи це з нестачею часу, також мало бували в театрах і музеях. Деякі з респондентів відвідували щомісяця театри, оперні вистави, балети, концерти. В основному вони віддають перевагу молодіжним вечіркам (дискотеки, „тусовки” тощо), спілкуванню через Інтернет, залишаються вдома біля телевізора, планшета, телефона або комп'ютера.

Проте, учні підліткового віку хорових студій і класів в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах відвідують такі заходи

частіше за однолітків, які не навчаються музики. Результати цього опитування наведено на рис. 3.3, на якому висвітлено систематичність відвідування підлітками культурно-мистецьких заходів:

Систематичність відвідування підлітками культурно-мистецьких заходів

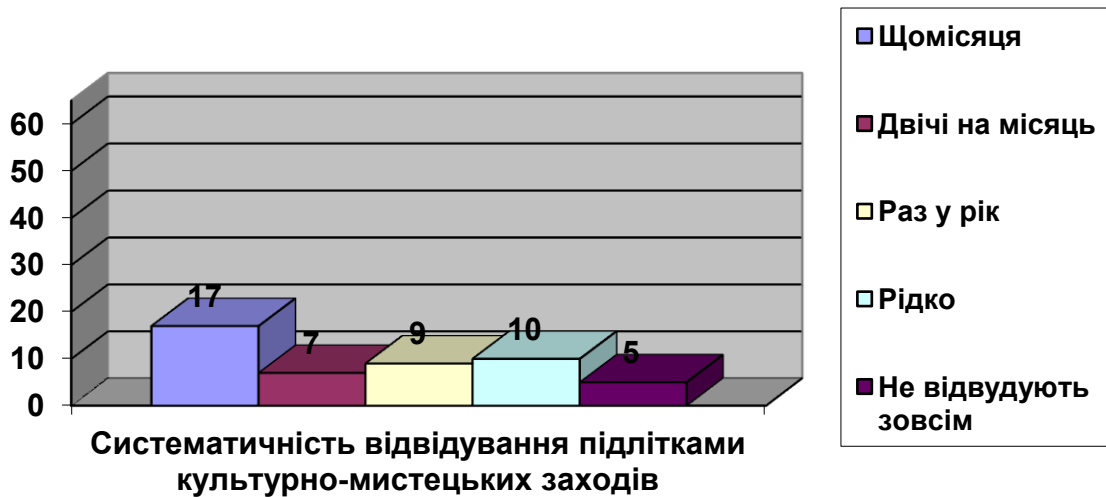

Рисунок 3. 3. Систематичність відвідування підлітками культурно-мистецьких заходів

У результаті усного опитування та письмового анкетування було з'ясовано систематичність відвідування підлітками культурно-мистецьких заходів: щомісяця 31, 91 %, рідше – 29, 79%, раз у рік – 14,89 %, двічі на місяць – 12,77%, зовсім не відвідують – 10,64%. Більшість із них, що особливо приємно констатувати, відвідують щомісяця музичні заходи, їм подобається музичне мистецтво в усіх його концертно-виконавських проявах, проте є і певні труднощі з батьками, оскільки більшість їх не приділяють уваги художньо-естетичному розвитку підлітків. Часто полишають їх на одинці з труднощами, не зацікавлюють їх жодним видом мистецтва, ні літературою, ні музикою. Тому викладачі повинні теж брати участь у позанавчальній діяльності підлітків.

Цікавим у констатувальному спостереженні щодо родинної або батьківської підтримки ми виявили в тому, що підлітки, які мають у родині музикантів, більш творчі та схильні до глибшого прояву себе у музичній

навчальній та виконавській сфері. Адже родинні зустрічі з друзями обов'язково передбачають окрім сольного, – колективний ансамблевий спів пісень, інструментальне та вокально-інструментальне виконавство та надихають підростаюче покоління на власне музичення та творчий пошук свого власного духовно-естетичного розвитку. Практично у всіх музичних родинях діти теж музиканти, не всі талановиті, але культурно освічені та працьовиті, адже нічого неможливо досягнути без наполегливої щоденної праці.

Для визначення рівня сформованості **емоційно-мотиваційного** компонента, критерієм якого є *ступінь сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва* та показники: наявність інтересу до вокально-хорового навчання; прояв позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва; здатність до вияву емоційно-психологічного настрою у вокально-хоровій діяльності, передбачало виконання таких завдань:

1. Для визначення *наявності інтересу до вокально-хорового навчання* було запропоновано прослухати твори за різними жанрами мистецтва: 1) Класична музика – два хори з незакінченої опери М. Леонтовича “На Русалчин Великдень” (“Ой гори, ой світи місяченьку”, “Хай іде насува чорна хмара”). 2) Народна музика – українська народна пісня “Тихо над річкою” у виконанні народного хору імені Г. Верьовки. 3) Джазова музика – Дж. Гершвін, “Радість-ритм”. 4) Фольклор – українська народна пісня “Веснянка” (“Розійшлись хмарки”) у виконанні фольклорного колективу. 5) Сучасна пісня – Т. Петриненко, “Пісня про пісню”.

Учням пропонували написати невеликі твори-мініатюри (на 5-10 хв.), у яких вони повинні були описати свої особисті враження про почуту музику, використовуючи при цьому поетичні асоціації (які виникли під час сприйняття художніх творів). З цією метою школярам були поставлені запитання, які конкретизують завдання та направляють увагу на аналіз своїх емоційних переживань, психологічних спостережень і художньо-поетичних узагальнень, які виникли під впливом прослуханої музики: 1. Хвилює чи

залишає байдужим Вас ця вокально-хорова музика? 2. Розкажіть свої враження від почутої музики. Чим саме захопила вона Вас? 3. Які образи виникають у вашій уяві під її впливом?

Учнів вразила (в переважній більшості) якість виконуваних творів хоровими колективами та солістами-вокалістами у аудіо та відео записах. Їх не залишив байдужим жодний музичний твір та справив позитивне емоційне враження. А деякі з підлітків окрім словесних відповідей, художньо зобразили художньо емоційний стан від почутих творів.

2. Для визначення *прояву позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва* учням було запропоновано додатково обрати музичний твір для виконання та узгодити його з викладачем. Підліткам таке завдання виявилось дуже цікавим і творчим. Вони пропонували для виконання твори різних жанрів, наприклад: народних пісень – “Туман яром, туман долиною”, фольклорних “Ой, на Івана Купала”, сучасних пісень Л. Горової, Т. Петриненка, Н. Май, Ю. Саніної та ін., джазових Дж. Гершвіна “Summer time”.

3. Для визначення *здатності до вияву емоційно-психологічного настрою* підліткам було запропоновано завдання щодо виявлення характерних особливостей творів хорового мистецтва. У коментарях учні вказували, що навіть маючи бажання, не мають достатньо часу, оскільки велике навантаження в загальноосвітній та музичній школах не дозволяє часто відвідувати концерти або театральні вистави.

Практично усі педагоги у вокально-хоровій роботі з підлітками особливого значення надають саме навчальній діяльності, оскільки не вбачають розвиток вокально-хорових навичок засобами концертного виконавства та відвідуваннями музичних концертів, вистав, фестивалів.

Для проведення наступного експерименту щодо здійснення діагностики ступеню сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва нами було впроваджено творчі завдання з перевірки наявності інтересу та прояву позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва, а також

здатності до вияву емоційно-психологічного настрою у вокально-хоровій діяльності. До уваги підлітків були представлені вокально-хорові твори М. Леонтовича – два хори з незакінченої опери “На Русалчин Великдень” (Ой, гори, ой світи, місяченьку, “Хай іде, насува, чорна хмара”). Підліткам пропонувалося написати невеликі твори-мініатюри на 5-10 хв., в яких вони повинні були описати свої особисті враження про почуту музику, використовуючи при цьому поетичні асоціації (які виникли під час сприйняття художніх творів). З цією метою учням були задані запитання, які конкретизують завдання та направляють увагу на аналіз своїх емоційних переживань, психологічних спостережень і художньо-поетичних узагальнень, які виникли під впливом прослуханої музики.

1. Хвилює чи залишає байдужим Вас ця вокально-хорова музика?
2. Розкажіть свої враження від почутої музики. Чим саме захопила вона Вас?
3. Які асоціації (образи) виникають в вашій уяві під її впливом?

Для аналізу творів ми будемо використовувати такі критерії оцінки:

1. Вміння проаналізувати в творах-переказах власні емоційні почуття, що виникли під впливом музики (звернення до своїх почуттів, дослідження особистого внутрішнього світу);
2. Адекватність вербального висловлення образній змістовності музичного твору (на скільки учнівське сприйняття музичного твору відповідає авторському задуму);
3. Зв'язність викладення та процесуальне відображення у словах динаміки розвитку музичного твору(відображення змісту музики);

Аналізуючи твори за цими показниками, ми виявили такі рівні сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва:

Низький рівень - найбільший за кількістю - це учні, у яких спостерігалася відсутність навичок власних почуттів. „На початку твору музика була швидка, а потім повільна”; низький рівень фантазії, свої музичні

враження не могли перевести мовою слів, не було достатнього словарного запасу „Я точно не знаю, але мені здається, що в цьому щось є”.

Середній - учні, які зрозуміли окремі елементи музичної виразності (мелодія, ритм), та вокально-хорової звучності. В оцінці учні спиралися на свій досвід, який не завжди відповідає змісту музичного образу, мало користувалися поетичними знахідками „Ці твори мені було дуже приємно слухати...”, не можуть конкретно відповісти на запитання.

Достатній – учні-підлітки, які більш зацікавлені вокально-хоровим мистецтвом та достатньо позитивно і емоційно передають власні охарактеризування почутих творів: “Ці твори надихають мене на творче мислення, емоційне співпереживання та пошук нових задумів щодо кращого виконання твору”.

Відносно високий - підлітки, що виявилися здатними до творчого й емоційного відгуку на музику та змогли творчо розкрити зміст музичних образів. На цьому рівні вищим проявом і критерієм є власна поетична творчість учнів. “Ці вокально-хорові твори відповідають своїм характером і змістом назві. В них можна почути як радісні так і ліричні інтонації”.

Аналіз творів учнів-підлітків свідчить про низький рівень розвитку творчої уяви, невмінням висловити свої почуття, переживання, недостатнє володіння літературним словом. В естетичних судженнях спостерігається низький рівень поетичної образності, метафоричності, оригінальності висловлювань.

Відповідно, при обробці результатів за першим етапом констатувального експерименту, нами було виявлено рівні сформованості емоційно-мотиваційного компоненту із відносно високим рівнем – 4,35 %, достатнім – 10,87%, середнім – 41,30 та відповідно, низьким рівнем – 43,48%.

Результати виконання завдань за емоційно-мотиваційним критерієм представлені у таблиці 3.1.

**Рівні сформованості вокально-хорових навичок підлітків за
критерієм ступеню сформованості потягу до вокально-хорового
мистецтва (КГ)**

Показники	Відносно високий		Достатній		Середній		Низький	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Наявність інтересу до вокально-хорового навчання	2	4,35	5	10,87	19	41,30	20	43,48
Прояв позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва	2	4,35	5	10,87	19	41,30	20	43,48
Здатність до вияву емоційно-психологічного настрою у вокально-хоровій діяльності	2	4,35	5	10,87	19	41,30	20	43,48
Узагальнений показник	2	4,35	5	10,87	19	41,30	20	43,48

Суттєвих розбіжностей у експериментальній групі після виконання завдань за емоційно-мотиваційним критерієм не виявлено, що підтверджено результатами, які наведено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

**Рівні сформованості вокально-хорових навичок підлітків за
критерієм ступеню сформованості потягу до вокально-хорового
мистецтва (ЕГ)**

Показники	Відносно високий		Достатній		Середній		Низький	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Наявність інтересу до вокально-хорового навчання	1	3,08	6	12,50	19	39,58	22	45,83
Прояв позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва	1	2,08	7	14,58	21	43,75	19	39,58
Здатність до вияву емоційно-психологічного настрою у вокально-хоровій діяльності	1	2,08	5	10,42	20	41,67	22	45,83
Узагальнений показник	1	2,42	6	12,5	20	41,67	21	43,75

Для виявлення рівня сформованості вокально-хорових навичок підлітків за когнітивно-процесуальним компонентом та відповідно критерію ступеня володіння вокально-хоровими навичками учням було запропоновано виконати наступні творчі завдання. Перша категорія завдань була направлена на виявлення наявності вокально-хорової компетентності: співацька постава; володіння правильним співацьким диханням; точність звукоутворення (атака звука); чистота інтонування; володіння чіткою дикцією та ясною співацькою артикуляцією.

Лише один учень-підліток (2,42 %) хорового колективу мав правильну співацьку поставу, що було встановлено спостереженнями. Лише шестеро учнів (12,5) достатньо правильно тримали корпус, рівно і спокійно голову,

розкрито плечі. У 20 учнів (41,67 %) спостерігалися помилки у правильності співочої постави. Вони сутулились, стояли нерівно, без опори на обидві ноги, круtilись та були неспокійними. Часто розпорошувалась їхня увага на сторонні звуки та відволікання. Під час співу володіли поверховим співацьким диханням, співали без опори на дихання, робили шумний вдих та брали дихання посеред слова, що є суттєвим недоліком правильної вокально-хорової компетентності. Точність звукоутворення – атака звука не завжди була відповідною до характеру твору.

Запорука чистоти інтонування – це злагоджений спів унісону, тобто унісонне звучання всього хору підлітків потребує точності звучання одного звуку, без пониження та підвищення, чого бракувало не всім учасникам хорового колективу. Шестеро учнів (12,5 %) достатньо точно інтонували та прислухалися до зауважень викладача.

Навичками чіткої дикції та ясної артикуляції, що впливають на хорове дикційне звучання, достатньо володіють лише 5 (10,87 %) учнів-підлітків. Неясне промовляння слів твору та нечітке вимовляння літер, округлення голосних звуків практично у більшості підлітків неправильне, що відчутно при слуховому спостереженні плоскості звучання та при наочному – неправильне відкривання роту та робота артикуляційного апарату.

Друга категорія завдань – для виявлення навичок ансамблевого звучання в хорі, динамічна виразність та метро-ритмічна точність виконуваного твору.

При виконанні хорового твору лише двоє підлітків (4,35%) проявили уміння використання ансамблевого звучання, оскільки більшість учнів не розуміли з перших спроб про вимоги щодо динамічної виразності та метро-ритмічної точності виконуваного твору.

Важливим у оволодінні вокально-хоровими навичками є розкриття композиційної побудови твору, виразне фразування, яскрава передача образного змісту вокально-хорового твору, що надають позитивно-емоційного забарвлення та художньо-естетичного насичення всьому вокально-хоровому твору.

Третя категорія завдань була спрямована на розкриття композиційної побудови твору, тобто виразне фразування і яскрава передача образного змісту виконуваного вокально-хорового твору.

При виконанні заданого вокально-хорового твору тільки двоє підлітків (4,35 %) уміло та виразно робили фразування, а у більшості підлітків 22 (47,83 %) було недостатньо зібраності та розуміння образного змісту твору.

У таблиці 3.3 відображені рівні сформованості вокально-хорових навичок підлітків за критерієм ступеню оволодіння вокально-хоровими навичками.

Таблиця 3.3

Рівні сформованості вокально-хорових навичок підлітків за критерієм ступеню оволодіння вокально-хоровими навичками (ЕГ)

Показники	Відносно високий		Достатній		Середній		Низький	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Наявність вокально-хорової компетентності	2	4,35	5	10,87	17	36,96	22	47,83
Уміння використання ансамблевого звучання в хорі	2	4,35	5	10,87	17	36,96	22	47,83
Розкриття композиційної побудови твору	2	4,35	5	10,87	17	36,96	22	47,83
Узагальнений показник	2	4,35	5	10,87	17	36,96	22	47,83

З метою визначення рівня сформованості **діяльнісно-виконавського** компонента, який передбачає навчальну та концертно-виконавську діяльність учасників учнівських вокально-хорових колективів та є необхідною умовою успішного формування вокально-хорових навичок підлітків, нами було розроблено завдання, рівень виконання якого оцінювався за показниками діяльнісного критерію. При цьому урахували: 1) уміння сценічного

втілення художнього образу вокально-хорового твору; 2) спроможність до емоційно-художньої виразності під час концертних виступів; 3) прояв творчої активності у навчальній та концертно-виконавській діяльності.

Респондентам було запропоновано виконання таких теоретичних і практичних завдань:

1. Систематичне використання вокально-хорових вправ на дихання, дикцію, округлення, артикуляцію та вірне звуковисотне відтворення нотного тексту.

2. Дотримання поетапності вивчення вокально-хорового твору: розучування, вивчення, виконання, повторення та виправлення неточностей.

3. Для відпрацювання складних місць та неточностей виконання вокальних, мелодичних, темпоритмічних, динамічних труднощів.

4. Підготовка до концертних виступів (робота над вокально-хоровими навичками в музичних творах індивідуально, по партіях хору, ансамблем; репетиції у хоровому класі, на сцені, перед виступом; сценічна культура – поведінка на сцені, дотримання вокально-хорової культури та взаємоповаги).

Для виявлення вокально-хорових навичок підлітків діяльнісно-виконавського компоненту за критерієм міри здатності до професійного виконання вокально-хорових творів, також було проведено контрольний захід, тематичний концерт, результати якого дали змогу виявити уміння сценічного втілення художнього образу вокально-хорового твору. Четверо підлітків (2,78%) намагались якнайкраще показати емоційне піднесення та задоволення від виконуваного твору, передаючи всі образні характеристики та всю палітру тембрального забарвлення хорового твору. У 17 підлітків (35,42 %) спроможність до емоційно-художньої виразності під час концертного виступу була незначною та відповідала середньому рівню.

У навчальній діяльності переважна більшість підлітків проявляли творчу активність. Виконували творчі завдання на пошук інформації щодо вокально-хорових творів, епохи, творчості композиторів. Творчість проявляли у створенні власних мелодій на задані вірші та аранжування лише двоє

підлітків (4,17%). З усіх підлітків декілька учнів проявляли творчу активність. Створювали презентації, буклети концертної програми та рекламних оголошень виступів. А під час концертно-виконавської діяльності активно проявляли себе творчістю та толерантністю, виконуючи всі правила сценічної культури. У таблиці 3.4 зафіксовані рівні сформованості вокально-хорових навичок підлітків контрольної групи за критерієм міри здатності до професійного виконання вокально-хорових творів.

Таблиця 3.4

Рівні сформованості вокально-хорових навичок підлітків за критерієм міри здатності до професійного виконання вокально-хорових творів

Показники	Відносно високий		Достатній		Середній		Низький	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Уміння сценічного втілення художнього образу вокально-хорового твору	0	0,00	4	8,33	25	52,08	19	39,58
Спроможність до емоційно-художньої виразності під час концертних виступів	1	2,08	4	8,33	25	52,08	18	37,50
Прояв творчої активності у навчальній та концертній діяльності	2	4,17	4	8,33	25	52,08	17	35,42
Узагальнений показник	1	2,08	4	8,33	25	52,09	18	37,5

Для виявлення наступного рівня сформованості вокально-хорових навичок підлітків оцінювально-самостійного компоненту – ступеню власного оцінювання виконання вокально-хорових творів нами було впроваджено ряд завдань, що передбачали індивідуальні спостереження за підлітками, їхні власні співставлення, оцінювання, слуховий самоконтроль та самооцінка.

Так, для здатності до правильного оцінювання якості звучання власного голосу та голосу інших ми використовували метод співставлення, порівняння, оцінювання викладачами, однолітками, друзями, батьками, самооцінювання. Після записів на диктофон, відео, підліткам було запропоновано охарактеризувати самостійно вокально-хорове виконання творів у процесі навчальної діяльності. Дані на відповіді про рівень володіння вокально-хоровими навичками, позитивними оцінками та недоліками виконання творів підтвердили знання та уміння про володіння підлітками вокально-хоровими компетентностями. Учні порівняли власне відчуття після виступу, виконання твору з виконанням однолітків з прослуховуванням аудіо та відео запису. Переважна більшість 25 підлітків (52,08%) не точно та поверхово оцінювали якість звучання голосу та голосу інших. Слуховий контроль та самооцінка були завищені і тому підліткам вкрай недостатньо було усвідомити власні помилки виконання з іншими.

Достатньо ефективними у виявленні ступеню власного оцінювання виконання хорових творів були думки та поради викладачів, батьків, друзів, оскільки їх судження та аналіз підлітками висновків щодо виконання, коригують подальше удосконалення вокально-хорових навичок підлітків, інтерпретації хорових творів та виявлення артистичних умінь. Серед загальних недоліків – це байдужість до оцінювання та само аналізування підлітків, що негативно впливають на рівень вокально-хорового навчання та майстерного виконання.

За результатами завдань повним комплексом власного оцінювання виконання вокально-хорових творів та артистичними вміннями володіли лише 2 учнів (4,17%), проявлялися достатньо лише у 4 (8,33%). У таблиці 3.5

відображено ступінь власного оцінювання вокально-хорових творів за оцінювально-самостійним компонентом.

Таблиця 3.5

Рівні сформованості вокально-хорових навичок за критерієм ступеня власного оцінювання виконання вокально-хорових творів (КГ)

Показники	Відносно високий		Достатній		Середній		Низький	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Здатність до правильного оцінювання якості звучання власного голосу та голосу інших	0	0,00	4	8,33	25	52,08	19	39,58
Інтерпретація та коригування виконання хорових творів	1	2,08	4	8,33	25	52,08	18	37,50
Виявлення артистичних вмінь	2	4,17	4	8,33	25	52,08	17	35,42
Узагальнений показник	1	2,08	4	8,33	25	52,08	18	37

Рівні сформованості вокально-хорових навичок за підлітків за результатами констатувального експерименту наведено у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Рівні сформованості вокально-хорових навичок за підлітків за результатами констатувального експерименту (КГ)

Критерії	Відносно високий		Достатній		Середній		Низький	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Ступінь сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва	1	2,08	6	12,5	20	41,67	21	43,75
Ступінь оволодіння вокально-хоровими навичками	1	2,08	6	12,5	22	45,83	19	39,58

Міра здатності до професійного виконання вокально-хорових творів	1	2,08	4	8,33	25	52,08	18	37,50
Ступінь власного оцінювання виконання вокально-хорових творів	1	2,08	4	8,33	25	52,08	18	37,50
Узагальнений показник	1	2,08	5,00	10,42	23,00	47,92	19,00	39,58

Проаналізувавши результати, отримані в ході констатувального експерименту, ми виявили вищезазначене співвідношення рівнів сформованості вокально-хорових навичок в позашкільних навчальних закладах.

На *відносно високому рівні* сформованості вокально-хорових навичок підлітки:

- мають сформовану мотивацію до вокально-хорових занять, виявляють постійний інтерес мистецтва, володіють знаннями та співацькими вміннями;
- присутні всі показники сформованості вокально-хорових навичок: співацька постава, точність звукоутворення, звуковедення (чистота та точність унісону, чистота інтонування, чітка дикція та ясна артикуляція), висока позиція звука протягом виконання твору, наявність правильного співацького дихання, атака звука відповідає характеру твору, наявність кантилени, точне відтворення ритму, темпу, вільне звукоутворення, вмиле фразування, музичне та виразно-емоційне виконання хорового твору;
- демонструють високу сценічну, художньо-виконавську культуру, естетичний зовнішній вигляд;

- творчо підходять до вокально-хорових занять, створюють власні композиції, а також аранжування та обробки для хору, інструментальних і вокальних ансамблів тощо;
- постійно відвідують музичні концерти, театральні вистави, опери, балети, фестивалі, конкурси.

На *достатньому* рівні підлітки:

- демонструють сформовану мотивацію до розвитку голосу, досить серйозно ставляться до відвідування вокально-хорових занять;
- знання елементарних вокально-хорових компетентностей дещо поверхове;
- під час виконання творів трапляється неточне інтонування вокальної мелодії, переважає головне резонування (висока співацька позиція), правильне співацьке дихання, чіткість вимови приголосних та наспівність голосних (дикція та артикуляція), сформована навичка „тягнути” звук, точна передача ритму та темпу, природне звукоутворення, вдається виконання з умілим фразуванням, присутня недостатня емоційність, сценічна і художньо-виконавська культура;
- є сильне бажання покращувати свої вокальні можливості в процесі вокально-хорової концертно-виконавської діяльності;
- несистематично відвідують театри, музичні вистави.

Учні-підлітки на *середньому* рівні:

- демонструють недостатньо сформовану мотивацію до власного вокального розвитку, до систематичного відвідування занять;
- нехтують правилами охорони голосу (занадто гучно співають, кричать), несистематично відвідують хорові заняття, недосконало або майже не вчать хорові партії;
- знання з вокальної методики обмежені, фрагментарні;
- не завжди контролюють власне звучання, дають поверхову та неточну характеристику співу інших;

- у виконанні присутня неточність відтворення окремих звуків вокальної мелодії, нестабільність високої співацької позиції, не вироблені навички правильної атаки звуку, недостатнє володіння співацьким диханням, не завжди виразна дикція та артикуляція, нестабільне володіння співом кантилена, неузгоджена робота голосового апарату (скутість нижньої щелепи чи горловий спів), неемоційне виконання, неяскраве тембральне забарвлення, недостатньо розвинена художньо-виконавська культура;
- певним чином проявляють творчий підхід;
- досить рідко відвідують театри, музичні вистави та концерти.

На *низькому* рівні:

- у підлітків відсутнє прагнення до систематичного вокального навчання, відвідують заняття переважно за вимогою батьків;
- знання з музичного та вокально-хорового мистецтва підлітків неповні, обмежений вокально-слуховий контроль;
- під час виконання творів проявляється нестабільна інтонація, брак високої співацької позиції (спів „на горлі”, „носовий призвук”), „в’яла” атака звуку, недостатнє володіння співацьким диханням (переважає ключичне дихання), відсутній кантилений спів, невиразна вокальна мова, неясна артикуляція та нечітка дикція, допускаються неточності у відтворенні ритму та темпу творів, відсутнє уміння фразування, нерозвинена виконавська культура. Відсутній прояв до творчих завдань;
- байдужість до відвідування концертів, вистав, музичних вистав.

Отже, використання на констатувальному етапі дослідження комплексу методів (педагогічне спостереження, педагогічний аналіз, опитування, бесіда, оцінювання, методи математичної обробки експериментальних даних) дало змогу стверджувати, що рівень володіння підлітками вокально-хоровими навичками недостатній для якісного та професійно-майстерного виконання

вокально-хорових творів. Більшість учнів продемонстрували достатній та середній рівень знань, умінь і вокально-хорових навичок.

Діагностика рівнів сформованості вокально-хорових навичок підлітків за емоційно-мотиваційним, когнітивним, діяльнісним та оцінювальним критерієм довела опосередкованість знань про вокально-хорове мистецтво, несуттєві знання про композиторів, види і жанри музичного мистецтва, недостатньо розвинені вокально-хорові навички.

Учні не демонструють високу сценічну, художньо-виконавську культуру, естетичний зовнішній вигляд. Слухають переважно сучасну естрадну музику. Вокально-хорові заняття відвідують несистематично, не цікавляться репертуаром, творчими завданнями. Концерти відвідують не часто, театральні вистави – рідко; опери, балети більшість практично тільки раз на місяць; сучасні фестивалі, конкурси – теж не досить часто.

Підтримка й допомога у музичному розвитку та навчанні батьків і рідних (постійна присутність на концертах та зацікавленість музичним життям учнів в школі мистецтв) частіше залежить від рівня їхньої культури. Дослідження, опитування, спостереження показали, що не всі батьки цікавляться життям підлітків, мало спілкуються з ними та зрідка підтримують.

Результати дослідження, проведеного в позашкільних навчальних закладах, вказують на те, що знання з теорії та історії музики, носять фрагментарний і не завжди систематизований характер. Ці знання являють собою лише окремі відомості з музичної грамоти та історії музики. Учні погано володіють вокально-хоровими навичками, не мають глибоких уявлень про стильові особливості творчості окремих композиторів. Ці знання мало пов'язані між собою, не створюють необхідної основи для сприйняття музики. Усі теоретичні відомості, отримані на заняттях, повинні тут же закріплюватись слуховими уявленнями, а слухові уявлення в свою чергу повинні бути пов'язані з конкретними музичними образами. Вокально-хорові навички і вміння також мають подаватися з точки зору їх виразності в

нерозривному зв'язку із художнім образом твору, що виконується і закріплюється на прикладах з музичної хорової літератури.

Інакше кажучи, різні види музичної діяльності, їх послідовний взаємозв'язок, повинні виступати як компоненти єдиної педагогічної системи, метою якої є формування цілісної музичної культури учнів.

Положення про взаємозв'язок різних видів діяльності в процесі формування музичної культури є принциповим і тісно пов'язаний із проблемою сприйняття. Численні дослідження свідчать, що процес формування вокально-хорової культури потребує керівництва, спеціального відбору матеріалу який дозволив би об'єднати різні види діяльності на заняттях хорового співу однією метою, розвитку в учнів знань, умінь і навичок, які допомагають їм свідомо сприймати музику та розуміти її.

Велике значення для формування цілісної культури учнів має взаємозв'язок уроків хорового співу з іншими предметами естетичного і гуманітарного циклу – літературою, історією, образотворчим мистецтвом, народознавством.

Обґрунтування цієї умови виникає з асоціативної природи музичного сприйняття. Вплив на емоційну сферу слухача і словом, і кольором збагачує його асоціативні уявлення, а окрім того, активізує розумову діяльність.

Зіставлення музики з іншими видами мистецтва приводить підлітків до усвідомлення світоглядних проблем, соціальної зумовленості всіх процесів життя. Звертаючи увагу учнів на історичні події та явища, які впливали на мистецтво, ми тим самим надаємо їм узагальнене уявлення про музику як про невід'ємну частину духовного життя суспільства. У музикантів підліткового віку з'являється можливість усвідомити особливості розвитку музики в процесі суспільного розвитку, побачити різні стилістичні особливості різних музичних напрямів в їх зв'язку з іншими видами мистецтва.

Особливо необхідно зупинитися на значенні використання фольклорного матеріалу в процесі хорових занять. Сучасна програма включає традиційні зразки народних пісень, як правило взятих вже в обробці.

Але знайомства із цим матеріалом явно недостатньо для формування у підлітків уявлень про фольклор та для виховання у них глибоких національних патріотичних почуттів. Народна творчість утримує в собі велику кількість жанрів, всі відображають різні сторони укладу життя. Необхідне залучення учнів до цих жанрів. Розучування українських пісень, хороводів, ігор повинно супроводжуватись розповідями про народні традиції, звичаї, обряди, культуру. На прикладі фольклору учні повинні відчутти синкретичну природу музики.

Результати констатувального експерименту засвідчили переважання низького і середнього рівнів сформованості вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах.

3.2 Зміст та етапи методики формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах

Розроблена *методика* формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах охоплює чотири етапи проведення педагогічної роботи, а саме: мотиваційно-пізнавальний, когнітивно-процесуальний, творчо-діяльнісний, коригувально-оцінний.

Мета *мотиваційно-пізнавального етапу* – формування позитивної мотивації та стимулювання інтересу підлітків до вокально-хорового мистецтва, до пізнання розмаїття жанрів, стилів та видів мистецтва.

На цьому етапі ми використовували *методи*:

- стимулювання мотивації до вокально-хорового навчання та концертного виконання шляхом впровадження нових засобів та форм роботи з підлітками. Створення творчої атмосфери, прояв толерантності та креативності, індивідуальний підхід та створення

позитивно-емоційного настрою на заняттях та під час концертної діяльності;

- розвитку пізнавального інтересу завдяки пізнавальним бесідам та оригінальним вокально-інструментальним імпровізаціям викладача (привітання, ознайомлення, творча пауза та ін.);
- методи інтерактивної навчальної діяльності (Інтернет-підтримка уроків, мультимедійні програми для підлітків, , інтерактивна дошка, диктофон, програми для запису та відтворення голосу, мелодії та ін.);
- наочні (публікації, мультимедійні презентації, відеозаписи та ін.);
- творчо-практичні (створення публікацій та презентацій про музичне та вокально-хорове мистецтво, виступи, концертну діяльність, музикотерапію та ін.);
- проблемно-пошукові (розширення обізнаності у сфері музичного та вокально-хорового мистецтва, співпраця з кращими дитячо-юнацькими колективами);
- креативні (взаємоповага, толерантність, ерудиція та неповторність);
- музично-дидактичні ігри (“Камертон”, “Диктофон”, “Музикотерапевт” та ін.);
- методи проєктів (планування, накопичення інформації, аналіз, пошук, створення пісень, аранжувань, сценарію та ін.);
- контролю і самоконтролю (вокальний та музичний слух, слухання кращих музичних зразків вокально-хорового, інструментального, вокально-інструментального мистецтва, записів фольклору, само запис, прослуховування та аналіз та ін.).

Когнітивно-процесуальний етап зорієнтовано на поглиблення мистецьких і вокально-хорових знань підлітків, збагачення музичного досвіду. На цьому етапі формування вокально-хорових навичок підлітків застосовано наступні методи:

- усвідомлення дії (навички), вивчення, виконання, метод виправлення. Передбачає постійну вокально-хорову роботу над

постійним виконанням на хорових заняттях спеціальних вправ та поспівок;

- наочні – показ викладачем правильного виконання вправ, твору, демонстрування співу хорових колективів, оперних хорових творів та ін.;
- практичні – постійно працювати над удосконаленням вокально-хорових навичок, порівняльні, процесуальні методи для покращення звучання хорової партії та хору в цілому;
- сприйняття, аналіз, оцінювання творів хорового мистецтва (різних жанрів та видів);
- написання власних аранжувань та обробок на запропоновані викладачем музичні твори;
- метод творчих завдань із застосуванням музичних інструментів (створення вокальної та вокально-інструментальної імпровізації);
- методи контролю і самоконтролю (слухання та аналізування).

Наступний, *творчо-діяльнісний етап* передбачає проведення педагогічної роботи з підлітками над майстерним виконанням вокально-хорових творів, інтерпретацією хорових творів, активізацію творчих проявів підлітків – написання власних пісень (на задані або власні вірші) та аранжувань; синкретичну єдність виконання фольклорних постановок, активного застосування музичного фольклору, фольк-постановки пісень (вертепи, колядування, веснянки, купальські та ін.) тощо.

На цьому етапі протягом всього формувального експерименту ми проводили творчі концерти, зустрічі з композиторами, хоровими колективами, проводили on-line зустрічі з відомими хоровими диригентами, композиторами та вокально-інструментальними групами. Глибоке значення на формування вокально-хорових навичок підлітків має музичний фольклор, що є запорукою ефективності художньо-естетичного виховання учнів підліткового віку. Протягом всіх етапів було проведено протягом одного навчального року 35 концертів, які вимагали майстерного виконання

вокально-хорового твору підлітками, володіння всіма вокально-хоровими навичками, позитивно-емоційного настрою, зібраності. Творча концертна діяльність спрямована на покращення роботи з підлітками, адже вони зацікавлені новим репертуаром, показовими виступами, театральномузициними діями, постановками.

Творчо-діяльнісний етап, окрім концертно-виконавської діяльності передбачав музично-театральні постановки (опери, оперетти) та створення власних. Музично-театральна творчість розкриває ширші межі вокально-хорового навчання, передбачає розвиток творчої активності та музичної креативності підлітків.

Організація постановки першої української опери С.С. Гулака-Артемівського “Запорожець за Дунаєм” підлітками в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах розширила їхні можливості та надала нового дихання українському музично-театральному дійству. Українська мелодійність, згуртованість, переможність, віра, надія на краще майбутнє та любов до рідного краю – створюють національно-патріотичне піднесення та дух свободи і миру, що в наш час дуже актуально.

Також суттєвим зрушенням у вокально-хоровому навчанні підлітків відіграє постановка музичних вистав О. Пчілки – Ольги Петрівни Драгоманової, в одруженні Косач (Український дитячий театр): “Весняний ранок Тарасовий”, “Сон-мрія або Казка Зеленого Гаю”, “Різдвяна байка”, “Дві чарівниці”, “Кобзареві діти”, “Без’язикий”, “Мир-миром”, “З під неволі”, “скарб”, “Марусина ялинка”. Створення до них підлітками додаткових музичних аранжувань та вокально-інструментального супроводу розвивають творче та креативне мислення, ерудицію та імпровізаційність.

Постійна академічна, тематично-календарна та конкурсна концертно-виконавська діяльність підліткового хорового колективу спрямована також на використання музичного фольклору. Кожного місяця виконувались пісні відповідно до календарної обрядовості українців. Підлітки повинні були вивчати щомісяця 4-5 українських народних пісень, як календарно-

обрядових, так і побутових, історичних, стрілецьких, ліричних, жартівливих і т.д.

На цьому етапі застосовано методи:

- стимулювання інтересу (до музики, імпровізації, театралізації, виступів, навчальної, концертної діяльності);
- практичні, проблемно-пошукові, інтерактивні методи (власне хоровий спів, мозковий штурм та ін.);
- ігрові, дидактичні, креативні (розроблення сценаріїв, по співок, нових аранжувань, власних вокально-інструментальних композицій та ін.);
- методи контролю і самоконтролю (слухання, самоаналіз, аудіо та відео запис).

Впродовж всіх етапів були такі організаційні форми роботи, як: індивідуальна (прослуховування кожного вчителем та правильна корекція), по-партіях та групова (узгодження по хорових партіях, голосах та цілком всіх учасників підліткового хорового колективу), мультимедійні презентації (створені викладачем або учнями), творчі конкурси (районні, обласні, міжнародні фестивалі), академічні, тематичні, звітні концерти (активна виконавська діяльність).

Варто відмітити *метод Ланкастерської школи*, коли здібний учень виконує роль викладача. Для нашого дослідження цей метод має важливе значення, оскільки при цьому підвищується самооцінка підлітків, вони отримують довіру від викладача та позитивну оцінку однолітків.

На *коригувально-оцінному* етапі проводилось оцінювання підлітками якості звучання власного голосу та голосу інших, академічних та концертних виступів. Активно застосувались аудіо та відеозаписи, здійснювалась корекція виконання вокально-хорових творів, активізація творчих задумів та артистичних проявів тощо.

Основними методами були:

- аналіз, порівняння, співставлення, обґрунтування зауважень та недоліків з подальшим виправленням усіх неточностей;
- метод проектів;
- аудіо, відео, інтернет методи;
- метод запису та відтворення звучання, творчо-коригувальні завдання, а також методи повторення, закріплення;
- високохудожнього, майстерного виконання вокально-хорових творів, метод автоматизації набутих вокально-хорових навичок тощо.

3.3 Результати дослідно-експериментальної роботи

Формувальний експеримент був проведений у позашкільних навчальних закладах художньо-естетичного спрямування “Калинівська дитяча школа мистецтв”, “Мар’янівська дитяча музична школа імені І.С. Козловського”, “Куп’янська музична школа №1”, “Добромильська музична школа” та на хорових заняттях у Васильківському районному центрі дитячої та юнацької творчості.

Метою цього етапу дослідження була експериментальна перевірка ефективності розробленої нами методики формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах.

Основними *завданнями* упровадження методики в освітній процес шкіл мистецтв та центрів дитячої і юнацької творчості ми визначили:

- удосконалення процесу вокально-хорового навчання підлітків у позашкільних навчальних закладах засобами мультимедійних технологій;
- розвиток вокально-хорових навичок підлітків засобами засвоєння високохудожнього сучасного вокально-хорового репертуару;

– виховання виконавської культури та високих моральних якостей підлітків на кращих зразках вітчизняної і зарубіжної музики в процесі навчальної та концертно-виконавської діяльності.

Для досягнення мети та реалізації цих завдань було застосовано комплекс методів і прийомів навчання, що складається із трьох груп.

Першу групу методів і прийомів спрямовано на нагромадження досвіду музичної та вокально-хорової виконавської діяльності, музичних та вокально-слухових вражень підлітків, що передбачає залучення їх до: постійного слухання зразків народної, класичної, джазової, сучасної, інструментальної, вокальної та хорової музики; відвідування концертів аматорських і професійних музичних колективів, композиторів та виконавців різножанрової музики; аналізу, самоаналізу та самовдосконалення.

Друга група методів і прийомів навчання зорієнтована на вокально-технічний розвиток підлітків і передбачає залучення їх до: теоретичного ознайомлення з поняттями у галузі вокально-хорової методики та вокального й хорового мистецтва (показ, пояснення, розповідь, бесіди); виконання систематизованих вокально-тренувальних вправ, підібраних індивідуально за принципом послідовності та поступовості (розспівування, дихальна та артикуляційна гімнастика, виразне декламування текстів вокально-хорових виконуваних творів, виконання вокалізів та хорового репертуару); активізації сенсорно-слухових зв'язків, активізації роботи голосових складок, вироблення точного унісонного інтонування, ансамблевих, тембрових та динамічно-виразних навичок; вироблення правильного співацького дихання та формування мішаного голосоутворення.

Третя група методів і прийомів підпорядкована меті розвитку у підлітків умінь виразного виконавського втілення художніх образів вокально-хорової музики. Ця група передбачає формування таких умінь: розвитку емоційності (прийоми впливу на емоційність учня та зміну тембру відповідно до змісту та стилю виконуваного твору); свідомого контролю і регулювання власного емоційного стану (ознайомлення із засобами

психологічного налаштування на прилюдний виступ); естетизації одягу та поведінки на сцені.

Усі ці групи методів ми використовували на кожному етапі експерименту, проте з різною інтенсивністю. Акцентуація тих чи інших методів і прийомів визначалася навчально-виховною метою конкретного етапу формувального експерименту.

Основними етапами методики формування вокально-хорових навичок підлітків визначено: *емоційно-мотиваційний, когнітивно-процесуальний, творчо-діяльнісний, коригувально-оціннісний.*

На *емоційно-мотиваційному етапі* дослідження ми використали методи *мотивації* (зацікавлювали підлітків музичним, хоровим мистецтвом, інструментальним), розвивали *інтерес* до вокально-хорового мистецтва – знайомили з відомими хоровими колективами, проводили майстер-класи як для викладачів, так і для учнів, створювали творчі завдання для поглибленого вивчення творів хорового мистецтва та розвитку вокально-хорових навичок; використовували *методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності*; активні методи (Інтернет-підтримка уроків хорових дисциплін, творчі завдання), наочні (аудіо-, фото-, відео- методи вокально-хорової роботи з підлітками), практичні (виконання вправ, по співок з формування вокальних і хорових навичок, репетиційна та концертно-виконавська діяльність), проблемно-пошукові методи – створення теоретичних і практичних завдань, використання методу проектів для створення портфоліо, різноманітних завдань; креативні – використання нестандартних проблемно-пошукових ситуацій для вирішення основних завдань на хорових заняттях з підлітками, інтерактивні методи навчання з використанням мультимедійних технологій (мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, ноутбук, Internet-підтримка уроків, репетицій, концертних виступів, створення аудіо, відеозаписів); музично-дидактичні методи це формування вокально-хорових навичок підлітків з використанням музично-дидактичних ігор; методи проектів (взаємодія роботи учнів та викладача, довіра, толерантність, майстерність,

креативність, професійне володіння голосовими можливостями, володіння всіма вокальними і хоровими навичками, володіння мультимедійними програмами Power point, Publisher для створення мультимедійних презентацій, публікацій); методи контролю і самоконтролю (постійний контроль вокально-хорової роботи над навичками постави, дихання, дикції та артикуляції, звуковідтворення, звуковедення, ансамблю та вміння самоконтролю над голосом, емоціями).

У проведенні експерименту було застосовано такі *форми роботи*: індивідуальна (робота з кожним учнем), групова (робота з окремими партіями), колективна (робота з усім складом хору).

Оскільки в хоровому класі підлітки звикли співати лише разом, досить відчутно підлітки комплексували, коли проводилась робота над вокально-хоровими навичками з кожним. Проте, з часом, учні зрозуміли сутність індивідуального співу, тому що в процесі такої форми роботи учні стали краще співати та чистіше інтонувати. Це зумовило їх ставитись відповідальніше до вимог і зауважень викладача хорових дисциплін та підвищило рівень звучання всього хорового колективу.

На *когнітивно-процесуальному етапі* для формування вокально-хорових навичок ми застосували такі методи:

1. усвідомлення дії (навички), вивчення, виконання та метод коригування;
2. наочні, практичні, порівняльні, процесуальні методи;
3. сприйняття, аналізу, оцінювання творів хорового мистецтва;
4. метод творчих завдань – створення власних аранжувань та обробок на запропоновані викладачем музичні твори із застосуванням музичних інструментів;
5. методи контролю й самоконтролю.

На *творчо-діяльнісному етапі* було застосовано методи стимулювання, мотивації, практичні, проблемно-пошукові, інтерактивні, методи самостійності, дидактичні, ігрові, креативні та методи контролю і

самоконтролю; *організаційні форми роботи* (індивідуальна, по-партіях та групова, практичні заняття, бесіди, індивідуальні творчо-розвивальні завдання, мультимедійні презентації, творчі конкурси), академічні, тематичні, звітні концерти (виконавська діяльність).

Достатньо уподованим підлітками метод імпровізації, як вокальної так і вокально-хорової. Підлітки з радістю виконували завдання на створення власних вокальних інтерпретацій та імпровізацій.

На четвертому, *коригувально-оціннісному* етапі були застосовані методи: аналізу, порівняння, співставлення, обґрунтування зауважень та недоліків з подальшим виправленням усіх неточностей, метод проектів; аудіо, відео, інтернет методи; метод запису та відтворення, творчо-коригувальні завдання. Також застосовано методи повторення, закріплення, високохудожнього, майстерного виконання вокально-хорових творів, метод автоматизації набутих вокально-хорових навичок.

Упродовж усіх етапів застосовувалися наступні методи і прийоми формування вокально-хорових навичок підлітків: створення позитивної атмосфери на уроці, розспівування, виконання поспівок, вправ на розвиток співочого дихання, чіткої дикції та виразної артикуляції, виконання вокалізів та вокально-хорового якісного репертуару, постійний слуховий контроль за якістю звука, спонукання до емоційного відтворення художньо-образного змісту вокального, хорового твору та оцінювання власної культури виконання під час виступу.

Процес формування вокально-хорових навичок підлітків відбувався безпосередньо на заняттях з колективного музичення “хор” (в залежності від типових навчальних планів, по 45 хвилин двічі-тричі на тиждень), під час репетицій та концертних виступів учнів.

Навчально-виховний процес у спеціалізованих музичних дитячих закладах пов’язаний із ґрунтовним оволодінням грою на певному музичному інструменті чи співом, вивченням історії музики, сольфеджіо, основами теорії музичного мистецтва, розвитком артистичних якостей. Учень має

виконувати програми до класу навчання. Вихованець звітує разом з педагогом про наслідки проробленого на академічних концертах, складає заліки та іспити перед комісією.

Проте і в цьому закладі з академічними відмінностями стилю зберігаються риси демократизму позашкільної освіти. Індивідуальність занять закликає до співпраці учня й педагога, як правило, між ними складаються дружні відносини, які не завершуються і після закінчення школи. Програми у цих закладах носять рекомендаційний характер, на їх основі складаються педагогом авторські програми, плани які відповідають індивідуальним особливостям учня. Індивідуальні заняття у дитячих музичних школах поєднуються з груповими: уроки сольфеджіо, ансамблі, хори і ін., у яких діти прилучаються до колективного виконання музичних творів.

Посилення ролі мистецьких дитячих шкіл у формуванні музично-естетичної компетентності підлітків пов'язане з успішним вирішенням наступних проблем. Важливо якомога більше наближення навчання гри на музичному інструменті, співу до запитів учнів – підлітків та їх батьків. Бесіди з підлітками та їх батьками показують, що вони хотіли мати справу з навчальним репертуаром різноманітної стилістичної спрямованості. Учень має вивчити як класичні, так і естрадні популярні твори, джаз- і рок-музику, включаючи і п'єси, придатні для проведення дозвілля. Вони хочуть, щоб у дітей формувалося вміння підбирати по слуху мелодію на інструменті, акомпанувати комусь і співати під власний акомпанемент, імпровізувати і навіть складати музику. А головне, щоб підліток любив і розумів музику різних жанрів, маючи хороший музичний смак. Такі запити підлітків та їх батьків виправдані. Адже лише певна частина випускників музичних шкіл продовжують професійну освіту. А решта повинна бути націлена на загальномузичний розвиток, на музикування “для себе” протягом усього життя. Така постановка питання ані скільки не суперечить основним засадам роботи музичної школи, які тримаються на класичному репертуарі, що

необхідно для подальшої професійної освіти. Слушно зауважує С.Л. Липська [5], що “завдяки знайомству з різними жанрами та стилістичними напрямками музичного мистецтва відбувається розширення художнього світогляду, опанування прийомами виконавської майстерності, досягнення емоційно-образного змісту та особливостей структури музичних творів, розвивається готовність висловлювати оцінне ставлення до них”. А це ж, як бачимо, є основою музично-естетичної компетентності підлітка.

Підкреслюючи роль позашкільних навчальних закладів у формуванні компетентної особистості, якій обов’язково притаманна творчість, не слід забувати, що однією з рис розвитку сучасної освіти є інтеграційний процес. Тому компетентнісний підхід до навчально-виховного процесу у позашкільній освіті треба діалектично поєднувати з діяльністю загальноосвітньої школи. Як правильно зазначає Н. Литвинова, спираючись на вивчення практичних наслідків роботи, саме поєднання навчально-виховних зусиль школи і позашкільних закладів є якісно новим, цілісним підходом до виховання компетентної особистості в системі безперервної освіти: “Співробітництво і взаємодія школи і позашкільного закладу зумовлені обопільною зацікавленістю: практична діяльність, яку дитина здійснює у позашкільному закладі, стимулює її пізнавальну активність і вимагає наявності теоретичних знань навчання у школі. Тобто, якщо школа закладає основи для всебічного розвитку особистості, то позашкільна установа сприяє і створює умови, щодо підвищення цього процесу. Тому, позашкільна виховна робота має бути органічним продовженням навчальної діяльності, передбачати використання різноманітних форм і методів, що спрямовані на розвиток творчості дітей, задовольняти потреби особистості, зміцнювати і розвивати її задатки та здібності” [8].

Успішну спробу такої інтеграції, наприклад, здійснює Мар’янівська та Калинівська дитячі школи мистецтв. Згідно з укладеним договором, заняття цієї школи мистецтв проводяться в ряді загальноосвітніх шкіл району, у яких створені для цього умови. Учні загальноосвітніх шкіл займаються музикою

“вдома”. Нема проблем з набором учнів для школи мистецтв, а загальноосвітні школи приваблюють до себе учнів тим, що тут є змога навчатися музики поглиблено. Здійснено коригування музичних програм обох типів шкіл. Систематично відбуваються спільні концерти й музичні заходи, що сприяє підвищенню музичної компетентності всього загалу учнів.

Отже, позашкільні освітні заклади є важливим, дієвим осередком формування музично-естетичної компетентності підлітків. Зазначені вище їхні особливі риси діяльності приваблюють до заняття музичним мистецтвом дітей, особливо середнього шкільного віку, яким притаманні емоційність, прагнення до опанування новим, щоб відчувати своє утвердження як особистості у цьому світі, ріст здатності до самооцінки, самоаналізу, саморозвитку. Належна державна підтримка, якісний підбір педагогічних кадрів у дитячих закладах позашкільної освіти, наукова організація їх діяльності спроможна задовольнити потреби підлітків у реалізації їхніх потягів і інтересів, зокрема в сфері музично-естетичного становлення, у формуванні здатності реалізуватися у музиці протягом усього життя або стати професійним музикантом.

Вокально-хоровий репертуар має бути різноманітним за жанрами, передбачає виконання пісень як народних, так і класичних, джазових, якісно-сучасних. Учні підліткового віку сприймають вокально-хорові твори різних жанрів, стилів, видів, різними мовами. Їм до вподоби, коли викладач використовує різні хорові твори, головне, щоб вони викликали радість, розраду, задоволення, розуміння, мали цінності життєво-пізнавальні, народні, духовні, родинні звичаї та традиції співу.

Отже, отримані результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили змістову насиченість та ефективність запропонованої поетапної методики формування вокально-хорових навичок підлітків, адже вже після першого етапу експерименту спостерігалось значне підвищення рівня мотивації учнів, їхньої зацікавленості у формуванні вокально-хорових навичок. Це позначилось на активізації їх вокальної та художньо-творчої

діяльності, на якості виконаних завдань, на вдумливому ставленні до виконання вокально-хорових творів. Завдяки створеним педагогічним умовам та запропонованим методам навчання відбулося поступове підвищення рівня сформованості всіх компонентів.

На основі методів математичної статистики встановлено, що результати порівняння КГ та ЕГ підтверджують результативність запропонованої поетапної методики формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах, школах мистецтв та дають підстави зробити висновок про доцільність її впровадження в навчальний процес.

У таблиці 3.7 висвітлено результативність запропонованої методики формування вокально-хорових навичок, а саме вплив засобами педагогічних методів та прийомів на вокально-хорові навички (дихання, інтонування, стрій, культура співацької дикції, ансамбль), вокального слуху, які підвищують загальний рівень вокально-хорової культури та майстерності підлітків.

Таблиця 3.7

Результативність запропонованої методики формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах (ЕГ)

Критерії	Відносно високий		Достатній		Середній		Низький	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Ступінь сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва	12	26,09	20	43,48	9	19,57	5	10,87
Ступінь оволодіння вокально-хоровими навичками	11	23,91	18	39,13	11	23,91	6	13,04
Міра здатності до професійного виконання вокально-хорових творів	13	28,26	17	36,96	9	19,57	7	15,22

Ступінь власного оцінювання виконання вокально-хорових творів	11	23,91	17	36,96	11	23,91	7	15,22
Узагальнений показник	11,75	25,54	18	39,13	10	21,74	6	13,59

Як бачимо з таблиці, результати початкового та підсумкового діагностувальних зрізів рівня сформованості кожного з компонентів вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах, переконують, що розроблена нами методика та педагогічні умови її впровадження виявилися ефективними, що дало можливість досягти бажаних результатів.

У результаті проведеного формувального експерименту помітно підвищився інтерес учнів до усіх видів музичної діяльності; розширився їх музичний кругозір; збільшився об'єм музичного багажу; накопичений інтонаційно-слуховий досвід допоміг підліткам критично ставитися до музики масових жанрів; підвищилась емоційна чуйність учнів до музики; вони стали чистіше співати, виразно інтонувати; навчилися давати повну та виразну словесну характеристику твору; стали прагнути до розширення спілкування з музикою.

В кінці навчального року було проведено контрольний експеримент - повторний діагностичний зріз, що ідентична констатуючому експерименту. До контрольної групи належали учні школи мистецтв, які навчались не за традиційною методикою.

Встановлені рівні сформованості вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах з відповідними характеристиками, результати дослідження зафіксовано у таблиці 3.8.

**Динаміка зростання рівнів сформованості вокально-хорових навичок
підлітків КГ та ЕГ у позашкільних навчальних закладах
(констатувальний та формувальний зрізи %)**

Рівні сформованості	Констатувальний експеримент		Підсумковий зріз після проведення формувального експерименту		Динаміка зміни рівнів	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Відносно високий	2,08	4,35	12,5	25,54	+10,42	+21,19
Достатній	10,42	10,87	21,35	39,13	+10,93	+28,26
Середній	47,92	43,48	36,98	21,74	-10,94	-21,74
Низький	39,58	41,3	29,17	13,59	-10,41	-27,71

Отже, отримані результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили змістову насиченість та ефективність запропонованої поетапної методики формування вокально-хорових навичок підлітків, адже вже після першого етапу експерименту спостерігалось значне підвищення рівня мотивації учнів, їхньої зацікавленості у формуванні вокально-хорових навичок. Це позначилось на активізації їх вокальної та художньо-творчої діяльності, на якості виконаних завдань, на вдумливому ставленні до виконання вокально-хорових творів. Завдяки створеним педагогічним умовам та запропонованим методам навчання відбулося поступове підвищення рівня сформованості всіх компонентів.

Отже, отримані результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили змістову насиченість та ефективність запропонованої поетапної методики формування вокально-хорових навичок підлітків, адже вже після першого етапу експерименту спостерігалось значне підвищення рівня мотивації учнів,

їхньої зацікавленості у формуванні вокально-хорових навичок. Це позначилось на активізації їх вокальної та художньо-творчої діяльності, на якості виконаних завдань, на вдумливому ставленні до виконання вокально-хорових творів. Завдяки створеним педагогічним умовам та запропонованим методам навчання відбулося поступове підвищення рівня сформованості всіх компонентів.

На основі методів математичної статистики встановлено, що результати порівняння КГ та ЕГ підтверджують результативність запропонованої поетапної методики формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах, школах мистецтв та дають підстави зробити висновок про доцільність її впровадження в навчальний процес.

Висновки до третього розділу

Застосування комплексу методів на констатувальному етапі дослідження (педагогічні спостереження, опитування, бесіди; аналіз навчальних програм, форм і методів вокально-хорового навчання учнів позашкільних навчальних закладів тощо) дало змогу виявити недоліки цього виду підготовки підлітків у школах мистецтв, а також констатувати, що для повноцінного формування вокально-хорових навичок підлітків на заняттях навчальних хорових колективів необхідно застосовувати мультимедійні технології та сучасний пісенний репертуар.

У процесі констатувального дослідження виявлено такі проблеми організації вокально-хорового навчання учнів у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах та в хорових студіях центрів дитячої та юнацької творчості: гостру потребу у професійних викладачах сольного академічного, народного та хорового співу; незабезпеченість шкіл науково-методичною літературою та технічним оснащенням, вокально-педагогічним репертуаром із сольного та хорового співу; малий попит на заняття сольним (академічним і народним) та хоровим співом; недостатня зацікавленість, підтримка та пропаганда академічного, народного, хорового співу.

Констатувальний експеримент дав змогу виявити реальний рівень сформованості вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах. На початку експерименту майже половина респондентів продемонстрували середній рівень (47,92% КГ та 43,48% ЕГ), що пояснюється невідповідністю рівня розвитку природних вокальних даних ступеню сформованості у підлітків вокально-хорових навичок.

Такі результати спонукають до впровадження у вокально-хорову підготовку підлітків авторської методики, яка ґрунтується на застосуванні мультимедійних технологій та сучасного пісенного репертуару, що сприятиме: розвитку в учнів інтересу до занять у хоровому класі та формуванню вокально-хорових навичок і сценічної культури; самореалізації у творчому колективі та набуттю музично-виконавського досвіду;

становленню ціннісних орієнтацій у галузі музичного мистецтва; збагаченню інтелектуальної та духовної сфер підлітків.

Упровадження цієї методики в процесі формувального експерименту здійснювалося у п'ять етапів.

На *емоційно-мотиваційному етапі* дослідження використано *методи* мотивації, розвитку інтересу, методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності; активні методи, наочні, практичні, проблемно-пошукові, креативні, інтерактивні методи, музично-дидактичні методи; методи проектів; методи контролю і самоконтролю. Застосовано *форми роботи*: індивідуальна робота з кожним, робота по партіях, групова, колективна.

На *когнітивно-процесуальному етапі* для формування вокально-хорових навичок застосовано наступні методи: усвідомлення дії (навички), вивчення, виконання та метод виправлення; наочні, практичні, порівняльні, процесуальні методи; сприйняття, аналізу, оцінювання творів хорового мистецтва; метод творчих завдань – створення власних аранжувань та обробок на запропоновані викладачем музичні твори із застосуванням музичних інструментів; методи контролю і самоконтролю.

На *творчо-діяльнісному етапі* застосовано методи стимулювання, мотивації, практичні, проблемно-пошукові, інтерактивні, методи самостійності, дидактичні, ігрові, креативні та методи контролю і самоконтролю; *організаційні форми роботи* – індивідуальна, групова, колективна; *види занять і завдань* – практичні заняття, бесіди, індивідуальні творчо-розвивальні завдання, мультимедійні презентації; види музично-виконавської діяльності – творчі конкурси, академічні концерти, тематичні вечори, звітні концерти тощо.

На четвертому, *коригувально-оціннісному* етапі були застосовані методи: аналізу, порівняння, співставлення, обґрунтування зауважень та недоліків з подальшим коригуванням усіх неточностей, метод проектів; аудіо-, відео-, інтернет-підтримки методи; метод запису та відтворення, творчо-коригувальні завдання.

Також застосовано методи повторення, закріплення, високохудожнього, майстерного виконання вокально-хорових творів, метод автоматизації набутих вокально-хорових навичок.

Проведені у процесі експериментального навчання контрольні зрізи з використанням комплексу спеціально розроблених завдань дали можливість фіксувати динаміку професійного зростання учасників експериментальних і контрольних груп на всіх етапах експерименту за показниками емоційно-мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та оцінювального компонентів вокально-хорових навичок.

Перевірку результативності запропонованої методики здійснено засобом порівняння результатів початкового й заключного діагностування. Порівняльний аналіз отриманих даних в експериментальних групах показав, що за ходом проведення експериментальної роботи низький рівень сформованості вокально-хорових навичок підлітків зменшився на 27,71 % з 41,3 % до 13,59 %, середній – із 43,48 % до 21,74 %. Відповідно, збільшилася кількість учнів у ЕГ, що продемонстрували достатній (з 10,87% до 39,13 %) і високий (з 4,35% до 25,54 %) рівні. Щодо учасників контрольних груп, то вони не виявили яскравої позитивної динаміки розвитку вокально-хорових навичок (відносно високий рівень зріс лише з 2,08% до 12,5 %).

Аналіз результатів, отриманих на формувальному і контрольному етапах експерименту, підтвердив доцільність застосування розробленої нами методики. Зіставлення досягнень учнів експериментальних і контрольних груп засвідчило більш високий рівень виконання контрольних завдань учасниками експериментальних груп порівняно з учасниками контрольних груп на кожному етапі експериментального навчання.

Результати дослідно-експериментальної роботи дають змогу говорити про те, що поставлені на початку дослідження завдання виконано.

За даними дослідження опубліковано наукові праці [1, 2, 21].

Список використаних джерел до третього розділу

1. Бабіченко Н.О. Народні пісенні традиції у формуванні вокально-хорових навичок підлітків в позашкільних навчальних закладах /Babichenko N.O. // //Zbiór artykułów naukowych obiecujące osiągnięcia naukowe pedagogika. Warszawa (PL) 30.09.2017, p. 6-10.
2. Бабіченко Н.О. Початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади – основа культурно-музичної та креативної індустрії / Н.О. Бабіченко // Культурні і креативні індустрії: історія, теорія та сучасні практики : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24 квітня 2017 р.), Київ. – К. : Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2017. – С. 7 – 9.
3. Козир А. В. Теорія та практика формування професійної майстерності вчителів музики в системі багаторівневої освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02; 13.00.04 / Козир Алла Володимирівна. – К., 2009. – 43 с.
4. Кен Робінсон. Освіта проти таланту. Сила творчості. [Електронний ресурс] / К. Робінсон //
5. Ліпська С.Л. Концептуальні засади організації музичного навчання у закладах позашкільної спеціальної освіти [Електронний ресурс] / С.Л. Ліпська // Рукописи книжок VI. Культурологічні читання пам'яті В. Подкопаєва. Національний мовно-культурний простір України в контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів. – Режим доступу: http://culturalstudies.in.ua/knigi_7_29.php.
6. Ліхницька Л. Інтегрований структурний комплекс мистецької інноваційної діяльності вчителів музичного мистецтва [Електронний ресурс] / Л. Ліхницька // Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. - 2017. - Вип. 6. - С. 45-51. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prptma_2017_6_7
7. Ліхницька Л. М. Інноваційне спрямування підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до співацької роботи з молодшими

- школярами [Електронний ресурс] / Л. М. Ліхіцька // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти. - 2017. - Вип. 23. - С. 78-82. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_014_2017_23_18
8. Литвинова Н. Розвиток творчої особистості у позашкільній діяльності / Н. Литвинова // Рідна школа. – 2003. – № 8. – С. 6 – 10
9. Науменко С. І. Основи вікової музичної психології / С. І. Науменко. – К., 1995. – 103 с.
10. Пчілка Олена. Український дитячий театр / Олена Пчілка; упор., підготовка текстів, передм., текстологічні коментарі Л.П. Мірошніченко; худож. І.К. Заруба. – 3-тє вид. – Київ : Веселка, 2017. – 439 с. : іл.
11. Рудницька О. П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти : навч. посіб. / О. П. Рудницька. – К. : ІЗМН, 1998. – 248 с.
12. Танько Т. П. Роль фольклору в розвитку творчої особистості / Т. П. Танько // Теорія та методика навчання та виховання. - 2009. - Вип. 24. - С. 154-161. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ttmniv_2009_24_23
13. Учитель которого ждуть / Под ред. И. А. Зязюна. – М. : Педагогика, 1988. – 152с.
14. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528с.
15. Фурсенко Т. Ф. Формування ціннісних орієнтацій підлітків у галузі музичної культури в позашкільних навчальних закладах 2005 года : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Т. Ф. Фурсенко. – К., 2005. – 20 с.
16. Шейко В. М. Наукові школи культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілів: ознаки ідентифікації / В. М. Шейко, М. М.

- Каністратенко, Н. М. Кушнарєнко // Вісник ХДАК. — 2011. — Вип. 34. — С. 4 — 18.
- 17.Шейко В. М. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ — початок ХХІ ст.) / В. М. Шейко, Ю. П. Богуцький. — К.: Генеза, 2005. — 592 с.
- 18.Шреєр-Ткаченко О. Я. Історія української музики. Частина перша. — К., 1980.
- 19.Юцевич Ю.Є. Музика. Словник-довідник. Тернопіль: Навч.книга – Богдан, 2003. – 352с., 77 нотних прикладів та малюнків.
- 20.Щолокова О. Категорія духовності у мистецькій освіті: компетентнісний аспект / О. Щолокова // Естетика і етика педагогічної дії. - 2011. - Вип. 1. - С. 127-136. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2011_1_15
- 21.Babichenko N.O. Forming of vocal-choral skills of teenagers in extra-curricular activity /Babichenko N.O. // Proceedings of the International Scientific Conference "Topical Issues of Science and Education" (July 17, 2017, Warsaw, Poland) Vol.5, p. 103-108.
- 22.Feilitzen, C. Media Education, Children's Participation and Democracy. In: Feilitzen, C. von, Carlsson, U. (Eds.). Children and Media: Image. Education. Participation. Goteborg: UNESCO and Nordicom, 1999. – pp.15–29.
- 23.Hart, A. Introduction: Media Education in the Global Village. In: Hart, A. (Ed.). Teaching the Media. International Perspectives. Mahwah, New Jersey – London: Lawrence Erlbaum Assoc. Publishers, 1998. – pp.1–21.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено результати теоретичного узагальнення та практичного вирішення проблеми формування вокально-хорових навичок підлітків, що знайшло відображення в розробці та експериментальній перевірці поетапної методики формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах на основі аксіологічного, компетентнісного та праксеологічного підходів. Результати експериментального дослідження засвідчили вирішення поставлених завдань і дали підстави зробити такі **висновки**:

1. Актуальність дослідження проблеми формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах обумовлена новими пріоритетами розвитку мистецької освіти, що орієнтують на художньо-естетичний розвиток учнів. Особливої значущості набуває проблема вокально-хорового навчання учнів-підлітків на матеріалі народної творчості та українських вокально-хорових творів. Залучення підлітків до активної музично-творчої та вокально-хорової діяльності на засадах національного та світового мистецтва сприяє всебічному, гармонійному розвитку особистості, креативності, духовності, толерантності, формуванню ціннісних орієнтацій, естетичних ідеалів.

2. Зміст й особливості вокально-хорового навчання підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах полягають в спеціальному та індивідуальному підходах на хорових заняттях з урахуванням вікових природних змін у розвитку та функціонуванні голосу підлітків під час домутаційного, мутаційного та постмутаційного періодів; підсиленні вимог щодо охорони голосу та дбайливого ставлення до голосових можливостей підлітків; врахуванні психолого-педагогічних та індивідуальних якостей особистості учня-підлітка. У дослідженні вокально-хорові навички підлітків визначено як автоматизовані дії співака, які забезпечують інтонаційно чисте та художньо-виразне виконання своєї

хорової партії, слуховий самоконтроль власного голосу та голосу інших, ансамбль з іншими хоровими партіями відповідно до хорової звучності певного музичного твору. Структура вокально-хорових навичок підлітків охоплює взаємозв'язок емоційно-мотиваційного, когнітивно-процесуального, діяльнісно-виконавського, оцінювально-самостійного компонентів.

3. Розроблено критерії та показники сформованості вокально-хорових навичок підлітків у відповідності до структури досліджуваного феномена *ступінь сформованості потягу до вокально-хорового мистецтва* (показники: наявність інтересу до вокально-хорового навчання; прояв позитивно-емоційного ставлення до вокально-хорового мистецтва; здатність до вияву емоційно-психологічного настрою у вокально-хоровій діяльності); *ступінь оволодіння вокально-хоровими навичками* (показники: наявність вокально-хорової компетентності; точність звукоутворення; чистота інтонування; володіння чіткою дикцією та ясною співацькою артикуляцією; уміння використання ансамблевого звучання в хорі; розкриття композиційної побудови твору); *міра здатності до майстерного виконання вокально-хорових творів* (показники: уміння сценічного втілення художнього образу вокально-хорового твору; спроможність до емоційно-художньої виразності під час концертних виступів; прояв творчої активності у навчальній та концертно-виконавській діяльності); *ступінь власного оцінювання виконання вокально-хорових творів* (показники: здатність до правильного оцінювання якості звучання власного голосу та голосу інших (співставлення, порівняння, слуховий самоконтроль та самооцінка); інтерпретація та коригування виконання хорових творів; виявлення артистичних умінь). Згідно означених критеріїв та показників визначено *рівні* сформованості вокально-хорових навичок підлітків: відносно високий, достатній, середній та низький.

4. Обґрунтовано *принципи* формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах: позитивної емоційності, систематичності та послідовності, національно-патріотичного виховання підлітків засобами вокально-хорового мистецтва,

врахування вікових особливостей підлітків, активізації музично-творчої діяльності, імпровізаційності, результативності. Означені положення стали основою розробки *педагогічних умов* формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, а саме: створення позитивно-мотиваційної та творчої атмосфери хорових занять, забезпечення систематичності та інтегративності хорового навчання підлітків у єдності з постійним спонуканням його до самоконтролю і самооцінки, підтримка творчої ініціативності, самостійності, індивідуальності та креативності, сприяння розширенню музичного досвіду та творчого потенціалу підлітків, постійна спрямованість учнів на оприлюднення результатів вокально-хорової роботи. Визначено комплекс методів формування вокально-хорових навичок підлітків у процесі навчання в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах: навчальні (музично-теоретичні дисципліни – сольфеджіо, музична література); сольний спів; хоровий спів; музичний фольклор; ансамбль; мотиваційні (пізнавальні, творчі, музично-дидактичні, евристичні); інтерактивні (метод проєктів, аудіо-метод, відео-метод, Інтернет-метод, On-line метод (face-time, skype); базові (словесні, наочні, демонстраційні), ігрові (театральні постановки опер); практичні (концертно-виконавська діяльність (репетиції, участь у академічних концертах, фестивалях, конкурсах); розвивально-виховні (відвідування концертів, музичних вистав, театрів, філармонії, музичних вечорів, фестивалів, конкурсів).

5. Розроблено методичну модель формування вокально-хорових навичок підлітків, що охоплює мету, завдання, підходи, структурні компоненти, принципи, педагогічні умови, форми та методи педагогічної роботи у послідовності її проведення згідно чотирьох етапів: мотиваційно-пізнавального, когнітивно-процесуального, творчо-діяльнісного, коригувально-оцінного.

6. Розроблена поетапна методика формування вокально-хорових навичок підлітків успішно апробована у перебігу формувального

експерименту. Методика ґрунтувалася на аксіологічному, компетентнісному та праксеологічному підходах; передбачала використання мультимедійних технологій у процесі вокально-хорового навчання підлітків та поетапність проведення педагогічної роботи з формування вокально-хорових навичок (мотиваційно-пізнавальний, когнітивно-процесуальний, творчо-діяльнісний, коригувально-оцінний етапи).

Мотиваційно-пізнавальний етап підпорядковувався формуванню позитивної мотивації та стимулювання інтересу підлітків до вокально-хорового мистецтва, до пізнання розмаїття жанрів, стилів та видів мистецтва. На цьому етапі використовувались *методи* стимулювання, розвитку пізнавального інтересу; інтерактивні; наочні; творчо-практичні; проблемно-пошукові; креативні; музично-дидактичні ігри; методи проєктів; контролю і самоконтролю.

Когнітивно-процесуальний етап був зорієнтований на поглиблення мистецьких і вокально-хорових знань підлітків, збагачення музичного досвіду. Застосовано такі *методи* формування вокально-хорових навичок підлітків: усвідомлення дії (навички), вивчення та виконання вокально-хорових творів, метод виправлення; порівняльні, процесуальні методи; сприйняття, аналізу, оцінювання творів хорового мистецтва; написання власних аранжувань та обробок на запропоновані викладачем музичні твори; метод творчих завдань із застосуванням музичних інструментів, методи контролю і самоконтролю.

Творчо-діяльнісний етап передбачав проведення педагогічної роботи з підлітками над майстерним виконанням та інтерпретацією вокально-хорових творів, активізацію творчих проявів підлітків (написання власних пісень на задані або власні вірші; аранжування), синкретичну єдність виконання фольклорних постановок, активного застосування музичного фольклору, театралізації, фольк-постановки пісень (вертепи, колядування, веснянки, купальські та ін.). На цьому етапі застосовувалися методи практичні, проблемно-пошукові, інтерактивні, імпровізаційні, методи самостійності,

театралізації, дидактичні, ігрові, креативні та методи контролю і самоконтролю.

На коригувально-оцінному етапі проводилось оцінювання підлітків якості звучання власного голосу та голосу інших, академічних та концертних виступів. Активно застосовуються аудіо та відеозаписи, проводиться корекція виконання вокально-хорових творів, активізація творчих задумів та артистичних проявів. Основні методи: аналіз, порівняння, співставлення, обґрунтування зауважень та недоліків з подальшим виправленням усіх неточностей, метод проектів; аудіо, відео, Internet методи; метод запису та відтворення, творчо-коригувальні завдання, а також методи повторення, закріплення, метод автоматизації набутих вокально-хорових навичок, майстерного виконання вокально-хорових творів.

Результати дослідно-експериментальної роботи дали можливість зафіксувати позитивну динаміку зростання рівнів сформованості вокально-хорових навичок підлітків в експериментальній групі порівняно з контрольною та доводять ефективність запропонованої поетапної методики. Мета наукового пошуку досягнута, поставленні завдання виконано.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Подальших наукових розробок потребують питання формування вокально-хорових навичок підлітків з використанням мультимедійних технологій у процесі роботи над сучасним вокально-хоровим репертуаром, формування вокально-хорової культури підлітків у позашкільних навчальних закладах та в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах.

АНКЕТА ОПИТУВАННЯ ДЛЯ УЧНІВ ШКОЛИ МИСТЕЦТВ

Ім'я _____

Дата _____

Клас _____

Інстр. _____

1. Які види мистецтва Вам до вподоби (музичне, телевізійне (кіно), театральне, художнє (образотворче)? _____
2. Яку музику тобі подобається слухати (класичну, естрадну, джаз, фольклор, сучасні бардові пісні, інші)? _____
3. Яких композиторів ти знаєш? _____
4. Твори яких композиторів ти хочеш грати? _____
5. Які їх твори ти вже грав? _____
6. Пісні яких композиторів тобі подобається слухати та виконувати?

7. Які пісні люблять та співають у твоїй родині? _____

8. Які пісні подобається слухати та виконувати найбільше?

9. Яких сучасних композиторів ти знаєш?

10. Які сучасні виконавці надихають тебе своїми піснями?

11. Які театри, концерти, музичні вистави Ви відвідали протягом року?

12. На Вашу думку, як музика здатна змінити світ?

Дякую за щирі відповіді. Творчих успіхів та досягнень!

АНКЕТА-ОПИТУВАННЯ

Ваше ім'я _____

Школа _____

Клас _____

Вік _____

1. Чи подобається Вам навчатися в школі мистецтв?

2. Яке улюблене музичне заняття і чому?

3. Які риси характеру вчителя Вам подобаються?

4. Яку музику Ви слухаєте?

5. Які жанри музики Вам до вподоби (класична, естрадна, джаз, фольклор, сучасна бардова)? _____

6. Яких композиторів Ви знаєте? _____

7. Твори яких композиторів Вам подобається слухати і виконувати? _____

8. Як музика може лікувати?

9. Чим музикотерапія важлива для життя? _____

10. Який напрям (стилі) музики Вам до вподоби? (класична музика, поп-музика, хіп-хоп, рок-музика, електронна, джаз і блюз, ін.)

11. Твори яких композиторів Вам до вподоби?

12. Яка музика Вас надихає?

13. Яку музику Ви слухаєте у вільний час?

14. Як часто Ви відвідуєте музичні концерти, театральні вистави, музичний та оперний театри, культурно-мистецькі заходи?

15. Назвіть вистави або концерти, які найбільше Вам сподобались?

16. Ви надаєте перевагу навчатися грі на музичному інструменті чи співати вокальні та хорові твори? _____
17. Чи хотіли б Ви, щоб у Вашій загальноосвітній школі був хор? _____
18. Які труднощі у Вас виникають при виконанні складних вокально-хорових творів? _____
19. Чи змінився у Вас голос після мутації? _____
20. Як Ви бережете свій голос? _____
21. Які, на Вашу думку, вокально-хорові твори потрібно виконувати під час концертних виступів, щоб отримати високі досягнення? _____
22. Яким чином, на Вашу думку, музичне мистецтво здатне підняти культуру українців?

23. Чи хотіли б Ви продовжити навчання у вищих навчальних закладах, щоб отримати музично-педагогічну освіту? Чому?

24. Як покращити рівень знань? _____
25. Ви з музичної родини? Чи займався/займається музикою хтось з Вашої родини? _____
26. В майбутньому, Ви б хотіли навчати музиці дітей чи бути професійним виконавцем? _____

Дякую за щирі відповіді. Великих успіхів та творчих досягнень!

*АНКЕТА ОПИТУВАННЯ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ПОЧАТКОВИХ
СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ МИСТЕЦЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ*

Ім'я _____

Дата _____

Дисц. _____

Пед. стаж _____

1. Який музичний навчальний заклад Ви закінчили?

2. Яку дисципліну Ви викладаєте?

3. Якою музикою Ви захоплюєтесь?

4. Які жанри музики Вам до вподоби (класична, естрадна, джаз, фольклор, сучасна бардова)? _____

5. Яку музику слухаєте наживо і в записах?

6. Як часто Ви відвідуєте театри, концерти, музичні вистави?

7. Який репертуар Ви використовуєте на хорових заняттях з підлітками (сучасні, народні, джазові, класичні, власні пісні та ін.)? _____

8. На що Ви звертаєте увагу при відпрацюванні складних моментів у музичних творах з учнями на хорових заняттях?

9. Які концерти чи музичні вистави Ви відвідали протягом року та на які плануєте? _____

Дякую за щирі відповіді. Творчих успіхів та досягнень!

**Застосування музичних програм та нотних редакторів
на уроках хорового мистецтва**

<i>№ n/n</i>	<i>Назва програми</i>	<i>Характеристика</i>
1.	Sound Forge	Зручний і потужний редактор звукових файлів. Він дозволяє якісно та ефективно обробляти аудіо-файли - редагувати, накладати різні ефекти, записувати звук, об'єднувати файли, перекодувати аудіо з одного формату в інший і багато іншого. Визнаний професіоналами лідер серед подібного програмного забезпечення.
2.	Adobe Audition	Програма для редагування мелодій, фонограм, різних музичних форматів та розмірів. Чудово працює для транспортування в інші тональності, не пошкоджуючи звичання, поєднує (склеює) частинки мелодій та треків, записує на CD в різних форматах.
3.	Track	Багатофункціональна студія звукозапису. Це програма, що представляє собою професійну звукову студію. Додаток дозволяє накладати один на одного безліч треків, налаштовувати звучання, накладати всілякі ефекти і створювати власні композиції. Програма володіє широкими можливостями по редагуванню і створення композицій і являє собою відмінне рішення для створення звукозаписної студії на дому. Інтерфейс програми досить зручний і

		доброзичливий, розібратися в ньому зможе при бажанні практично будь-який користувач.
4.	REAPER (музичний редактор)	Компактний аудіоредактор для створення, редагування та запису багатоканальних аудіо-треків з можливістю обробки кожного треку окремо. REAPER дозволяє застосовувати під час обробки аудіо безліч ефектів, підтримує технології ASIO, Kernel Streaming, WaveOut і відтворення та запис DirectSound
5.	Audacity	Запис та редагування цифрового аудіо. Audacity може записувати звук з мікрофона, вбудованого в ОС мікшера чи каналу Line In, що дозволяє використовувати цю програму для запису звуку та оцифровки аналогових записів з касет або грамплатівок. При використанні деяких звукових плат можна записувати і потоковий звук (наприклад, інтернет-радіо).
6.	MAGIX Music Maker MX (музичний редактор)	Створення музики, яка вразить Ваших слухачів. Приголомшливі результати в короткий термін – навіть без попереднього навчання. Завдяки принципу побудови музики з готових звукових блоків, корисним довідковим відеоматеріалом і безмежними можливостями, можна записувати власні композиції і ділитися ними зі своїми друзями. Короткий огляд переваг програми: 64 доріжки для аудіо, MIDI та відео. Більше 3500 звуків.
7.	Sibelius (нотний редактор)	Sibelius — нотний редактор, створений компанією Sibelius Software. Програма названа на честь

	редактор)	видатного Фінського композитора Яна Сібеліуса.
8.	Finale (нотний редактор)	Створений компанією MakeMusic. Ця компанія продукує також дешевші версії програми, що містять основні утиліти — Finale NotePad, Printmusic та Allegro. Версії Finale Guitar та Finale Songwriter розраховані на спеціальні музичні цілі.
9.	Magic Score Maestro	Чудовий нотний редактор. Виртуальне фортепіано та гітарні лади, введення партитури з MIDI пристрою, робота з акордами, широкі можливості редагування і тонкого настроювання звучання твору – всі ці та багато інших можливостей Magic Score Maestro допоможуть Вам у Вашій роботі. Надає можливість створювати твори будь-якої складності, в тому числі й поліфонічні.

**Електронні ресурси для підтримки уроків вокально-хорового навчання
підлітків у позашкільних навчальних закладах**

<i>№ n/n</i>	<i>Назва сайту</i>	<i>Режим доступу</i>	<i>Характеристика</i>
1.	7 нот	7not.ru	Статті по музичній теорії, нотної грамоти для початківців музикантів та теорії музики. У архіві багато нот для фортепіано, гітари, синтезаторів.
2.	Melodus	https://melod.us	Самий простий нотний редактор “онлайн”.
3.	Відомі композитори	http://lib.mdpu.org.ua/e-book/muzkultura/eBook/gallery/1_kompozitor.htm	Портрети відомих композиторів
4.	Дисертаційні роботи України	http://www.lib.ua-ru.net/disser/ua/code-17.00.03.html	Дисертаційні роботи “Музичне мистецтво”.
5.	Запис голосу	https://vocaroo.com	Запис голосу “онлайн”
6.	Заспівай	http://zaspivaj.com	Музичний дитячий портал з нотами та піснями.
7.	Історія світового	www.worldarthistory.com	Про музичне мистецтво

	мистецтва		
8.	Композитори	sonata-etc.ru	Про композиторів
9.	Леся Горова	http://horova.kiev.ua	Офіційний сайт композитора і виконавця Лесі Горової
10.	Музей В. Косенка	http://kossenko-museum.wixsite.com/site	Життєвий шлях, творчість, колекції.
11.	Музей театального, музичного та кіномистецтва України	http://www.tmf-museum.kiev.ua	Проекти, виставки, історія, колекції.
12.	Музеї світу	https://muzei-mira.com	Музеї різних країн світу. Відео екскурсії.
13.	Музикотерапія – твій шанс.	http://www.muzterapia.com/uslugi/obucenie/muzikoterapia-tvij-sans-vikoristaj-jogo	Про музичну терапію та музикотерапевтів України.
14.	Музична абетка	http://muzabetka.com.ua/notna-gramota.html	
15.	Музична терапія	http://lossofsoul.com/STRESS/Vihod/music-ua.htm	Стрес і музика. лікування музикою.
16.	Музичний конспект	http://muzkonspekt.at.ua	Музична галерея, відео колекція, світлини композиторів, бібліотека.
17.	Наталії Май	www.nataliamay.com	Офіційний сайт

			Заслуженої артистки України
18.	Національна музична академія України імені П.І. Чайковського	http://knmau.com.ua	Сайт
19.	Національна опера України ім. Т.Г. Шевченка	www.opera.com.ua	Афіша
20.	Національна спілка композиторів України	www.composersukraine.org	Українські композитори
21.	Національна філармонія	http://www.filarmonia.com.ua	Афіша
22.	Ноти українських композиторів	http://ukrnotes.in.ua	Ноти та біографії українських композиторів
23.	Нотна бібліотека класичної музики	http://nlib.org.ua	Ноти.

24.	Нотна бібліотека хорової капели “Дударик”	http://www.library.dudaryk.ua	Ноти хорових творів.
25.	Нотозбірня	https://parafia.org.ua/noty/	Твори українських митців.
26.	Острів знань	http://tsikave.ostriv.in.ua/list/code-175477f6727	Цікаве про музику
27.	Родина Ігоря Шамо	http://www.igorshamo.de/ukr/family.htm	Онучка Ігоря Шамо Ірина Бородянська
28.	Світ класичної музики	http://classic-music.ws/	Дитяча, інструментальна та багато ін.
29.	Студія звукозапису	https://www.audiotool.com	Онлайнова студія звукозапису
30.	Тексти пісень	nashe.com.ua	Тексти наших пісень
31.	Українські пісні	pisni.org.ua	Вірші та музика
32.	Фільми про музику	https://nv.ua/ukr/style/art/kin-o/z-pisneju-po-zhittju-10-vrazhajuchih-filmiv-pro-muziku-233255.html	10 фільмів про музикантів, композиторів.
33.	Як спів впливає на здоров'я	http://zvidusil.in.ua/як-спів-впливає-на-здоровя/	Про спів

Дитячі та юнацькі хорові колективи (сайти та режим доступу)

34.	Великий дитячий хор українського радіо	http://www.nrcu.gov.ua/Dytchorus
35.	Дитячий хор “Щедрик”	http://shchedryk.in.ua
36.	Народний художній колектив – Дитячий хор “Веснянка”	http://vesnyanka.kiev.ua
37.	Український Хор “Веснівка” м. Торонто, Канада	http://www.vesnivka.com/ukrainian
38.	Хор хлопчиків Великобританії “Лібера”	https://libera.org.uk
39.	Хор хлопчиків та юнаків капели ім. Л. Ревуцького	http://revutsky.at.ua
40.	Хор хлопчиків та юнаків Мукачівської хорової школи	http://volontyr-choir.in.ua
41.	Хорова капела хлопчиків та юнаків Київського палацу дітей та юнацтва	http://dzvinochok.kiev.ua/ru/golovna.html

ТИПОВІ НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ

початкових спеціалізованих мистецьких начальних закладів

(шкіл естетичного виховання)

Загальні положення

1. Типові навчальні плани визначають державний стандарт початкової мистецької освіти, який реалізується відповідно до Законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту» і встановлює вимоги до змісту та обсягу освітньої підготовки учнів відповідно до фахового спрямування.
2. На основі типових навчальних планів керівник закладу щорічно розробляє робочий навчальний план з урахуванням специфіки роботи та можливостей матеріальної бази закладу. Робочий навчальний план є підставою для розрахунку навчальних годин, за яким визначається кількість ставок, необхідних для виконання державного стандарту в межах бюджетних призначень, передбачених закладу на відповідний навчальний рік.
3. Керівник закладу визначає кількість груп для вивчення групових предметів від загальної кількості учнів закладу (відділення), які вивчають груповий предмет. Загальна кількість груп з предмета не повинна перевищувати їх кількості, визначеної розрахунком навчальних годин за робочим навчальним планом.
4. Керівник закладу має право увільняти учня від вивчення предмета за вибором. При цьому плата за навчання не зменшується.
5. Керівник закладу в межах робочого навчального плану має право:
 - збільшувати або зменшувати кількість годин на вивчення окремих предметів з урахуванням специфіки роботи закладу (відділення);

- здійснювати перерозподіл годин між предметами, враховуючи регіональні особливості та професійне спрямування учнів.
6. У межах розрахунку навчальних годин (у тому числі за рахунок вивільнених годин предмета за вибором) керівник закладу має право вводити додаткові педагогічні та концертмейстерські години на:
 - зведені репетиції учнівських колективів закладу (відділення);
 - предмет(-и) за вибором;
 - підготовку учнів до участі в концертних виступах, конкурсах, фестивалях тощо.
 7. Навчально-виховний процес у закладі здійснюється за програмами, затвердженими Державним методичним центром навчальних закладів культури і мистецтв України. Закладу надається право на основі затверджених програм розробляти навчальні програми з урахуванням регіональних особливостей та специфіки роботи закладу, за умови затвердження їх відповідними місцевими органами управління сфери культури.
 8. До підготовчого (0-го) класу приймаються учні у межах затвердженого планового контингенту. Керівник закладу самостійно вирішує питання щодо зарахування учнів до підготовчого (0-го) класу.
 9. Випускники 8-го класу з 8-річним строком навчання та випускники 6-го класу з 6-річним строком навчання (окрім художньої школи та художнього відділення) у разі виконання навчальних планів і програм, вважаються такими, що закінчили повний курс навчального закладу та опанували програму початкової мистецької освіти відповідного спрямування.
 10. Для педагогічного працівника (викладача і концертмейстера) нормою навантаження на одну тарифну ставку є 18 годин на тиждень (Ст. 22 Закону України «Про позашкільну освіту»).

ТИПОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН
Хорової школи (хорового відділення)

Строк навчання – 8 років

НАВЧАЛЬНІ ПРЕДМЕТИ	Кількість годин на тиждень у класах									Іспити у класах
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	
Хоровий клас (групові уроки)	3	3	3	3	3	4	4	4	4	8
Сольфеджіо (групові уроки)	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	8
Українська та зарубіжна музичні літератури (групові уроки)	–	–	–	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	1.5	8
Музичний інструмент (індивідуальні уроки)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	–
Предмет за вибором	–	1	1	1	1	1	1	1	1	–
Разом:	5.5	6.5	6.5	8	8	9	9	9	9	X

Перелік предметів за вибором:

Індивідуальні уроки:

«Додатковий музичний інструмент», «Читання нот з листа», «Постановка голосу», «Імпровізація», «Композиторська творчість», «Елементарна теорія музики», «Сольфеджіо», «Основи диригування», «Читання партитур», «Акомпанемент», «Ансамбль» тощо.

Групові уроки: «Музичний фольклор», «Ритміка», «Постановка музичних спектаклів», «Початковий курс історії мистецтв», «Ансамбль /великий за складом/»*, інші види мистецтв тощо.

*Ансамбль, чисельність учнів у якому складає 6 і більше осіб.

Роз'яснення до плану

1. Замість предмета «Сольфеджіо» у підготовчому (0-му) класі допускається вивчення предмета «Музична грамота та (або) слухання музики».
2. Кількість учнівських колективів у закладі (на відділенні) визначається керівником закладу в межах можливостей матеріальної бази (наявність репетиційних класів, устаткування, обладнання). Учнівські колективи за віком виконавців або рівнем їх музичної підготовки можуть розподілятися на колективи учнів молодшого або старшого віку; на колективи учнів різного віку, незалежно від класу, в якому навчаються учасники; на колективи учнів визначених класів.
3. Кожен учень має право відвідувати як один, так і декілька учнівських колективів: хорів, ансамблів /великих за складом/.
4. Уроки ансамблів /великих за складом/ та ансамблів малої форми проводяться за рахунок годин предмета за вибором.
5. Кількісний склад кожної групи з предмета «Хоровий клас» становить у середньому 10 учнів, з предметів «Сольфеджіо», «Українська та зарубіжна музичні літератури», групових предметів за вибором – у середньому 8 учнів, кожної з груп ансамблю /великого за складом/ – у середньому 6 учнів.

Для малокомплектної хорової школи (із контингентом до 100 учнів), малокомплектного хорового відділу музичної школи або хорового відділення школи мистецтв та віддалених філій закладу кількісний склад кожної групи з предмета «Хоровий клас» становить у середньому 8 учнів, з предметів «Сольфеджіо», «Українська та зарубіжна музичні літератури», групових предметів за вибором, кожної з груп ансамблю /великого за складом/ – у середньому 5 учнів.

Кількісний склад ансамблю малої форми – від 2 учнів.

Відвідування учнями музично-теоретичних предметів можливе з групами інших відділів з відповідним строком навчання.

6. Години на вивчення предмета «Музичний інструмент» та предмета за

вибором можуть перерозподілятися керівником закладу в межах їх кількості, визначеної робочим навчальним планом.

7. Крім годин, зазначених у робочому навчальному плані, розрахунком навчальних годин передбачаються:

- педагогічні та концертмейстерські години для зведених уроків з учнівськими колективами: хорами; ансамблями /великими за складом/ – 4 години на місяць (окремо по кожному колективу);
- концертмейстерські години для уроків з групами хорів, ансамблів /великих за складом/ – 100% згідно з робочим навчальним планом (окремо по кожній групі);
- концертмейстерські години для уроків з предметів за вибором: «Основи диригування», «Акомпанемент», «Ансамбль» (окремо по кожному ансамблю малої форми), «Музичний фольклор», «Постановка музичних спектаклів», «Ритміка» – 100% годин згідно з робочим навчальним планом;
- концертмейстерські години для уроків з предмета «Музичний інструмент» за потреби музичного супроводу, з предмета за вибором «Постановка голосу» – з розрахунку 0,5 години в тиждень на учня.

Скоромовки

Дуже доречним для розвитку дикції є використання різноманітних скоромовок для покращення навичок дикції та роботи артикуляційного апарату, які промовляються спочатку повільно, пошепки, по складах, а згодом у швидкому темпі пошепки і вголос. Наприклад: “Миші в шафі шаруділи, шість шарфів шерстяних з’їли”, “Заболіло горло у горили, бо горила багато говорила”. Також, якщо твір написаний у швидкому темпі і виникають складності з вимовою слів, то промовляти його у повільному темпі відповідно до ритмічного твору.

Інші скоромовки:

- Ворона проворонила вороненя.
- Іде Прокіп з Прокопихою ще й з маленькими прокопенятами.
- Ішов Прокіп, кипів окріп, прийшов Прокіп – кипить окріп, як при Прокопі, так і при Прокописі і при прокопенятах.
- Їхав Прокіп мимо кіп. Лічив снопи по три копи: одна копа ковпаком, друга копа ковпаком, третя копа ковпаком.
- Всім подобається це куце цуценя.
- Ходить квочка коло кілочка, водить діток коло квіток.
- Був собі цебер та переполуцебрився на полуцебренята.
- Вередували вереднички, що не зварили вареничків. Не вередуйте, вередниченьки, ось поваряться варениченьки.
- Сів шпак на шпаківню, заспівав шпак півню: «Ти не вмієш так, як я – так, як ти, не вмію я».
- Ти, малий, скажи малому, хай малий малому скаже, хай малий теля прив`яже.
- У Кіндрата куртка короткувата.
- Росте липа біля Пилипа.
- Летів горобець, сів на хлівець, вийшов стрілець – і втік горобець.

- На дворі трава, на траві дрова.
- Летіла лелека, заклекотіла до лелеченят.
- На річці Лука спіймав рака у рукав.
- Наша верба найкорчукуватіша.
- Прийшов Тарас – все з`їв за раз.
- Семен сіно віз – не довів: лишив сани – узяв віз.
- Коси, коса, поки роса.
- Бурі бобри брід перебрели, забули бобри забрати торби.
- Невеличка перепеличка під полукіпком розпідпадьомкалась.
- Черепашці з черепашенятами важко змагатися із жабенятами.
- Зупинивсь на зрубі зубр, задивився зубр на зруб.
- Кіт котові каже: «Коте, до комори кадуб вкотили. Вкинеш в кадуб капустину, кілька китичок калини».
- Не клюй, курко, крупку, не кури, турку, люльку.
- В нас надворі погода розмокропогодилася.
- Біг додому лісом лис, шелестів за лисом ліс.
- Бабин біб розцвів у дощ, буде бабі біб у борщ.
- Дзижчить над жимолостю жук. Важкенький на жуку кожух.
- Варка варила варенички, Василь взяв вареника. Варка Василя – варехою. Василь Варку – вареником.
- Через грядку рив тхір ямку.
- В горішині горішина горішками обвішана. Оришка і Тимішко струшують горішки.
- Женчик - бренчик – невеличкий, на женчику черевички, і шапочка чорненька, і латочка червоненька.
- Кіт котові каже: «Коте, до комори кадуб вкотили. Вкинеш в кадуб капустину, кілька китичок калини».
- Не клюй, курко, крупку, не кури, турку, люльку.
- Росте липа біля Пилипа.

***Пропонований вокально-хоровий репертуар для учнів-підлітків
початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів***

1. Українські народні пісні (ліричні, жартівливі, романси, родинно-побутові, колискові, патріотичні, календарно-обрядові: колядки, щедрівки, веснянки, купальські, обжинкові та ін.) в класичних та сучасних аранжуваннях (багатоголосних) для хорових колективів.
2. Хорові твори композиторів класиків: Й. Баха, В. Моцарта, К. Перголезі, Л. Бетховена, Д. Березовського, Д. Бортнянського, М. Лисенка, М. Аркаса, М. Леонтовича, С. Гулака-Артемівського, О. Кошиця, А. Кос-Анатольського, Г. Верьовки, Г. та П. Майбороди, А. Кос-Анатольського, І. Шамо, І. Поклада та ін.
3. Пісні сучасних композиторів таких як, Л. Дичко, І. Кириліної, Л. Горової, Н. Май, О. Злотника, Т. Петриненка, А. Комлікової, Г. Верети, А. Гнатишина, В. Толмачова, Б. Фільц, Б. Шиптура та багато ін.
4. Українські народні пісні усучасненої фольклорної обробки (з передачі “Фольк-м’юзик”).
5. Хорові твори з репертуару відомих хорових колективів: “Дзвіночок”, “Дударик”, “Веснівка” (м. Торонто), “Веснянка”, “Хор ім. Г. Верьовки”, “Щедрик”, “Тоніка”, “Соняшник”, “Пектораль”, “Думка” та ін.
6. Пісні з репертуару Квітки Цісик, Володимира Івасюка, Софії Ротару, Ніни Матвієнко, Тараса Петриненка, Лесі Горової, Джамали, Злати Огневич, Руслани Лижичко, груп “Men Sound”, “Піккардійська терція”, “Казка”, “Хардкіс”, “Мальви”, “Тріо Мареничів” та ін.
7. Пісні зарубіжних виконавців (аранжування для хорового колективу): Вітні Х’юстон, Пола Маккартні, “Бітлз”, джаз-рок гр. “Earth, Wind & Fire” (“Земля, вітер, вогонь”), Лучано Паваротті, Робертіно Лоретті, Алесандро Сафіна, Андреа Бочеллі, Сарри Брайтман, Адель, Селін Діон, Лари Фабіан, Селтік Вумен (Celtic Woman), Тамари Гвардцителі та ін.

8. Фольклорні постановки календарно-обрядових піснє співів (в залежності від свят).

Спів хорових творів з відомих оперних вистав:

- “На русалчин Великдень” Хори з незакінченої опери (ред. М.Вериківського), музика М. Леонтовича. “Хай іде, насува, чорна хмара” (II хор русалок), “Ой, ти сестрице” (III хор русалок), “Ти єдина у нас” (IV хор русалок).

Прийоми розучування пісні

1. По фразах, фрагментами;
2. Сольфеджування, спів із закритим ротом, по складах;
3. Читання з листа внутрішнім слухом після попереднього прослуховування;
4. 2 такти співати, 2 такти мовчати;
5. 2 такти перші голоси, 2 такти – другі;
6. Вчитель починає, діти продовжують;
7. Ланцюговий спів;
8. Спів по рядках; хлопчики – дівчата;
9. Вчитель грає початок на фортепіано, діти продовжують;
10. У багатоголоссі в кожній партії – свій склад;
11. “Ехо” (вчитель починає, діти продовжують)
12. Співати р<F>р
13. Співати різними штрихами;
14. Зупинитись і послухати: унісон, акорд, інтервал, з’єднання двох акордів;
15. Складні місця співаємо окремо; можна в різних тональностях як секвенцію;
16. Складні інтервали закріпити вправами;
17. Повторити декілька разів стрибки в мелодії на словосполученні “ку”, або перший звук грати, другий – співати;
18. Повільно, швидко, повільно;
19. В супроводі фортепіано закріпити а саррела;
20. Виразне читання слів, не викрикувати, потім у швидкому темпі;
21. Ритмізований шепіт тексту;
22. Можливо спів із солістом, дуєтом, підгрупою;
23. Фразування починати яскраво, привести до кульмінації.

Етапи роботи над піснею

I Етап

1. Вступна бесіда, відомості про авторів. Ідея, зміст, характер твору.
2. Показ твору.
3. Настроювання в тональності.
4. Розучування твору по фразах:
 - а) сольфеджування окремих хорових партій (2-3 партій), якщо вони нескладні, або всієї партитури. Звернути увагу на чистоту інтонування унісону;
 - б) виразне читання слів;
 - в) спів фрази зі словами. Звернути увагу на манеру звукоутворення. Спів на опорі. Чіткість дикції, дихання.
 - г) Робота над ритмом.
5. Сполучення двох, трьох голосів в парі і цілому. Звернути увагу на звучання гармонічного строю, окремих складних гармонічних сполучень;
6. Виконання вивченого твору від початку до кінця. Використання “робочого жесту”, різних музичних прийомів.

II Етап

- 1) Повідомлення про продовження роботи над піснею;
- 2) Повторний показ твору;
- 3) Настроювання в тональності;
- 4) Виконання твору всім хором;
- 5) Робота над окремими складними місцями:
 - а) інтонація ходами в партіях;
 - б) над чистотою звучання окремих акордів, інтервалів;

- в) над вирівнюванням унісонного звучання;
 - г) над чіткістю дикції, артикуляції;
 - г) над диханням;
 - е) над динамікою;
- б) Виконання твору в цілому.

III Етап (засоби музичної виразності)

- 1) Бесіда про зміст, характер твору;
 - 2) Настроювання в тональності;
 - 3) Повторення вивченого твору;
 - 4) Аналіз якості виконання;
 - 5) Робота над художнім виконанням:
 - а) над динамікою, диханням, атакою звуку;
 - б) над кульмінацією у фразах і загальною кульмінацією твору;
 - в) над тембром;
 - г) над штрихом звуковедення;
- б) Виразне виконання твору в темпі.

*Модель проведення хорового заняття в позашкільному навчальному закладі
художньо-естетичного спрямування (музичної школи, школи мистецтв,
хоровій студії в центрі дитячої та юнацької творчості).*

Формування вокально-хорових навичок учнів підліткового віку відбуваються в процесі навчання у позаурочний час при хорових студіях, гурткових секціях, в позашкільних навчальних закладах – центрах творчості, музичних школах та школах мистецтв.

Уроки хорового співу проводяться в школі мистецтв по-різному. В деяких двічі на тиждень, тричі – з репетиціями, але на теперішній час постійно обмежуються в типових навчальних планах години для занять хоровим співом.

Хоровий спів у загальноосвітніх школах практично стає відсутнім. На такі фактори впливають і низький педагогічний рівень викладачів, і відсутність репертуару для учнів підліткового віку, і незацікавленість дирекції загальноосвітніх шкіл у розвитку вокально-хорового мистецтва.

Ми знаємо, що вокально-хорове мистецтво, хоровий спів – найбільш доступний, цікавий та розвивальний засіб всебічного розвитку особистості. В процесі співу учні розвиваються не тільки в музичному напрямку, але і в розумовому. Покращуються пам'ять, розвивається логіка, виховуються духовні цінності, формуються музичні уподобання, розвиваються вокального-хорові навички, здібності, музичний досвід. Завдяки різноманітності жанрів та стилів вокально-хорового репертуару розвиваються музичний смак, голос, всебічна і музична обізнаність хорового мистецтва, композиторського стилю, композиційного змісту музичного твору. Адже, в залежності від різноманіття стилю та жанру виконуваного хорового твору формуються музично-всебічна обізнаність, вокально-хорова культура, і, насамперед, удосконалюються вокально-хорові навички.

Головну роль на хоровому занятті у школах мистецтв, музичних школах та студіях виконує викладач. Від нього залежить, який буде урок, чи цікавий, зрозумілий, розвивальний, інтерактивний з використанням мультимедійних презентацій, інтернет-підтримки уроку, аудіо-відео записів чи просто розучування або виконання пісні. Від викладача залежить цікавість уроку з використанням всіх методів, засобів навчання, підбору різноманітного репертуару – духовних, народних, класичних, джазових, якісно-сучасних вокально-хорових творів, проведення творчих концертних виступів, участь у фестивалях, конкурсах, і все це сприятиме кращої якості засвоєння знань учнями.

Можна провести урок і стандартно, але є цікавіші способи формування вокально-хорових навичок підлітків на уроках хорового мистецтва. Потрібно синтезувати всі методики навчання вокально-хоровому мистецтву і виробити свою власну, досконалішу і практичнішу.

Заходити в хоровий клас на будь-яке заняття потрібно з посмішкою, щоб створити доброзичливу атмосферу і надихнути на плідну працю під час заняття. Обов'язково запитати учнів про настрій, плани, надії та роздуми про музично-хорове мистецтво. Цікавим є спілкування з підлітками, тому що в сучасному житті їм дуже не вистачає простого людського спілкування. Вони залежні від соціальних мереж, Інтернету та багатьох соціальних чинників. Тому необхідно постійно спілкуватися з учнями підліткового віку не тільки під час занять, а й у позаурочний, позанавчальний час. Вони потребують просто життєвого спілкування, а якщо ще дізнаються щось музично-цікаве та життєво-корисне, потрібне і розвивальне, то стають друзями з викладачами.

Створивши доброзичливу атмосферу, викликавши гарний настрій, плавно переходимо до заняття, як до комбінованого типу уроку. Такий тип уроку несе в собі розвивальну, гедоністичну, творчу, практичну функції навчання і забезпечує якісне формування вокально-хорової культури, вокально-хорових навичок, компетенцій.

В залежності від типу заняття, можна формувати мету, завдання, цілі та зміст роботи з учнями.

1. Створення доброзичливої атмосфери. Вітання з посмішкою, спілкування, вступна бесіда.

2. Розспівування. Виконання поспівок для розвитку і удосконалення вокально-хорової роботи та вокально-хорових навичок: виконання вокально-хорових вправ на чистоту інтонування (спів із закритим ротом на одному ступені, двох ступенях, трьох ступенях); вироблення навичок чистоти, точності, злагодженості виконання унісону; вправи для розвитку співацького дихання; вправи на артикуляцію (округлення звуку); вокально-хорові вправи для дикції (скоромовки, короткі пісеньки-вправи); вправи з використанням фрагментів народних пісень; вправи на формування й розвиток ансамблевих навичок (багатоголосся).

3. Розучування нового хорового твору: розповідь про твір, цікаві факти про життя і творчість композитора, народу (якщо це народна пісня); показ мультимедійної презентації про хоровий твір та композитора, що його написав (Леся Горова); виразне, змістовне, художньо-емоційне виконання твору голосом і грою на музичному інструменті; аудіо-прослуховування, відео-перегляд з Інтернету запису виконання цього вокально-хорового твору відомим виконавцем (наприклад, Андреа Бочеллі, Лучано Паворотті, Лари Фабіан та ін.) або відомого хорового колективу (“Дзвіночок”, “Дударик”, “Думка”, “Соняшник” та ін.); розучування окремих фраз твору по партіях тільки з голосу викладача або з інструменту (спочатку – показ, виконання вчителем, потім учнями, починаючи розучувати з II сопрано, I і II альтами, аж потім – із I сопрано); спів мелодії морморандо; вивчення слів, проговорювання слів по складах, вимовляння всіх голосних і приголосних звуків; спів фрази, мелодії в динаміці, на одному динамічному відтінку (*p* або *f*); поєднання співу різних хорових партій; індивідуальна хорова робота з учнями.

4. Виконання хорового твору усім складом.

5. Запис виконання на диктофон або інший аудіо- чи відео-записуючий пристрій.

6. Прослуховування (перегляд) запису та аналіз допущених помилок.

7. Повторне (усвідомлене) виконання твору усім складом вокально-хорового колективу.

Проведення репетиції:

1. Сценічна культура:

- організація виходу та сходження зі сцени;
- поведінка на сцені під час виступу;
- організація уваги;
- артистизм під час виконання.

Опираючись на власний досвід роботи з вокально-хоровим колективом, можемо стверджувати, що найкращий тип уроку – це інтерактивний. Він допомагає синтезувати всі форми і методи роботи з учнями підліткового віку на хорових заняттях, репетиціях в позашкільних навчальних закладах.

До обов'язкових умов формування вокально-хорових навичок ми відносимо такі:

1. Підпорядкування усіх видів діяльності на уроці хорового співу завданням якісного формування вокально-хорових навичок учнів підліткового віку.
2. Взаємозв'язок уроків музики з іншими шкільними дисциплінами.
3. Вибір різностильового, різножанрового репертуару для ознайомлення.
4. Використання кращих зразків хорових творів духовної, народної, класичної, джазової та якісної сучасної музики.
5. Взаємодія урочних та позаурочних форм роботи у позашкільних навчальних закладах.

Відділ освіти Васильківської районної державної адміністрації
районний центр дитячої та юнацької творчості

Затверджена

на засіданні методичної

ради ЦДЮТ

Протокол №__ від _____

Голова методичної ради ЦДЮТ

Чернишенко Г.М.

Директор ЦДЮТ

Шевченко Л.В.**Затверджена****на засіданні науково-методичної**

ради методкабінету відділу освіти

Васильківської РДА

Протокол №__ від _____

Голова науково-методичної ради

Андрикевич І.В.

Начальник відділу освіти

Гейко І.М.***Програма****вокального ансамблю “Калинонька”*Автор: ***Бабіченко******Наталія Олександрівна****Керівник вокального ансамблю**“Калинонька” Васильківського**районного ЦДЮТ*

2015 рік

Пояснювальна записка.

Мета і основний зміст роботи вокально-хорового гуртка полягають у формуванні художньо-естетичного смаку дітей засобами вокально-хорового мистецтва через пісню, спів, слухання та емоційного відтворення композиційного змісту музичного твору.

Мистецтво співу має глибокі корені традицій, звичаїв, і тому важливе значення воно має для розвитку духовно-збагаченої особистості. З дитинства матері співають своїм діткам колискові пісні, потім проводять пісні-ігри, і цим самим збагачують музичний досвід, розвивають пам'ять, музичний слух, голос. А продовжити займатись вокалом, збагачувати музичний досвід надалі допомагатиме вокально-хоровий гурток.

Вокально-хорова культура – це рівень володіння елементами вокальної та хорової звучності (інтонування, ансамбль, стрій, нюанси), використання засобів хорової виразності, володіння мінімально вокально-хоровими навичками. Вокальний і хоровий спів – як виконавське мистецтво найбільш доступний і улюблений вид дитячої творчості. Він не вимагає яких-небудь додаткових затрат, тому що людський голос універсальний і загальнодоступний.

На заняттях у вокально-хоровому гуртку учні не тільки знайомляться з піснею, а й вчать володіти своїм голосом, правильно дихати, оволодівають засобами виразності при виконанні твору і вокально-хоровими навичками (тобто інтонацією, строем, дикцією, диханням, нюансами). Всесторонньо розвиваються на заняттях з музичної грамоти (сольфеджіо) – пам'ять, слух, покращується інтонація (чистота звучання), стрій (гармонійний і мелодійний), а також вивчають закономірності музичної мови (нотна грамотність, читання нот з листа, імпровізація в тональності).

Слухання музики на заняттях – це слухання (в аудіо, відео записах) класичної, вокальної, хорової (дитячий хор “Щедрик” та ін.), дитячої (опера

М. Лисенка “Коза-Дереза”), естрадної (М. Дунаєвський, музика з кінофільмів “Мері Поппінс, до побачення”, Елтона Джона “Король-Лев” та багато ін.), джазової музики.

Програма гуртка розрахована на 5 років навчання:

- Для дітей 5 – 8 років (перший та другий рік навчання) – початковий рівень навчання;
- Для дітей 9 – 11 років (третій та четвертий рік навчання) – основний рівень навчання;
- Для учнівської молоді 12-16 р. (п’ятий рік навчання) – основний – вищий рівень навчання.

Тижневе навантаження – 8 годин.

Програма поєднує теоретичні знання з практичними (екскурсійними, музичними, концертними). Форми роботи з гуртківцями різноманітні: спів, бесіди, конкурси, концерти, виступи, творчі звіти, проведення свят, музичних вечорів, слухання музики.

Ознайомити дітей з національною вокально-хоровою спадщиною українців – українськими піснями, народними традиціями, музичним фольклором, привити любов до рідного краю, спонукати до ознайомлення з музичним мистецтвом співу, вокалу, музичної творчості.

Формувати у дітей кращі якості національного та музичного характерів, любові до музики.

Організувати вокальні ансамблі за віковими та вокальними можливостями дітей, організовувати концерти, творчі вечори музики, екскурсії до театрів, районних, обласних, місцевих концертів та участь в них.

Керівнику гуртка необхідно враховувати особливості вікової фізіології та психології дітей. Підтримувати та заохочувати прагнення гуртківців до самостійної творчості: проведення концертів, вечорів музики, виконання пісень.

Для викладача головне – цікаво і розумно складати та проводити заняття, які згодом принесуть щедру вдячність не тільки вчителю, виконавцям, а і слухачам – шанувальникам вокального і хорового мистецтва.

Все це сприяє найкращому поліпшенню музичних здібностей учнів, тому що вокально-хорове мистецтво має велике значення для збагачення культурного досвіду та духовного розвитку особистості.

Тематичний план
вокального ансамблю
“Калинонька”.

Початковий рівень навчання

Перший рік навчання.

№ п/п	Темі	К-сть годин
1.	Комплектація навчальної групи.	2
2.	Музична азбука.	6
3.	Розвиток вокально-хорових навичок.	5
4.	Розучування та вивчення пісень.	20
5.	Вокально-хорова робота.	15
6.	Слухання музики.	7
7.	Сценічна культура.	5
8.	Концертна діяльність.	8
9.	Експерсії.	4

72 години.

*Програма
вокального ансамблю
“Калинонька”.*
Початковий рівень навчання

Перший рік навчання.

1. Вступні заняття: прослуховування, розподіл по голосах, групах, партіях.

Ознайомлення з роботою гуртка.

Комплектація навчальних груп.

Бесіда про правила поведінки на заняттях, в приміщенні та на концертах.

2. Музична азбука. Вивчення нот, пауз, динамічні відтінки.

Розташування нот. Спів по нотах. Складання ребусів на

Музичну тему. Розповіді про композиторів (В. Моцарта,

О. Білаша, А. Мігай та та ін.).

3. Розвиток вокально-хорових навичок:

дихання;

дикція;

інтонування;

ансамбль;

стрій;

нюанси.

Формування цих навичок має велике значення для подальшої роботи з ансамблем , адже треба спочатку вчити правильно користуватись всіма можливостями людського голосового апарату.

Робота над вокально-хоровими навичками передбачає:

- вправи для дихання ;
- поспівки для розспівування;
- спів акордів ,гам,тризвуків;унісону;
- чітке і швидко промовляння скоромовок;

- розвиток мелодичного та гармонійного слуху;
- округлення голосних;
- вимова приголосних;
- ланцюгове дихання;
- виконання з відтінками;

4. Розучування та виконання пісень: А. Мігай (“Дощик” та ін.), Л. Горової (збірки “Відчинилося життя”, “Колтскові” та ін.); пісні А. Комлікової, Л. Дичко, І. Кириліної (“В лісі є зелена хата”, “Зелена слоненя” та ін.), Н. Май, Ю. Шевченка, Г. Сасько та ін.; українських народних пісень “Іди, іди, дощику” “Вербовая дощечка”, “Ой, на горі жито” та багато ін., колискові, колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, обжинкові та ін.

5. Вокально-хорова робота – це насамперед праця над усіма вокально-хоровими навичками . Розучування пісні (тобто слів, мелодії) та вивчення її в темпі з відтінками.
6. Слухання музики: М. Лисенка дитяча опера “Коза-дереза”, дитячий хор “Щедрик”, хорова капелла ім. Г. Верьовки, музику класичну (Ф. Шуберта “Ave Maria” , Й. С. Баха), народну (нар. Хор. “Берегиня”, Н. Матвієнко та ін.), сучасну (дит. Хор Р. Паулса та його музичні твори), дитячі пісні А. Мігай та хорового колективу “Форте Маестро” та ін.
7. Культура поведінки на сцені.
Бесіди з дітьми. Показ рухів до творів.

Репетиції заходу та виходу зі сцени. Згуртованість та настрої.
8. Концертна діяльність: в загальноосвітніх школах, школах мистецтв та ін. конкурсах, фестивалях, на святах: Свято Миколая, Новий рік, “8 Березня”, “День перемоги” та вечорів музики.
9. Екскурсії в Національний театр опери і балету ім. Т. Г. Шевченка (балети “Лускунчик”, “Лебедине озеро” П. І. Чайковського, “Білосніжка і сім гномів” та ін.).

Тематичний план
вокального ансамблю
“Калинонька”.
Початковий рівень навчання.
Другий рік навчання.

№	Теми	<i>К-ть годин</i>
1.	Комплектація навчальної групи.	6
2.	Вступні заняття.	15
3.	Сольфеджіо.	27
4.	Формування вокально-хорової культури.	112
5.	Вокально хорова робота над творами.	24
6.	Слухання музики. Музикотерапія.	12
7.	Сценічна культура.	18
8.	Концертна діяльність.	12
	Вечори музики, екскурсії.	12
		12

Всього 216 годин

Програма

вокального ансамблю

“Калинонька”

початковий рівень навчання

Другий рік навчання..

1. Вступні заняття. Комплектація навчальної групи. Прослуховування. Розподіл по партіях, групах. Бесіда про навчання, поведінку на заняттях, поводження в приміщеннях та на вулиці. Обговорення репертуару на рік.
2. Сольфеджіо. Повторення минулорічних тем, їх закріплення. Удосконалення нотної грамоти, спів по нотах. Вивчення назв музичних інструментів. Бесіди про театр, оперу, балети. Вивчення партій – спів сольфеджіо (спів партій нотами). Орієнтування в музичних термінах (тризвук, інтервали.)
3. Формувати вокально-хорову культуру (мовно-співочу етику):
 - a. правильний округлений спів;
 - b. глибокий швидкий вдих і повільний економний видих;
 - c. заокруглення голосних; спів приголосних, шиплячих;
 - d. ланцюгове дихання;
 - e. спів а сарелла як провідний.
4. Вокально-хорова робота над творами: А. Каччіні “Ave Maria”, М. Леонтович “Два хори” з незакінченої опери “На Русалчин Великдень”, М. Дунаєвського “Непогода”, “33 корови”, І. Збрицької “Джиммі”, Ю. Шаїнського “Крылатые качели”, О. Білаша “Нічний гість”, І. Збрицької “Лапландія”, М. Леонтовича “А вже весна”, українські народні пісні та багато інших.

5. Слухання музики: “Хор хлопчиків та юнаків Київського ЦДЮТ під керівництвом Р. Толмачова; М. Дунаєвського – музика до кінофільмів; музика Моцарта, Баха, Глінки, П.І. Чайковського “Лускунчик”, “Дитячий альбом”. Музикотерапія для дітей (класична, народна, джазова музика) (Г. Побережна та ін.).
6. Сценічна культура – поведінка в залі і на сцені.
7. Концертна діяльність. Виступи на концертах в ДМШ та ЗОШ. Участь в конкурсах.
8. Екскурсії в оперний театр, музичний. Вечір музики Й.С. Баха, О. Білаша, Л. Горової та ін.

Прогнозований результат

(початковий рівень навчання)

Учні повинні знати:

- ❖ українські народні пісні (дитячі колискові, колядки, щедрівки, веснянки та ін.);
- ❖ сучасні та джазові вокально-хорові та інструментальні твори;
- ❖ історію музичного та вокально-хорового мистецтва;
- ❖ відомості про композиторів.

Вміти:

- ❖ володіти основними вокально-хоровими навичками (диханням, дикцією, артикуляцією та ін.);
- ❖ чисто інтонувати;
- ❖ виконувати пісні в характері, чітко і виразно, точно передавати композиційний зміст твору;
- ❖ систематично відвідувати музичні концерти, вистави, театральномузичні постановки;
- ❖ користуватися голосовим апаратом;
- ❖ розрізняти жанри та види музичного мистецтва.

Тематичний план
вокального ансамблю
“Калинонька”.

Основний рівень навчання.

Перший рік навчання.

№	Теми	К-сть годин
1.	Вступні заняття.	6
2.	Слухання музики	24
3	Формування вокально – хорової культури та удосконалення вокально –хорової техніки та навичок .	
4.	Музична грамотність	90
5.	Робота над ансамблем і строем, динамічними відтінками .	12
6.	Виступи . Концертна діяльність.	60
7.	Вечори музики , конкурси , екскурсії в філармонію , консерваторію , музичний та оперний театри .	12
		12

216 годин .

Програма
вокального ансамблю

“Калинонька”.

Основний рівень навчання.

Перший рік навчання.

1. Комплектація навчальної групи . Бесіди про поведінку на концертах , заняттях , в приміщенні .
2. Слухання музики : Укр. народний хор ім. Г.Верьовки; хорovu Капеллу ім. Ревуцького; пісні в записах дитячого колективу “Форте Маестро” м. Луганськ , дитячі хорові колективи та іншу інструментальну, вокальну і хорову музику.
3. Продовження роботи над хоровою звучністю.
 - Вправи на дикцію (скоромовки).
 - Вправи для співочого дихання.
 - Стрій, ансамбль, унісон.
 - Спів а capella.
 - Робота над тембром, вібрато, відтінками.
4. Музична грамотність:
 - спів тризвуків, інтервалів, складних музичних творів.
 - Аналіз вокальних і хорових творів.
 - Стрій акордів (D7, T53; S, D, D65; D43; D2, SII),
 - спів цих акордів і тризвуків.
5. Робота над ансамблем і строем:
 - мелодійність мелодії засобами музичної виразності;
 - вистроювання гармонійного строю (двох-, трьох-, чотирьох-голосся).
6. Участь в районних конкурсах. Репетиції і концерти в ДМШ і ЗОШ, на концертних заходах в ЦДЮТ.

7. Відвідування вечорів музики в консерваторії.

- Перегляд музичних вистав (оперний театр, музичний (балети П.І. Чайковського “Лебедине озеро”, оперу С. Прокоф’єва “Три апельсина”, С.С. Гулака-Артемівського “Запорожець за Дунаєм” та ін.).

Тематичний план

*вокального ансамблю**“Калинонька”.*

Основний рівень навчання.

Другий рік навчання

№ п/п	<i>Теми</i>	<i>К-сть годин</i>
1.	Вступні заняття.	6
2.	Теорія та історія музики.	18
3.	Слухання музики.	12
4.	Вивчення пісень.	96
5.	Удосконалення вокально-хорових вмінь та навичок.	
6.	Формування вокально-хорової культури.	52
7.	Виступи на концертах, вечорах музики, святах.	
8.	Екскурсії.	15
	Взаємозв'язок музики з іншими видами мистецтв.	6
		12

216 годин.

Програма

вокального ансамблю

“Калинонька”.

Основний рівень навчання.

Другий рік навчання.

1. Вступні заняття. Прослуховування, обговорення пісенного репертуару, творів по слуханню музики, планування музичних вечорів та екскурсій до музичного та оперного театрів.
2. Теорія та історія музики. Удосконалення, закріплення теоретичних знань з сольфеджіо (теорія музики). Розповіді про українських і російських композиторів, їх життя та творчість. Вагомий внесок в розвиток музичного мистецтва.
3. Слухання музики:
 - О.Білаш “Тетянчин альбом”, вокальні твори.
 - Ю.Щуровський “Відвертість” /вибрані фортепіанні твори; “Маленька українська симфонія №3”; твори для орк. нар. інстр.”.
 - Г.Сасько “Музична мозаїка”.
 - Ю.Шамо “Картини російських живописців”.
 - “Українські композитори – дітям”.
 - П.І. Чайковський “Дитячий альбом”, “Пори року”.
 - С. Прокоф’єв “Любов до трьох апельсинів” /опера / та ін.
4. Вивчення пісень: О.Білаша “Що ж ви людоньки”, національно-патріотичних пісень про мову, калину, Україну, Батьківщину ті ін.,
 А. Мігай “Зелений світ”, Т. Петриненка “Молитва за Україну”, пісні
 В. Івасюка, П. Майбороди, Т. Петриненка, Н. Матвієнко, Н. Май,
 О. Злотника. В. Сокура та ін.
5. Удосконалення вокально-хорових вмінь та навичок. Формування вокально-хорової культури. Продовжувати працювати в напрямку удосконалення вокально-хорової підготовки. Закріплення набутих навичок, вмінь щодо вокально-хорової компетентності.

6. Виступи на районних та обласних конкурсах. Проведення вечорів музики, виступи на святах.
7. Екскурсії. Відвідування вистав театру опери та балету, музичного.
8. Взаємозв'язок музики з іншими видами мистецтв: художнє - Ю. Шамо "Картини російських живописців"; літературне – П.І. Чайковського "романси", " Дитячий альбом"(зі словами); Г. Сасько "Пісенька капітошки" – мультиплікаційний.

Прогнозований результат

(основний рівень навчання)

Учні повинні знати:

- ❖ теорію та історію музики;
- ❖ життєвий та творчий шлях відомих українських та зарубіжних композиторів;
- ❖ класичні, академічні, народні, сучасні, джазові вокально-хорові твори, пісні з репертуару відомих українських виконавців.

Вміти:

- ❖ Розрізняти академічний, народний, джазовий та естрадний спів та користуватися ними відповідно до виконуваного музичного твору;
- ❖ виконувати пісні чисто інтонаційно, з чіткою дикцією та ясною артикуляцією, правильно користуватися співацьким диханням, слухати себе та інших;
- ❖ емоційно-виразно передавати характер пісні;
- ❖ майстерно виконувати вокально-хорові твори відповідно композиційного задуму та динаміно-ритмічних нюансів.

Навчитися:

- ❖ знаходити взаємозв'язок музики з іншими видами мистецтв;
- ❖ володіти музичною та вокально-хоровою компетентністю.

Тематичний план
вокального ансамблю
“Калинонька”.
Вищий рівень навчання.
Перший рік навчання.

№ п/п	<i>Теми</i>	<i>Кількість годин</i>
1.	Вступні заняття.	6
2.	Теорія та історія музики. Музична література.	24
3.	Взаємозв'язок музики з іншими видами мистецтва.	12
4.	Удосконалення вокально-хорової підготовки, вмінь, навичок, культури.	48
5.	Виступи, концертна діяльність, участь в конкурсах.	
6.	Вокально-хорова робота над вокальними творами. Вивчення пісень.	12
7.	Екскурсії в театри, консерваторію та філармонію.	96
8.	Творчі вечори-концерти. Все проходить, а МУЗИКА вічна.	9
		9

216 годин.

Програма

вокального ансамблю

«Калинонька».

Вищий рівень навчання.

Перший рік навчання.

1. Вступні заняття. Вивчення нових вправ, поспівок, вправ на розвиток вокального слуху, голосу.
2. Теорія та історія музики. Підбирання по слуху відомих мелодій та виконання їх на фортепіано. Музична література. Життя та творчість композиторів-класиків (Й.С. Бах, В.А. Моцарт та ін.); композиторів епохи романтизму, експресіоністів (Ф.Шопен, Л.Бетховен, С.Прокоф'єв, С. Скрибін та багато ін.).
3. Взаємозв'язок музики з іншими видами мистецтв. Їх взаємоперетворення та взаємодопомога у розширенні знань про той чи інший вид мистецтва.
4. Удосконалення вокально-хорової підготовки, вмінь, навичок, вокальної культури. Спів багатоголосся, практичне підбирання та виконання інших (другого-третього) голосів.
5. Участь в конкурсах. Виступи на шкільних та творчих концертах, вечорах музики. Звітні та тематичні концерти.
6. Вокально-хорова робота над вокальними творами. Вміння точно передавати композиційний задум твору, динамічно-ритмічний ансамбль хорових творів, виконувати вібрато, штрихи та метро ритм. Користуватися академічним, народним, сучасним (естрадним) та джазовим співом, розвивати можливості вокального співу, удосконалюючи при цьому всі вокально-хорові навички (дихання, дикції, артикуляції, звуковедення, інтонування, стрій та ансамбль).
7. Відвідування театрів, музичних фестивалів, консерваторії, філармонії.
8. Творчий звітний концерт "Все минає, але музика – вічна!"

Прогнозований результат
(вищий рівень навчання)

Учні повинні знати:

- ❖ Виразальні особливості кожного із видів пісень та порівнювати використання у піснях.
- ❖ Основні знання по теорії та історії музики;
- ❖ Про відомих композиторів і виконавців музичного мистецтва;
- ❖ Роль музики та музичного фольклору у збереженні та примноженні духовної сутності українського народу.

Вміти:

- ❖ якісно виконувати вивчені твори;
- ❖ використовувати набуті знання в процесі творчої самореалізації;
- ❖ використовувати всі можливості для удосконалення власної виконавської співочої майстерності (самоаналіз, порівняння, співставлення, слухання, самоосвіта).

Навчитися:

- ❖ Передати власне емоційно-естетичне ставлення до зображених в пісні подій;
- ❖ Відстоювати власну позицію щодо розуміння духовної сутності музичної спадщини українського народу;
- ❖ Достатньо та грамотно володіти вокально-хоровими навичками.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ**Статті у наукових фахових виданнях**

1. Атамасенко Н.О. Вокально-хорові навички підлітків у позашкільних навчальних закладах: категоріальний аналіз проблеми. / Н.О. Атамасенко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. – Ялта, 2014. – Вип. 45. – Ч. 2. – С. 5 – 10.
2. Атамасенко Н.О. Теоретичні аспекти формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах / Н.О. Атамасенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : збірник наукових праць. – Вип. 16 (21). – Ч. 2. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014 – С. 182 – 187.
3. Бабіченко Н.О. Особливості вокально-хорового навчання підлітків у позашкільних навчальних закладах / Н.О. Бабіченко // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Професійна мистецька культура: виклики XXI століття”. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – С. 488 – 495.
4. Бабіченко Н.О. Початкові спеціалізовані навчальні мистецькі заклади в системі неперервної мистецької освіти / Н.О. Бабіченко // Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі : науковий журнал / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; редкол.: Олексюк О.М. (наук. ред.), Хоружа Л.Л. (заст. наук. ред.), Бондаренко Л.А. (відп. секр.), Кевішас І. та ін. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – С. 54 – 58.
5. Бабіченко Н.О. Методичні засади формування вокально-хорових компетенцій підлітків у позашкільних навчальних закладах / Н.О. Бабіченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : збірник наукових праць. – Вип. 22 (27). Частина 2. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – С. 153 – 158.

Статті в іноземних наукових фахових виданнях:

6. Babichenko N.O. Forming of vocal-choral skills of teenagers in extra-curricular activity / N.O. Babichenko // Proceedings of the International Scientific Conference "Topical Issues of Science and Education" (July 17, 2017, Warsaw, Poland) Vol.5. – P. 103 – 108.
7. Бабіченко Н.О. Народні пісенні традиції у формуванні вокально-хорових навичок підлітків в позашкільних навчальних закладах / N.O. Babichenko // Zbiór artykułów naukowych obiecujące osiągnięcia naukowe pedagogika. Warszawa (PL) 30.09.2017. – P. 6 – 10.

Матеріали науково-практичних конференцій

8. Бабіченко Н.О. Особливості вокально-хорового навчання підлітків у позашкільних навчальних закладах / Н.О. Бабіченко // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Професійна мистецька культура: виклики XXI століття”. – К.: Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – С. 488-495.
9. Бабіченко Н.О. Початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади – основа культурно-музичної та креативної індустрії / Н.О. Бабіченко // Культурні і креативні індустрії: історія, теорія та сучасні практики : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24 квітня 2017 р.), Київ. – К.: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2017. – С. 7 – 9.
10. Babichenko N.O. Forming of vocal-choral skills of teenagers in extra-curricular activity / N.O. Babichenko // Proceedings of the International Scientific Conference "Topical Issues of Science and Education" (July 17, 2017, Warsaw, Poland) Vol.5. – P. 103 – 108.
11. Бабіченко Н.О. Народні пісенні традиції у формуванні вокально-хорових навичок підлітків в позашкільних навчальних закладах Международная научно-практическая конференция “Перспективные научные наработки” / Н.О. Бабіченко // Międzynarodowa konferencja naukowo-praktyczna Obiecujące osiągnięcia naukowe Pedagogika 30. 09. 2017, Warszawa. – Warszawa, 2017. – S. 6 – 10.

СЕКТОР КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ

ВАСИЛЬКІВСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Державний заклад
«Мар'янівська дитяча музична школа
ім. І.С.Козловського»

08600, Київська обл. Васильківський р-н, с. Мар'янівка, вул. Шкільна, 1 тел. 045-71-7-07-20

№ 62 від 31.10.2017

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бабіченко Наталії Олександрівни на тему:
«Формування вокально-хорових навичок підлітків
у позашкільних навчальних закладах»
у навчально-виховний процес ДЗ «Мар'янівська дитяча музична
школа ім. Івана Семеновича Козловського»
за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання

У Мар'янівській дитячій музичній школі імені І.С.Козловського на хорових заняттях протягом 2014-2017 н. рр. впроваджувалися результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри теорії та методики музичної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка Бабіченко Наталії Олександрівни. Дисертаційне дослідження присвячено проблемі формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах, удосконалення вокально-хорової роботи з підлітками, впровадження нових методів і форм у навчальний процес.

Діагностика експериментальної роботи включала вивчення наступних питань: інтересу учнів-підлітків до професійної вокальної та хорової діяльності; схильності учнів підліткового віку до колективної та індивідуальної діяльності; якості вокально-хорової підготовки випускників сольного та хорового відділу; ставлення викладачів хорового відділу до ранньої професійної адаптації учнів у класі навчального хорового ансамблю.

Формувальна методика вокально-хорових навичок включала такі напрямки: активізація творчих можливостей учнів - підлітків та розширення тезаурусу шляхом опанування нових форм і методів удосконалення вокально-хорових навичок в процесі хорового навчання, ансамблевого колективного виконавства; набуття музично – теоретичних і практичних знань; формування здатності учнів хорового відділу критично

оцінювати результати виконавської діяльності в процесі навчання; накопичення естетично-ціннісного досвіду в результаті вивчення вокально-хорових творів; засвоєння музично – практичних та вокально-хорових навичок та прийомів, які є основою виконавської діяльності на творчому рівні.

Експериментальна робота здійснювалась за трьома етапами: аналітико-підготовчим, змістовно-рефлексивним та виконавсько-творчим. На першому етапі апробувалися стимулюючі методи навчання: індивідуальні та групові обговорення, дидактична гра, метод педагогічної підтримки (схвалення, дружнє ставлення), забезпечення успіху в навчанні, ансамблево -виконавський показ; на другому – проблемно-пошукові методи навчання: вербалізація змісту музичних творів, навчальна дискусія, пізнавальна гра, створення ситуацій інтересу та новизни навчального матеріалу; емоційно-образні проблемні ситуації з використанням медіа засобів.

Стимулювання обов'язків і відповідальності; ланцюгове опитування, презентація якісного виконання вокально-хорових творів, методи активізації уваги та художніх аналогій; на третьому – творчо-пошукові методи: вільний вибір творчих завдань, аналітичного коментування, ескізного опрацювання вокально-хорових та музичних творів.

Особливу зацікавленість учнів підліткового віку у формувальній методиці викликали дидактичні ігри, мультимедійні презентації та концерти.

Участь учнів хорового відділення у навчальному хорі на протязі трьох років навчання в Мар'янівській музичній школі імені І.С. Козловського дозволила вирішити багато педагогічних, психологічних та соціальних завдань, які зазвичай виникають перед викладачами: подолання індивідуально-особистісних проблем учня підліткового віку; підвищення рівня якості виконання вокально-хорових творів; вироблення комунікативних і виконавських навичок, активізація інтелектуальних здібностей, творчої ініціативності; збагачення жанрового спектру концертного вокально-хорового репертуару; розширення професійних виконавських, педагогічних, творчих, соціокультурних можливостей. Це дає підстави стверджувати про ефективність і необхідність упровадження результатів дослідження в освітній процес закладів позашкільної мистецької освіти.

Директор школи

Овсінко-Луценко М.П.

**Комунальний початковий спеціалізований
мистецький навчальний заклад**

«Куп'янська дитяча музична школа № 1»

Куп'янської міської ради Харківської області

63701, м. Куп'янськ, проспект Конституції, 1; тел. 5-19-02

Р/рах. 35426201049805, код 02220220

МФО 851011 в ГУДКУ в Харківській області

Від 22.05.2018 р. №86

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження

Бабіченко Наталією Олександрівною

**«Формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних
навчальних закладах»**

З метою апробації авторської методики формування вокально-хорових навичок підлітків у навчальний процес КПСМНЗ «Куп'янська дитяча музична школа № 1» впродовж 2016-2018 рр. дослідницею Бабіченко Н.О. була проведена експериментальна робота за темою «Формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах».

Чітко і змістовно розроблені діагностичні тести й анкети сприяли нормалізації проведення експерименту та толерантним взаємовідносинам між дисертанткою, учнями і викладачами.

Проведення експериментальної роботи здійснювалось на заняттях у хоровому класі за такими етапами: емоційно-мотиваційний, когнітивно-процесуальний, творчо-діяльнісний, коригувально-оцінний. Ефективність дослідно-експериментальної роботи забезпечувалась впровадженням у практику навчання педагогічних умов для якісного та успішного формування вокально-хорових навичок підлітків, гармонійним поєднанням застосованих методів та прийомів на хорових заняттях, репетиціях, академічних, концертних виступах.

За даними експериментального дослідження, учні стали частіше відвідувати театральні вистави, концерти симфонічної, інструментальної, вокальної, хорової, класичної та сучасної музики, музичні вечори. Навчилися емоційно реагувати на запропоновані музичні твори, вони стали уважніше ставитись до вокально-хорових навичок: співочої постави, звуковедення, чистоти унісону та інтонування, дихання, дикції, артикуляції. Запропоновані Наталією Олександрівною різноманітні методи та форми роботи з учнями старших класів на хорових заняттях в музичній школі, зокрема, метод проектів, on-line підтримка уроків, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та мультимедійних засобів навчання сприяли якнайкращому удосконаленню вокально-хорових навичок підлітків. Також, у

процесі навчання значно підвищилась якість художньо-образного виконання учнями вокально-хорових творів, що підтвердило ефективність запропонованої авторської методики.

Запропонована Бабіченко Наталією Олександрівною експериментальна методика обговорювалась на засіданні педагогічної ради (протокол № 4 від 29.03.2018), була схвалена і рекомендована для впровадження у навчальний процес.

Довідка видана для подання в спеціалізовану Вчену раду по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання.

Директор школи _____ Акентьєва Н.А.

УКРАЇНА

Відділ освіти Васильківської районної державної адміністрації Київської області
Васильківський районний центр дитячої та юнацької творчості

08662 смт Гребінки, Проспект Науки, 82, тел. 7-19-99, 4-18-34 (e-mail):cdut_vr@ukr.net

Вих. № 19

17 квітня 2018 року

ДОВІДКА

**про впровадження у навчально-виховний процес творчих об'єднань
художньо-естетичного напрямку**

**Васильківського районного центру дитячої та юнацької творчості
розробленої Бабіченко Наталією Олександрівною методики формування
вокально-хорових навичок у підлітків-вихованців та учнів позашкільних
навчальних закладах**

(протокол №2 від 2 листопада 2017 року)

З метою апробації авторської методики формування вокально-хорових навичок підлітків під час навчально-виховного процесу у вокально-хоровій студії Васильківського районного центру дитячої та юнацької творчості впродовж 2014-2017 рр. дослідницею Бабіченко Наталією Олександрівною здійснювалася експериментальна робота за темою “Формування вокально-хорових навичок підлітків у позашкільних навчальних закладах”. Розроблені Бабіченко Н.О. інноваційні методи і прийоми залучення учнів підліткового віку до вокально-хорової діяльності значно оптимізували навчально-виховний процес у творчих об'єднаннях художньо-естетичного напрямку позашкільного навчального закладу, зокрема у вокально-хорових студіях.

Організація вокально-хорового виконавства учнів підліткового віку відповідно до обґрунтованих Бабіченко Н.О. принципів активної співучасті, варіативності, імпровізаційності, позитивної емоційності, інтегративності допомагає підліткам вільно виявляти не лише свої музичні, вокально-хорові, а й артистичні та творчі здібності. Впровадження та використання інтерактивних мультимедійних технологій в навчально-виховному процесі вокально-хорової студії сприяло удосконаленню вокально-хорової культури підлітків та формуванню у них вокально-хорових навичок.

Моніторинг результатів впровадження розробленої Бабіченко Н.О. методики показав, що формування вокально-хорових навичок в умовах музично наповненого розвивального середовища має естетичний, гармонізуючий вплив на музичний розвиток кожного учня підліткового віку. Використання елементів вищезазначеної методики у вокально-хоровій роботі в групах вихованців та учнів старшого шкільного віку показало, що формування вокально-хорових навичок в процесі вокально-хорового навчання є основою особистої музичної вокально-хорової культури та вокально-хорових компетенцій підлітків. Все це, в свою чергу, сприяє реалізації наступності і послідовності початкової музичної освіти і спеціалізованої та забезпечує високий рівень не тільки естетичного виховання, а й виконавської вокально-хорової майстерності в процесі концертної діяльності.

Запропонована Наталією Олександрівною експериментальна методика обговорювалась на засіданні методичної комісії ЦДЮТ, була схвалена і рекомендована для впровадження у навчально-виховний процес.

Довідка видана для подання в спеціалізовану Вчену раду по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13-00.02 – теорія та методика музичного навчання.

Директор ЦДЮТ

Л.В. Шевченко

Відділ культури Старосамбірської РДА
Добромильська дитяча музична школа
 Україна, Львівська область, м.Доброміль вул.Л.Українки 6, тел. (238) 33-2-33,
 Dobromil_muzschool@ukr.net

№50 від 02.07.2018р.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження Наталією
 Олександрівною Бабіченко “Формування вокально-хорових навичок підлітків
 у позашкільних навчальних закладах” у навчально-виховний процес
 Добромильської дитячої музичної школи Старосамбірського
 району, Львівської області.**

Розроблена Бабіченко Наталією Олександрівною методика формування вокально-хорових навичок підлітків впроваджувалась у навчально-виховний процес Добромильської дитячої музичної школи протягом 2015-2018 років. Запропонована автором експериментальна методика пройшла апробацію на заняттях з дисципліни “хоровий клас”.

До експериментальної роботи були залучені учні підліткового віку Добромильської дитячої музичної школи. В ході дослідно-експериментальної роботи учні школи ознайомились з сучасними концепціями вокально-хорового виховання та оволодівали новітніми методами вокально-хорового навчання з використанням мультимедійних технологій. Це сприяло підвищенню рівня загальної музичної і вокально-хорової культури учнів Добромильської ДМШ, що вплинуло і на позитивно-мотиваційне ставлення учнів до вокально-хорового мистецтва.

За підсумками апробації експериментальної методики викладачі Добромильської дитячої музичної школи внесли судження про те, що результати наукового-педагогічного дослідження Бабіченко Н.О. можуть слугувати підставою для доповнення змісту дисципліни “хоровий клас” розділами з проблеми формування вокально-хорових навичок підлітків та методичними рекомендаціями по роботі з учнями підліткового віку на хорових заняттях.

**ВАСИЛЬКІВСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
СЕКТОР КУЛЬТУРИ ТА ТУРИЗМУ**

08600_Київська обл. м.Васильків вул.Володимирська, 2 тел/факс 2-45-50
vasilkov.kulturna@ukr.net

24.05.2018 № 5/02-13

ДОВІДКА

**про впровадження у навчально-виховний процес Комунального закладу
Васильківської районної ради “Калинівська дитяча школа мистецтв”
Васильківського району Київської області розробленої
Бабіченко Наталією Олександрівною методики формування
вокально-хорових навичок підлітків**

Бабіченко Наталія Олександрівна дійсно працює в Калинівській дитячій школі мистецтв з 1 вересня 2012 року на посаді директора та викладача (з 1 вересня 1998 року працювала хормейстером та викладачем сольного співу та фортепіано). Розроблена Бабіченко Н.О. методика формування вокально-хорових навичок підлітків була впроваджена у навчально-виховний процес школи мистецтв з вересня 2014 року і успішно використовується по даний час.

В основу авторської методики формування вокально-хорових навичок підлітків покладено цілу низку методів і прийомів, спрямованих на використання різноманітного музичного, вокально-хорового матеріалу для слухання та художньо-виразного виконання. У навчально-виховному процесі впроваджує нові форми і методи роботи з підлітками, використовує творчий та індивідуальний підхід у роботі з підлітками, традиційні методи навчання, інтерактивні (метод проектів) з використанням мультимедійних технологій. Постійно проводились майстер-класи для викладачів хорових дисциплін.

Розроблена *методика* формування вокально-хорових навичок підлітків у початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах проводилась на чотирьох етапах педагогічної роботи, а саме: мотиваційно-пізнавальний, когнітивно-процесуальний, творчо-діяльнісний, коригувально-оцінний, на яких були використані мультимедійні та інтерактивні технології вокально-хорового навчання.

Запропонована Бабіченко Наталією Олександрівною методика передбачала багатогранну модель формування вокально-хорових навичок підлітків засобами музичного і вокально-хорового мистецтва з використанням новітніх інтерактивних технологій та постійною концертно-виконавською діяльністю учнів хорового колективу. Використовувались у навчально-педагогічному репертуарі народні, класичні та сучасні вокально-хорові пісні, що сприяють якісному розвитку національно-патріотичного виховання підлітків. За такої моделі усі інноваційні методи і прийоми у їх варіативному застосуванні забезпечують гармонійний музичний, національно-патріотичний та вокально-хоровий розвиток кожного учня підліткового віку, сприяючи корекції його емоційного, інтелектуального і професійного зростання.

Довідка видана для подання в спеціалізовану Вчену раду по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання.

Завідувач сектору

С.М. Веретенник